

KLEIO

TIJDSCHRIFT VAN DE VERENIGING VAN DOCENTEN IN GESCHIEDENIS EN STAATSINRICHTING IN NEDERLAND

ONTDEKKINGSREIZEN

NR 2 | APRIL 2010 | JAARGANG 51

'Stars and stripes
nailed to the
North Pole'

Begripen leren met
The Gold Rush
Zelf koggeschip bouwen

ONTDEKTEN
DE CHINEZEN
AMERIKA?

Maas van Egdom
voorzitter
(website en didactiek-
commissie, CEVO, contactper-
soon VGN-reizen)
 Serenadestraat 19
 2402 JD Alphen a/d Rijn
 Tel. 0172 – 415 071
 mvanegdom@ziggo.nl

Maud Knook
penningmeester
 Ertskade 133
 1019 ED Amsterdam
 Tel. 020 – 418 55 10
 piketknook@planet.nl

Wendy Hinke-Michels
secretaris
(commissie VAVO en havo/
vwo)
 Anninksweg 72
 7557 AH Hengelo
 Tel. 074 – 242 96 86
 mwihinke@hotmail.com

Ton van der Schans
(commissie Pabo, canon, LEMM)
 Spoorstraat 38
 2411 EG Bodegraven
 Tel. 0172 – 617 337
 a.a.vanderschans@
 driestar-educatief.nl

Marcel Nonhebel
 Archimedesstraat 117
 2517 RT Den Haag
 Tel. 070 – 360 32 05
 06 – 518 31 687
 m.nonhebel@casema.nl

Bas van Rooijen
(Cito, Kleio)
 Avondster 32
 6661 PS Elst
 0481 – 350 065
 06 – 218 23 282
 ron@sgstevensbeek.nl

Vincent Loth
(KNHG, vwo)
 Heydenrijkstraat 100
 6521 LS Nijmegen
 024 – 323 32 12
 v.c.loth@xmsnet.nl

Berichten voor de VGN Bestuur kunt u mailen of opsturen aan de secretaris, Wendy Hinke. Kleio is het blad van de Vereniging van docenten in geschiedenis en staatsinrichting in Nederland (VGN). Leden ontvangen het gratis. Wilt u lid worden? Aanmelding is mogelijk via de VGN-site.

VGN giro: 128701 t.n.v.
 penningmeester VGN Stiens

Website: www.vgnkleio.nl

Joke Noordstrand
hoofdredacteur
 Lorentzplein 18
 2012 HG Haarlem
 Tel. 023 – 532 99 04
 j.noordstrand@worldmail.nl

Hans Pols
secretaris
 Van Aerssenstraat 140
 2582 JT Den Haag
 Tel. 070 – 350 13 80
 j.pols@penta.nl

Daan Schuijt
 Jan Luykentaal 291
 2332 DH Leiden
 Tel. 071 – 572 79 82
 d.schuijt@fioretti.nl

Ramses Peters
 Stieltjesstraat 35
 6511 AJ Nijmegen
 Tel. 06 – 14 31 86 09
 ramsespeters@gmail.com

Robert Boonstra
 Blokstraat 40
 8012 AZ Zwolle
 Tel. 06 – 142 88 807
 re.boonstra@windesheim.nl

Ger van der Drift
 Bouwlust 193
 3162 SB Rhoon
 Tel. 010 – 481 22 43
 g.vanderdrift@penta.nl

Anny Hartgerink
 Aa-park 10
 8032 CS Zwolle
 Tel. 038 – 453 35 13
 a.hartgerink-deleeuw@
 planet.nl

Juul Lelieveld
eindredacteur
 Kastanjelaan 4
 6533 BD Nijmegen
 Tel. 024 – 360 22 83
 redactie@juul.nl

Kleio is een uitgave van de VGN

Uitgeverij School BV
 Opmaak: FIZZ reclame +
 communicatie
 Druk: Drukkerij Ten Brink, Meppel

ISSN 0165-6449

Kopij voor de Kleiokrante kunt u sturen
 naar redactie@vgnkleio.nl.
 Neem voor informatie over adverteren
 in Kleio contact op met Joke Noord-
 strand a.i.

COLOFON

Contributies 2010

• Salaris t/m LB6	€ 60,-
• Salaris vanaf LB7	€ 70,-
• Docent met drie of meer vakken	€ 45,-
• Baan van minder dan 0,6 fte	€ 50,-
• Kennismakingslid (alleen voor studenten)	€ 35,-
• Buitengewone leden, pensioen, VUT	€ 55,-
• Partnerlidmaatschap	€ 80,-
Abonnement:	
• Binnenland	€ 71,-
• Buitenland, Europa	€ 75,-
• Buitenland, overig	€ 85,-
• Losse nummers	€ 12,-

incl. verzendkosten

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden te achterhalen. Indien iemand meent als rechthebbende in aanmerking te komen, kan hij zich tot de uitgever wenden.

Leden- en abonnementenadministratie

Administratiekantoor
 H. Adema,
 Aldlansdyk 50
 9051 DH Stiens
 Tel 058 - 257 54 47
 Fax 058 - 257 39 99
henk_adema@hotmail.com

VAN DE REDACTIE

In het kader van het tijdvak 'ontdekkers en hervormers' heeft de Kleio-redactie een themanummer over ontdekkingsreizen gemaakt. U wordt door verschillende auteurs van de Noordpool via de Zijderoute naar de binnenlanden van Nieuw-Guinea gevoerd. Een groot probleem van de Zuid Nieuw-Guinea expedities was overigens de sneeuw en kou te trotseren.

Lang niet alle gebieden zijn door Europeanen ontdekt. De Chinezen voeren onder aanvoering van de eunuch-admiraal Zheng He waarschijnlijk al de wereldzeeën rond en de Marokkaan Ibn Battuta verkende en beschreef grote delen van Afrika al eeuwen voordat de Europeanen er ooit een voet aan wal zetten.

Den Haag en omgeving hebben een

centrale rol in dit nummer. Allereerst omdat de dames Tinne, die de bron van de Nijl probeerden te traceren, er vandaan kwamen.

Daarnaast is er een interessant verhaal over Johan Maurits van Nassau-Siegen die in de zeventiende eeuw gouverneur-generaal in Brazilië was. Bij terugkeer in Nederland liet hij in Den Haag het Mauritshuis bouwen en dat vol zetten met meegebrachte 'Braziliana'. Tot slot het verhaal van Christiaan Snouck Hurgronje, islamoloog uit Leiden, die in de negentiende eeuw een bezoek bracht aan het voor christenen streng verboden Mekka.

Veel leesplezier!

Joke Noordstrand

- 4 ▷ **Op zoek naar het Land van de Grote Beer**
De ontdekkingsgeschiedenis van de Noordpool
LOUWRENS HACQUEBORD
- 12 ▷ **Ibn Battuta's rihla**
De laatste reis door de Sahara
JOKE NOORDSTRAND
- 19 ▷ **'Als een vlieg naar de vlam'**
De avontuurlijke reizen van Alexandrine Tinne (1835-1869)
ASTRID DE BEER
- 34 ▷ **De Zijderoute**
Het ontstaan van een trans-Aziatische verbinding in de oudheid
ROLF STROOTMAN
- 40 ▷ **'Race naar de sneeuw'**
Nederlands Nieuw-Guinea: expeditieparadijs in de tropen
STEVEN VINK
- 50 ▷ **Mekka in, Mekka uit**
Een Nederlander in de heilige stad van de Islam
JAN JUST WITKAM

EN VERDER

- 10 Boek van de maand: *Het vierde werelddeel*
- 18 Boeken
- 24 Museumnieuws: Tropenmuseum
- 26 Ontdekten de Chinezen Amerika?
- 30 Kleioscoop: The Gold Rush
- 32 Kleio in de klas
- 45 Doorlopende leerlijnen als schakel in het onderwijs
- 48 Aan de slag met de Hanze
- 56 Een graaf op ontdekkingsreis: Johan Maurits van Nassau
- 59 Recensies
- 64 Kleiokrant

Op zoek naar het Land

DE ONTDEKKINGSGESCHIEDENIS VAN DE NOORDPOOL

Lange tijd was het Middellandse Zeegebied het middelpunt van de beschaaft wereld. Contacten met het verre oosten waren er wel, maar de rest van de wereld was onbekend.

Grote denkers als Pythagoras en Plato vermoedden in de eerste eeuwen van onze jaartelling dat er een zuidelijk halfrond was met daarop een groot continent, want anders zou de aarde volgens hen uit balans raken. Maar hoe dat continent eruit zag, wisten ze niet. Wel hadden ze zich een beeld van het noordelijk deel van de aarde gevormd maar dat was niet gebaseerd op directe waarneming. De oude Grieken noemden het gebied Arktikos, dat 'het land van de grote beer' betekent. In de Griekse mythen en sagen was Arktikos geen onherbergzaam

'In de Griekse mythen en sagen was Arktikos een vruchtbaar land met mooie blauwe luchten en een zacht klimaat'

land, maar juist een vruchtbaar land met mooie blauwe luchten en een zacht klimaat. Er groeiden bomen die het hele jaar door vrucht droegen. De dieren waren eveneens zeer vruchtbaar en de mensen behoorden tot het oudste mensenras op aarde. Het gebied werd echter omgeven door een somber, ruig en ontoegankelijk grensland met zo'n extreem klimaat dat het bijna ondoordringbaar was. Je kon het land van de grote beer alleen via dit weerbarstige grondgebied bereiken. Dit wereldbeeld bleef bestaan tot het eind van de zestiende eeuw. Het is weergegeven in de atlas van Ptolomaeus die in de tweede eeuw na Christus is gemaakt, maar pas in 1475 is gedrukt en verspreid. Het mythische beeld van een moeilijk toegankelijk grensland moet mensen lange tijd ervan hebben weerhouden op zoek te gaan naar het land van de grote beer.

De Renaissance

In de vijftiende en zestiende eeuw ontdekten Portugese

zeelieden, op zoek naar een zeeweg naar Indië, dat de wereld er heel anders uitzag dan ze dachten. De westkust van Afrika hadden ze uitgebreid verkend en ze waren ervan overtuigd dat het mogelijk was om via de zuidpunt van Afrika Indië te bereiken. In 1497 lukte het de Portugees Vasco da Gama via Kaap de Goede Hoop naar Indië te zeilen en te bewijzen dat de Indische Oceaan geen binnenzee was, zoals in de atlas van Ptolomaeus was aangegeven. Hij bracht peper en kaneel uit Indië mee en in de jaren daarop vestigden de Portugezen met geweld handelsposten in Azië en probeerden ze met de nodige dwang hun religie te verspreiden. Vooral dat laatste zette veel kwaad bloed bij de lokale bevolking. De Portugezen bleven de zeeweg beheersen en daardoor werden ze de specerijenleverancier van Europa.

In de periode waarin de Portugezen naar het oosten zeilden, probeerden de Spanjaarden in het westen een nieuwe route naar Azië te vinden. Christoffel Columbus kwam in 1492, bij een poging Azië te bereiken, in het Caribisch gebied terecht en in 1520 zeilde Magellaan voor Spanje met vijf zeilschepen door de, tussen Zuid-Amerika en Vuurland gelegen, Straat Magellaan. Hij toonde daarmee aan dat er ook een westelijke route naar Indië was. Het was bovendien nog steeds mogelijk dat er een groot onbekend Zuidland bestond. Sommige cartografen gingen er zelfs vanuit dat Vuurland een noordelijke tip was van dat onbekende Zuidland. De Spanjaarden onderwierpen de lokale bevolking en vestigden in het pas ontdekte gebied kolonies. Net als de Portugezen deden zij ook hun best om ongelovigen tot het rooms-katholieke geloof te bekeren. Beide volkeren werden dus bij hun ontdekkingsstochten vooral gedreven door geloofszijver, maar daarnaast speelden ook nieuwsgierigheid, persoonlijke roem en eventuele handelsmogelijkheden een rol.

van de Grote Beer

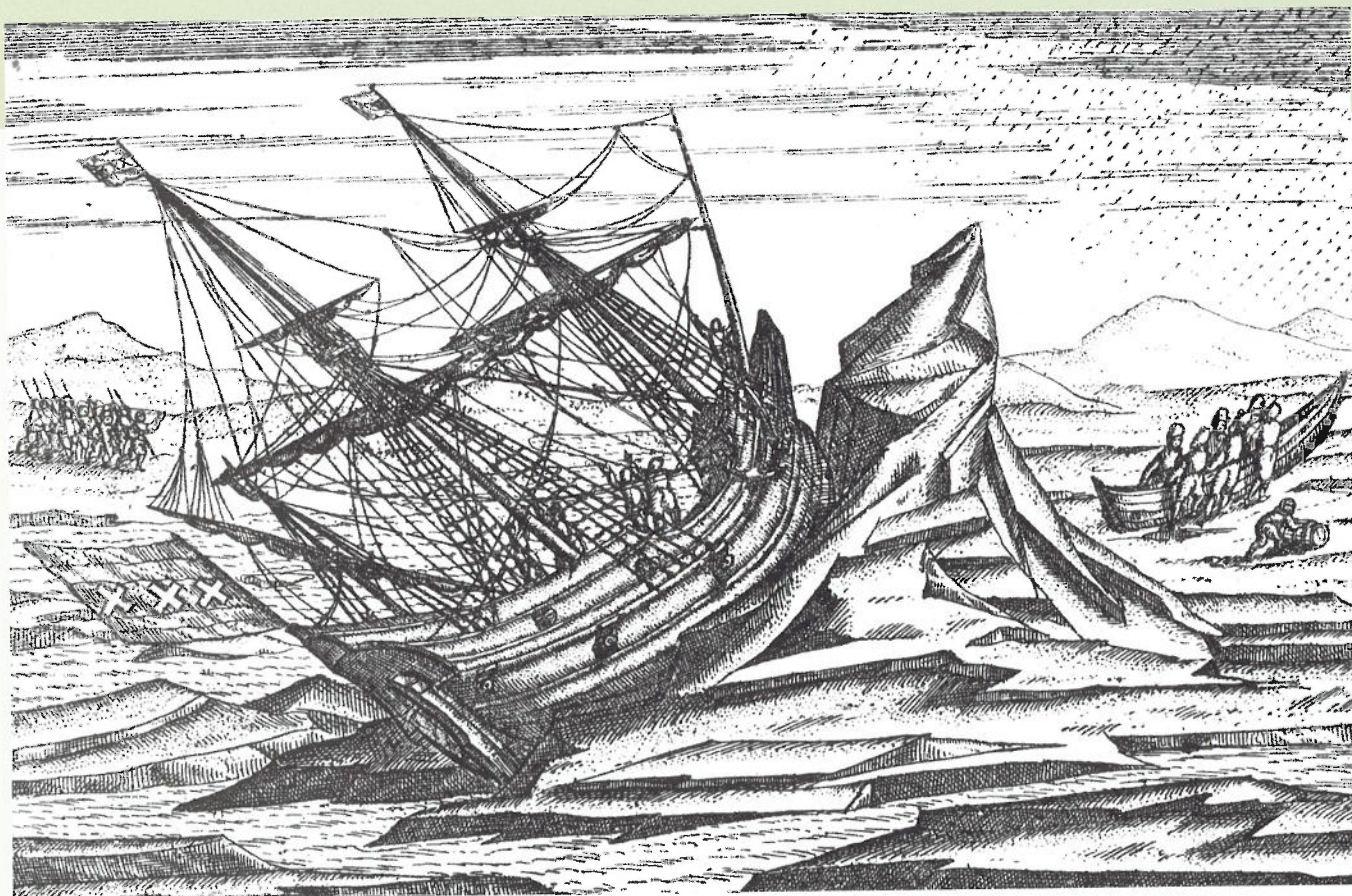
De moderne atlas van Ortelius (1579) verbeeldde als eerste de nieuwe ontdekkingen en wijzigde daarmee het wereldbeeld. Mercator (1569) had op zijn wereldkaart in het noorden nog vier pooteilanden getekend die vrijwel volledig op de Griekse mythologie waren gebaseerd. Toch ontstond, weliswaar heel voorzichtig, een meer realistisch beeld. Beide poolgebieden werden in de atlas van Ortelius nog vaag weergegeven. In het noorden was een land- en zeeverdeling afgebeeld die iets had van de vier poollanden van Mercator en in het zuiden tekende Ortelius het grote, onbekende continent dat liep van Zuid-Amerika (Vuurland) via Zuid-Afrika naar Australië

en Nieuw-Zeeland. De cartografen hadden dit continent meer op basis van hun fantasie weergegeven dan op grond van werkelijke waarneming. Het was de taak van de ontdekkingsreizigers om het beeld van de cartografen te verifiëren.

Nieuwe spelers

Portugal en Spanje waren er door hun reizen in geslaagd een groot handelsimperium op te zetten gebaseerd op specerijen en zilver, maar nadat ze in 1494 in het Verdrag van Tordesillas samen de wereld hadden verdeeld verschenen er drie nieuwe spelers op het toneel:

▽
Wereldkaart van Abraham Ortelius, 1579. Deze atlas verbeeldde als eerste de nieuwe ontdekkingen en veranderde daarmee ons wereldbeeld. Theatrum Orbis Terrarum (Maritiem Museum Rotterdam).

▽
Schip van Barentsz en
Van Heemskerck
vastgelopen in het ijs
van de Karazee, 1596.

▷ Gerrit de Veer, 1598.
*Waerachtighe
Beschryvinghe van drie
seylagien ter werelt
noyt soo vreemt
ghehoort.* Amsterdam.

Engeland, Frankrijk en de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Kooplieden in deze landen stuurden ook schepen op expeditie om onbekende landen en vaarroutes te zoeken. In het begin van de zeventiende eeuw deden Nederlandse schippers nieuwe ontdekkingen in het zuiden. Lemaire en Schouten zeilden langs Kaap Hoorn en bewezen dat Vuurland geen verbinding had met het onbekende Zuidland. Abel Tasman zeilde om Australië heen en toonde daarmee aan dat Australië niet tot het grote Zuidland behoorde. Hij ontdekte bovendien Tasmanië en de westkust van Nieuw-Zeeland waarvan hij dacht dat het een uitloper van het zuidelijke continent was. Het nieuw ontdekte gebied leek aanvankelijk niet van eminent belang en daarom richtten de *explorers* zich liever op de Aziatische landen. Ondertussen richtten de West-Europese vorsten en kooplieden de blik op het noorden. Ze zochten naar een noordelijke doorvaart naar China en Japan, omdat de zuidelijke route nog stevig in handen was van Portugal en Spanje. De kaartbeelden van Ortelius en Mercator stimuleerden het zoeken naar een noordelijke route. Beiden cartografen gaven doorgaande vaarroutes aan. De Amsterdamse theoloog en cartograaf Petrus Plancius was op basis van deze kaarten er vast van overtuigd dat in het noorden een scheepvaartroute naar Azië moest zijn. Tussen 1594-1597 organiseerde hij daarom een drietal expedities naar het noorden met Willem Barentsz als stuurman.

De laatste expeditie in 1596 leidde tot de ontdekking van Bereneiland en Spitsbergen. Toen het poolijs ten noorden van Spitsbergen op 80° NB hun stuitte in hun pogingen een noordelijke doorgang te vinden, besloten

Barentsz en Van Heemskerck het oostelijker en bovenlangs Nova Zembla te proberen. Ze waren hier al eerder geweest, maar toen was het vanwege het ijs niet gelukt door de Karazee te komen. Het lukte ditmaal wel de noordkaap van Nova Zembla te rondren, maar in de Karazee kwam het schip muurvast in het ijs te zitten. De zeelieden waren daardoor gedwongen te overwinteren in een huis dat ze van drijfhout en planken van het schip op de kust van Nova Zembla bouwden. Ze woonden van oktober 1596 tot juni 1597 in dat huis en slaagden er zo in de poolwinter te overleven. Het was de eerste keer dat Europeanen zo noordelijk overwinterden. Deze succesvolle actie en de behouden terugkeer van een groot deel van de bemanning heeft de derde reis beroemd gemaakt. Willem Barentsz en enkele andere bemanningsleden overleefden de tocht niet. De anderen kwamen op 30 augustus 1597 in Kola aan. Daar troffen ze Jacob Cornelisz Rijp, hun metgezel van het vorige jaar die naar hen op zoek was gegaan. Met hem reisden ze terug naar Amsterdam. Het dagboek van de overwintering van een van de bemanningsleden Gerrit de Veer werd spoedig gepubliceerd en bleek weldra een bestseller.¹

Deze ontdekkingstocht heeft het kaartbeeld van het noordpoolgebied ingrijpend veranderd. De Willem Barentsz-poolkaart toont een open ijszee met Bereneiland, de westkust van Spitsbergen en een groot deel van de west- en noordkust van Nova Zembla. Bovendien toont de kaart afbeeldingen van walvissen.

In het begin van de zeventiende eeuw werden zowel door de Engelsen als de Nederlanders nog meerdere ontdekkingsreizen in het noorden ondernomen maar zonder veel resultaat. Naast nieuwe geografische ontdekkingen

hebben deze reizen de enkele eeuwen durende walvisvaart tot gevolg gehad.²

De noordwestpassage

De Fransen en vooral de Engelsen bleven ook de volgende decennia zoeken naar de noordwestelijke doorvaart, waardoor steeds meer stukken van de oostelijke kust van het tegenwoordige Canada op de Europese kaarten verschenen: Baffin Island, Straat Davis, Hudson Bay, Baffin Bay en dergelijke. In de negentiende eeuw verkende de Engelsman John Franklin vanuit de handelsposten van de Hudson Bay Company grote stukken van de arctische kusten van Canada vanaf land. In 1845 had hij de leiding van een groots opgezette expeditie die de noordwestelijke doorvaart moest zoeken. De expeditie bestond uit twee schepen en honderdnegenentwintig man, maar zou volledig van de aardbodem verdwijnen. Mede op aandrang van Franklin's vrouw kwam vanaf 1847 een gigantische reddingsoperatie op gang. De daarop volgende tien jaar waren meer dan veertig schepen op zoek naar de verdwenen expeditie. Veel van het noorden van Canada werd daardoor in kaart gebracht maar het verhaal van de verdwenen expeditie kwam maar moeilijk tot stand. John Rea, arts van de Hudson Bay Company, kwam via de Eskimo's nog het dichtst bij de waarheid, maar zijn verhaal over een dramatische terugtocht waarbij de deelnemers zich overgaven aan kannibalisme werd door de Britse Admiraliteit niet geloofd.³

Uiteindelijk duurde het tot in de twintigste eeuw voordat Roald Amundsen met de Gjoa voor het eerst de

noordwestelijke doorvaart bezeilde. Gebruikmakend van 'eskimotechnieken' slaagde Amundsen erin twee jaar in het poolgebied te verblijven voordat hij met zijn mannen naar het westen zeilde om de doorvaart compleet te maken. Ondanks het veranderende klimaat is het ook tegenwoordig nog vrij ingewikkeld om de noordwestpassage te bevaren.

De noordoostpassage

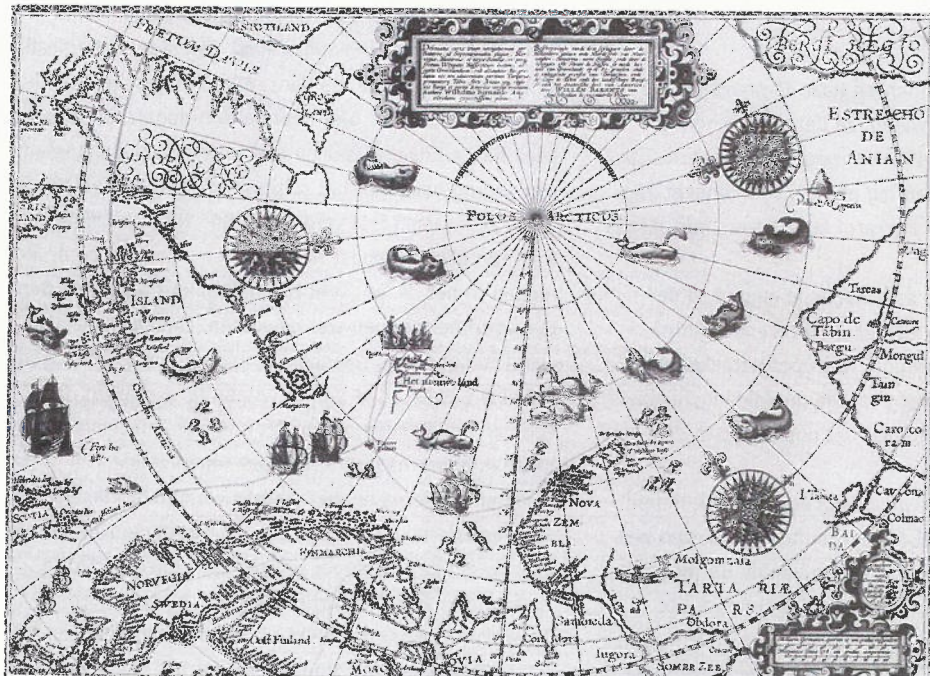
In de achttiende eeuw werd op initiatief van tsaar Peter de Grote steeds meer van Siberië ontdekt. In 1724 vertrok een expeditie in zijn opdracht vanuit Kamtsjatka in het oosten van Siberië noordwaarts om het noorden van de Stille Oceaan te verkennen. De expeditie stond onder leiding van de Deen Vitus Bering en hij ontdekte een zeestraat tussen Azië en Amerika. De zeestraat noemde hij Beringstraat en pas veel later bereikte hij de zuidkust van Alaska. Keizerin Anna, die Peter de Grote inmiddels was opgevolgd, had dezelfde expansiedrift als haar voorganger. Ze liet de mogelijkheid van een zeilroute langs de Siberische kust onderzoeken en stuurde vijf expedities op pad waarbij duizenden mensen werden ingezet om de in sectoren verdeelde Siberische noordkust te verkennen. Tien jaar lang werd onder de naam 'grote arctische expeditie' 5000 kilometer noordkust van Siberië verkend maar het duurde nog tot 1878 voordat de hele route bezeild zou worden.

Die eer komt Nordenskjöld toe. Hij vertrok op 4 juli 1878 met twee schepen uit Göteborg om ten noorden van Siberië naar Azië en Japan te zeilen. Nordenskjöld had al expedities ondernomen naar Groenland, Spitsbergen

en Noord-Rusland. Hij was ervaren en wist wat hem te wachten stond. Het lukte Nordenskjöld de Zweedse koning en twee zakenlieden voor de expeditie te interesseren. Met twee schepen slaagde hij erin Kaap Tsjeljoeskin te passeren. Ze bleven bij elkaar tot de monding van de 'Lena'. Het ene schip zeilde de grote rivier op tot diep in Siberië.

L. Hacquebord, 1984. *Smeerenburg; het verblijf van Nederlandse walvisvaarders op de westkust van Spitsbergen in de zeventiende eeuw*. Dis. Amsterdam.

Ken McGoogan, 2001. *Fatal Passage. The Untold Story of John Rae, the Arctic Adventurer Who Discovered the Fate of Franklin*. Harper-Collins Publishers Ltd. Toronto.

Willem Barentsz Poolkaart van 1598. Deze kaart toont een open ijszee met Bereneiland, de westkust van Spitsbergen en een groot deel van de westen noordkust van Nova Zembla. Bovendien toont de kaart afbeeldingen van walvissen.

'Stars and stripes nailed to the North Pole. Peary'

▽
Naar eigen zeggen bereikte Peary op 6 april 1909 de Noordpool. Van links naar rechts: Ooqueh, Ootah, Matthew Henson met de poolvlag, Egingwah met de vredesvlag en Seeglo met de vlag van de het rode kruis.

Het andere zeilde door in oostelijke richting waar het vlak voor de Beringstraat in het pakijns kwam vast te zitten, waardoor de bemanning moest overwinteren. Het volgende jaar kon het schip zijn reis door de Beringstraat vervolgen. Op 2 september 1879 arriveerde het onder grote belangstelling en enthousiasme in Yokohama. De noordoostpassage was bijna drie-honderd jaar na de reis van Barentsz eindelijk bezeild.

Naar de pool

Hoe belangrijk de zoektochten naar de noordwest- en noordoostpassage ook waren, ze lieten de eigenlijke Noordpool ongemoeid. Het was nog steeds onduidelijk of er land in het noorden lag of niet. Het concept van de vier poollanden van Mercator kon immers nog steeds waar zijn.

In de tweede helft van de achttiende eeuw had de Duitser Petermann nog een kaart getekend waarbij Groenland over de Noordpool was doorgetrokken naar Wrangel. De belangstelling van de ontdekkingsreizigers verplaatste zich daarom naar het noordelijkste deel van Arctica.

De grootste New Yorkse *penny paper* 'New York Herald' was uit op sensationeel nieuws en huurde daarom een schip dat naar de zee ten noorden van de Beringstraat zeilde om het laatste geheim van de Noordpool te onthullen. De expeditie werd een grote mislukking, het schip ging verloren en bijna de gehele bemanning kwam

om. Enkele wrakstukken werden door Eskimo's op de zuidwestkust van Groenland aangetroffen en deze informatie kwam bij de Noorse wetenschapper Fridtjof Nansen terecht. De restanten brachten hem op het idee dat er een transpolar drift over de pool moest lopen die de wrakstukken van Siberië naar Groenland had gebracht. Nansen wilde uitzoeken of zijn idee klopte en liet daarom een speciaal schip bouwen dat met het ijs mee kon zeilen. Dit schip dat hij 'Fram' noemde, volgde vanaf de Nieuw Siberische Eilanden naar Groenland inderdaad min of meer de route die Nansen had uitgestippeld. Alleen kwam de 'Fram' niet over de Noordpool. Halverwege deed Nansen daarom samen met zijn collega Johannsen een poging om vanaf het schip naar de Noordpool te gaan. Ze kwamen iets verder dan 86° NB maar moesten toen terugkeren, omdat het passeren van de hoge drukruggen in het ijs hen veel tijd had gekost waardoor het te laat in het seizoen was geworden. Ondanks het open water in het pakijns slaagden ze er in op Frans Jozefland te komen, waar ze de winter wisten te overleven. Op een van de eilanden ontmoetten ze een Engelsman die hen aan boord nam en naar Noorwegen zeilde. In de jaren hierna hebben andere vermetele jongemannen van allerlei nationaliteiten op meerdere manieren geprobeerd de Noordpool te bereiken. Roem, ambitie en avontuur waren de drijfveren van deze mannen. Ze wilden zich om de meest uiteenlopende redenen onderscheiden en dachten dat ze dat het beste konden

doen door een tocht naar de Noordpool te ondernemen. Salomon Andrée, een Zweedse ingenieur en de jonge Italiaanse prins Luigi-Amadeo gingen ieder op hun eigen wijze op zoek naar de pool.

Zonder speciale voorliefde voor het gebied, maar gedreven door een enorme geldingsdrang, ondernam de Amerikaan Robert Edwin Peary maar liefst acht expeditie

'Het Congres riep Peary officieel uit tot ontdekker van de Noordpool'

naar Canada, Groenland en de Noordpool. Zijn overtuiging dat de ontdekker van de Noordpool evenveel roem zou krijgen als Christoffel Columbus was zijn grootste drijfveer. Dankzij de belangstelling van invloedrijke en vermogende mensen die waren toegetreden tot de Peary Arctic Club⁴, kon Peary in 1908-1909 de grootste en best uitgeruste expeditie ooit naar de Noordpool organiseren. De leden van deze club financierden niet alleen Peary's activiteiten, maar zij organiseerden ook de publiciteit rondom de expeditie en wisten zelfs te bewerkstelligen dat Peary's werkgever de US Marine hem tijdens de tocht betaald verlof gaf.

Peary wilde per se de eerste zijn die de Amerikaanse vlag op de Noordpool zou zetten. Op 6 april 1909 was het zover. Samen met Matthew Henson en vier Eskimo's bereikte Peary naar zijn zeggen de Noordpool. Ze plaatsten de Amerikaanse vlag en gingen onmiddellijk terug. Op 27 april kwam Peary weer aan boord en op 5 september telegrafeerde hij naar New York: 'Stars and stripes nailed to the North Pole, Peary.' Inmiddels was bij de redactie van de *New York Herald* een bericht van Frederick Cook, die ook naar de Noordpool onderweg was, binnengekomen en Cook beweerde dat hij de Noordpool al op 21 april 1908 had bereikt. Op de terugweg was hij door slecht weer overvallen en moest in het hoge noorden overwinteren. De kranten brachten het sensationele nieuws, waarbij de *New York Herald* Cook steunde en de *New York Time* Peary, die ook steun kreeg van de National Geographic Society. Peary won uiteindelijk. Het Congres riep hem officieel uit tot ontdekker van de Noordpool. Cook's verhaal werd vanaf het begin niet geloofd en momenteel wordt er ook getwijfeld aan het verhaal van Peary. Hij zou vanaf 87°47' in minder dan een week de Noordpool hebben bereikt en dat wordt voor onmogelijk gehouden.⁵

Dat betekent, dat bijna zestig jaar later de onbekende Amerikaan Ralph Plaisted op 20 april 1968 de eerste mens op de Noordpool is geweest. Kort na hem, nog hetzelfde jaar, belandde de Britse Trans Polaire

Expeditie onder leiding van Wally Herbert op het noordelijke uiteinde van de aarde.⁶ Inmiddels zijn er al zoveel mensen op de Noordpool geweest dat je je daar niet meer mee kunt onderscheiden. Toch proberen nog steeds mensen naar de Noordpool te gaan om dezelfde onverzettelijkheid en hetzelfde doorzettingsvermogen als Peary te tonen.

Zo zijn de motieven om naar de uiteinden van de aarde te gaan in de loop der eeuwen veranderd van nieuwsgierigheid, geloofsijver en handel naar individuele ambitie, roem en geldingsdrang. Zelfs de plaatsing van de Russische vlag op 4000 meter diepte onder de Noordpool op 28 juli 2007 was eigenlijk meer het initiatief van een Zweedse miljonair dan een vooraf opgezette nationalistische actie.

De Peary Arctic Club was de voorloper van de thans nog bestaande New Yorkse Explorersclub.

Robert E. Peary, 1910. *De Noordpool Ontdekt*, H.D.Tjeenk Willink & Zoon, Haarlem.

Wally Herbert. 1989. *The nose of laurels: the discovery of the North Pole* (London).

Op 4261 meter onder het poolijs plantte de MIR-1 op 28 juli 2007 een 1 meter hoge vlag van titanium en een tijdscapsule met een boodschap voor toekomstige generaties.

TOBY LESTER

HET VIERDE WERELDDEEL

HET VERHAAL OVER DE ONTDEKKING VAN DE WERELD, DE KAART DIE AMERIKA ZIJN NAAM GAF EN HET BEGIN VAN DE NIEUWE TIJD

(Mouria: Amsterdam 2009), 519 blz., € 49, 95.

In 2003 las auteur Toby Lester dat de Library of Congress een historische kaart had gekocht voor tien miljoen dollar. Zijn interesse was gewekt. Wat was dat voor document en waarom werd er zo veel geld voor neergeteld?

Pater Joseph Fischer vertrok in juli 1901 vanuit het jezuïetenklooster in het Oostenrijkse Feldkirch naar kasteel Wolfegg in Zuid-Duitsland. Hij was verlost van zijn onderwijsverplichtingen en hoopte in de kasteelbibliotheek enkele zeldzame kaarten over de eerste reizen van de Noormannen over de Atlantische Oceaan aan te treffen. Op de laatste dag van zijn verblijf bezocht Fischer de zuidelijke slottoren. Op de tweede verdieping ervan, eigenlijk meer een opslagruimte dan een bibliotheek, werd nog een klein deel van de collectie bewaard. Fischers oog viel op een prachtig uitgevoerde foliant, die door twee gotische koperen sloten bij elkaar werd gehouden. Hij ontdekte een zeldzame sterrenkaart uit 1515, gegraveerd door Albrecht Dürer, en twee grote onbekende wereldkaarten. De kaarten bestonden elk uit twaalf aparte bladen die, uit de foliant verwijderd en samengevoegd, kaarten zouden vormen van ongeveer anderhalf bij tweeënhalve meter. Na grondige bestudering kwam Fischer tot de conclusie dat een van de kaarten de 'meest gezochte kaart aller tijden' was: de 'Waldseemüllerkaart' uit 1507.

America

Wat maakt deze kaart uniek? Hiervoor zijn verschillende redenen die eigenlijk al in de ondertitel van het boek worden opgesomd. De belangrijkste reden is wel dat het de eerste kaart is waarop de wereld is getekend zoals we die nu kennen, dat wil zeggen een kaart met Europa, Azië, Afrika én het vasteland van de Nieuwe Wereld (Zuid-Amerika). Ook is het opmerkelijk dat de Nieuwe Wereld omringd wordt door water en bovendien staat in dit deel de naam 'America' geschreven. Een groepje Duitse humanisten, onder wie de cartograaf Martin Waldseemüller, was verantwoordelijk voor de weergave van deze nieuwe opvatting van de wereld, die een breuk vormde met de cartografische traditie.

Duitse humanisten

Het humanisme ontwikkelde zich in Duitsland in een specifiek politiek klimaat. Het Heilige Roomse Rijk der Duitse Natie, zo vonden de Duitsers, moest kunnen wedijveren met het oude Griekenland en vooral met het oude machtige Romeinse Rijk. Maar wetenschappelijk onderzoek in Italië leidde tot de teleurstellende conclusie dat er

een enorme culturele kloof tussen Italië en Duitsland bestond. Eigenlijk keken de Italianen nogal neer op de prestaties van Duitse wetenschappers. Verschillende Duitse humanisten zagen deze afwijzende houding als een uitdaging en stortten zich op de bestudering van de geschiedenis en geografie van 'Germania', zoals de Romeinen het Duitse Rijk ooit hadden genoemd. Een van hen was Matthias Ringmann, die zich in 1505 in Ptolemaeus' *Geografie* ging verdiepen. Tot aan de tweede helft van de vijftiende eeuw kon je niet spreken van een 'uitgave' van *Geografie*. Er waren veel verschillende versies in omloop en in feite was het tijd voor een nieuwe actuele uitgave. Samen met onder andere Waldseemüller stelde Ringmann een ambitieus plan op: een inleiding tot Ptolemaeus werk moest worden geschreven, zijn *Geografie* moest worden gecorrigeerd en gemoderniseerd en dat kon uitsluitend door twee kaarten bij de tekst te voegen in plaats van een. De tweede kaart moest een goed beeld van de eigentijdse wereld geven op basis van de recentste gegevens. De taakverdeling was helder, Ringmann schreef de inleidende

tekst en Waldseemüller moest met de kaarten aan de slag. Ze maakten zich geen illusies over de problemen waar ze voor stonden. Heel wat maanden noeste arbeid stonden hun te wachten.

Fantasievol combineren

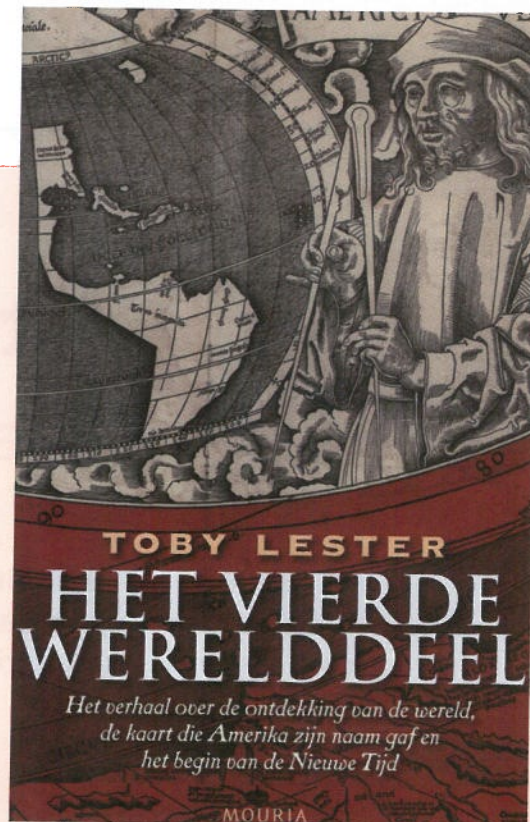
Het vierde werelddeel is een boek over historische cartografie met de Waldseemüllerkaart als bindend element. Alle mogelijke manieren waarop de wereld is afgebeeld passeren de revue. Schematische reproducties van de kosmos, eenvoudige zonale kaarten of T-O-diagrammen, de uitgebreide 'mappae mundi', zeekaarten of welke fantasievolle combinaties van de genoemde kaarten dan ook. 'De wereld had geen algemeen aanvaarde vorm, opbouw of oriëntatie; hij kon zich in een rond, vierkant of rechthoekig kader voordoen; er konden wonderbaarlijkheden en monsters of alleen maar kustlijnen en namen op staan; en hij kon elk van de vier windstreken bovenaan hebben.'

Om deze chaotische verzameling kaarten en bijbehorende toelichtingen voor de lezer begrijpelijk te maken, heeft Lester gekozen voor een weloverwogen opbouw van het boek. In de proloog introduceert hij de Waldseemüllerkaart, vertelt over de naamgeving en eindigt met de herontdekking van de kaart. De twee volgende delen, getiteld de 'Oude Wereld' en de 'Nieuwe Wereld' omvatten een hele reeks uiteenlopende personen, die allemaal op hun eigen manier en zonder het te weten een bijdrage hebben geleverd aan het ontstaan van de Waldseemüllerkaart. Uiteraard schenkt de auteur veel aandacht aan Amerigo Vespucci en Christoffel

Columbus, maar hij bespreekt ook vele andere bekende en onbekende mensen: de Engelse frater Matthew Paris, de Venetiaanse kooplieden Niccolò en Maffeo Polo, de grootchan van de Tataren wiens naam Koebilai was, Claudius Ptolemaeus, sir John Mandeville en nog meer geleerden, filosofen, dichters, vorsten, geestelijken, zeevaarders en kooplieden, mensen die allemaal nadachten over de plaats van de aarde in de kosmos.

Twee kaarten

In het laatste deel van zijn boek beschrijft Lester hoe Waldseemüller de kaarten heeft gemaakt. De antieke, bekende wereld wilde Waldseemüller tekenen zoals Ptolemaeus dat had gedaan, ondanks de fouten en de onvolledigheid. Het was tenslotte een kaart voor humanisten en geleerden en niet voor reizigers en zeevaarders. De tweede kaart moest worden samengesteld uit verschillende cartografische bronnen. Waldseemüller en Ringmann hadden besloten dat het een kaart van flink formaat moest worden, want dan was het mogelijk meer details aan te geven, waardoor de kaart commercieel gezien aantrekkelijker werd. De reusachtige afmeting van de kaart vroeg wel wat planning vooraf, want geen enkele drukpers kon een kaart van dat formaat op één vel papier afdrukken. Ook de Nieuwe Wereld moest op de kaart komen en om daarvoor ruimte te creëren besloot Waldseemüller iets baanbrekends te doen: de kaart zou de volle driehonderdzig lengtegraden omvatten. Waar de kaart in het oosten ophield, zou hij in het westen beginnen zonder

daartussen details weg te laten. Ook besloten Waldseemüller en Ringmann de Nieuwe Wereld met water te omgeven. Een gewaagde beslissing, want geen enkele bron bevestigde dit idee. Achteraf hebben ze wel gelijk gekregen.

Lester schildert met zijn debuut *Het vierde werelddeel* op indrukwekkende wijze de overgang van middeleeuws Europa naar de Nieuwe Tijd. De theorieën over hoe de wereld eruit zou zien werden vervangen door de bevindingen van ontdekkingsreizigers. Een wereld waarin de kerk bepaalde hoe de schepping in elkaar zat, werd een wereld waarin de humanisten de mens centraal plaatsten. Niet voor niets eindigt Lester zijn boek met de invloed van de Waldseemüllerkaart op de revolutionaire denkbeelden van Copernicus.

Een boek over historische cartografie kan langdradig en saai zijn. Dat de lezer niet na vijftig bladzijden het boek verveeld dichtslaat, is een grote verdienste van Lester die door zijn enthousiasme, verbeeldingskracht en levendige schrijfstijl de aandacht van de lezer weet vast te houden.

Ibn Battuta's *rihla*

DE LAATSTE REIS DOOR DE SAHARA

Ibn Battuta reisde in de veertiende eeuw ongeveer 30 jaar door de toenmalige Islamitische wereld, van Noord-Afrika naar het Midden-Oosten, India en China. Zijn laatste reis ging door de Sahara naar het keizerrijk Mali.

'Mansa Musa had zo veel goud uitgedeeld en besteed dat de goudprijs in Cairo met 25 procent daalde'

► Uit: Kleio-8 1997, Geert Jan van Gelder, *Twee middeleeuwse reisverhalen*, pag. 2.

De geschriften van Abou Abd Allah Muhammad, ofwel Ibn Battuta, behoren tot de meest uitgebreide reisbeschrijvingen (*de Rihla*) uit de middeleeuwen. Hij heeft nauwkeurig en anekdotisch de gewoonten van de bevolking beschreven in de gebieden die hij heeft bezocht. Daarnaast geeft Ibn Battuta, die ook als khadi of rechter werkzaam was, zijn oordeel over de soms curieuze gebruiken die hij tegenkwam. Lang niet iedereen leefde naar zijn mening strikt volgens de regels

van de Koran. Zijn waarnemingen lijken betrouwbaar en objectief, maar hij geloofde natuurlijk wel – net als alle middeleeuwers – in wonderen.

In 1325 vertrok Ibn Battuta als eenentwintigjarige jongeman uit Tanger om op pelgrimstocht naar Mekka te gaan. De pelgrimage, of *Hadj*, is in de islam verplicht voor wie ertoe in staat is¹. Voor iemand uit Marokko was dat in die tijd een grote onderneming en niet veel mensen zullen daartoe in staat zijn geweest.

Pas 24 jaar later, nadat hij een groot deel van het toenmalig bekende Azië en Afrika had bezocht, keerde hij terug. De vergelijking met Marco Polo kan Battuta met glans doorstaan, misschien heeft hij minder in China rondgereisd maar hij maakte daarentegen zeer uitgebreide reizen in het Midden-Oosten en delen van Afrika.

Terug en weer op pad

Weer terug in Marokko bezocht hij eerst het graf van zijn moeder die aan de pest was overleden. Spoedig daarna vertrok hij naar Andalusië om deel te nemen aan de heilige oorlog tegen de christenen. Toen hij aankwam bleek dat ook hier de pest had toegeslagen en dat het gevaar dat Gibraltar in christelijke handen zou vallen was geweken. Battuta besloot 'voor de verandering' maar wat rond te gaan trekken. In Grenada ontmoette hij Ibn Juzayy, die later in opdracht van de sultan zijn reisverhalen zou opschrijven, en hij keerde vervolgens terug naar Marakesh.

Daarna plande hij een nieuwe reis; een karavaantocht door de Sahara naar het fameuze moslimrijk van

Mansa Musa (Mansa: koning der koningen) gelegen in het huidige Mauritanië, Senegal en Mali. In de dertiende en veertiende eeuw was dit rijk toonaangevend in West-Afrika.² Mansa Musa was er in geslaagd met behulp van zijn leger de eenheid onder verschillende bevolkingsgroepen te bewerkstelligen, waarna er een flinke economische groei kon ontstaan.³

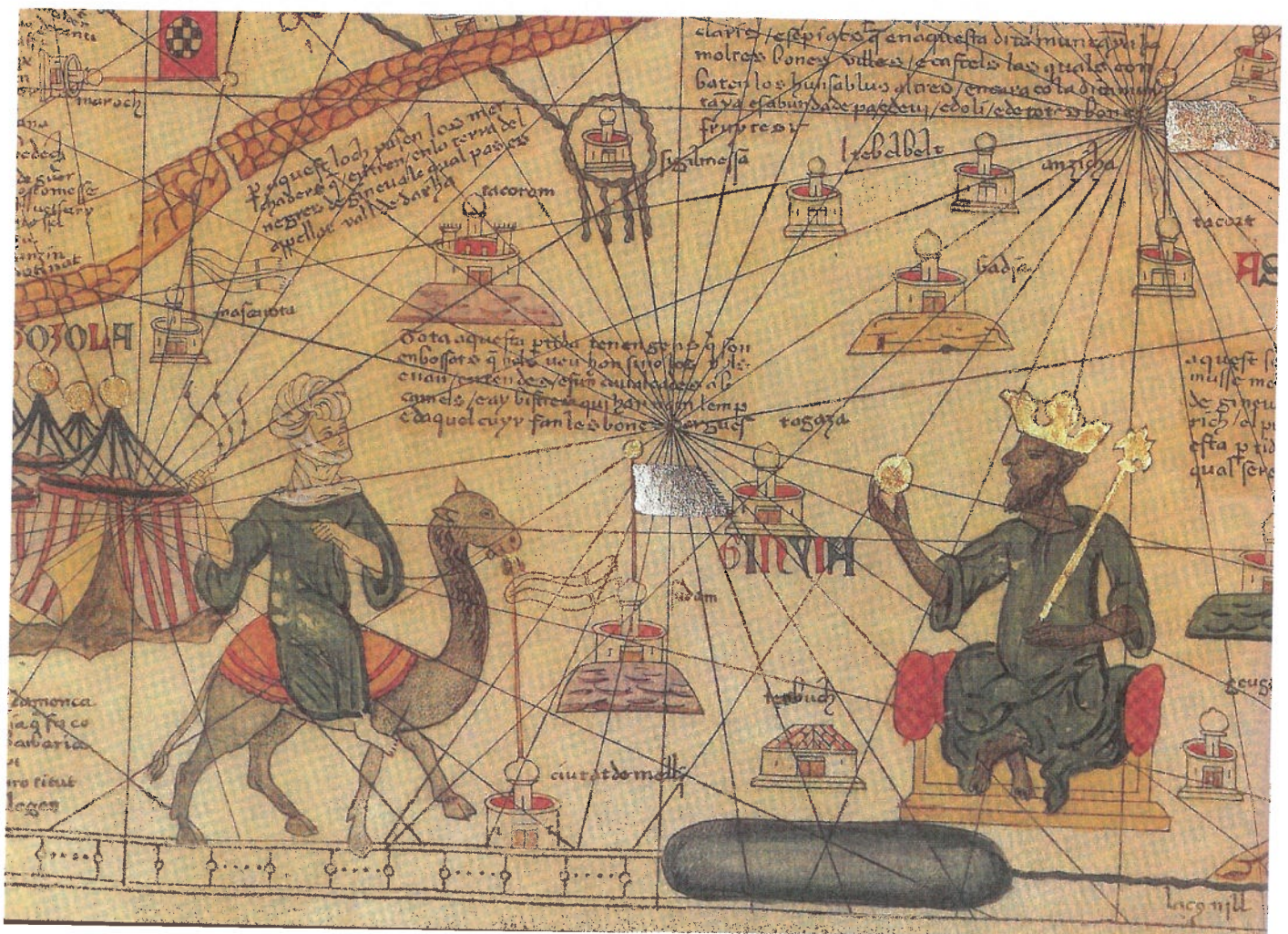
De pelgrimage van Mansa Musa

Toen Musa een jaar of veertig was besloot hij met zijn vrouw Inari de *hadj* naar Mekka te ondernemen, een reis van ongeveer 8000 kilometer. Uit alle delen van het land kwam goud- en zilverwerk van ambachtslieden binnen om zijn reis te verwezenlijken. Volgens Arabische schrijvers nam hij 10.000 soldaten, 60.000 dragers, 500 bedienden, duizenden juristen, doctoren, onderwijzers, vrienden, familie en handwerklieden mee. Toen de immense karavaan door de Sahara was getrokken en Cairo naderde stuurde hij 50.000 dinar naar de sultan van Egypte die daarop een van zijn paleizen beschikbaar stelde. Mansa Musa verbleef vier

Hunwick, J.O., Joy Boye, A., *The hidden treasures of Timbuktu, Historic city of islamic Africa*, Thames and Hudson, Londen, 2008, pag. 14.

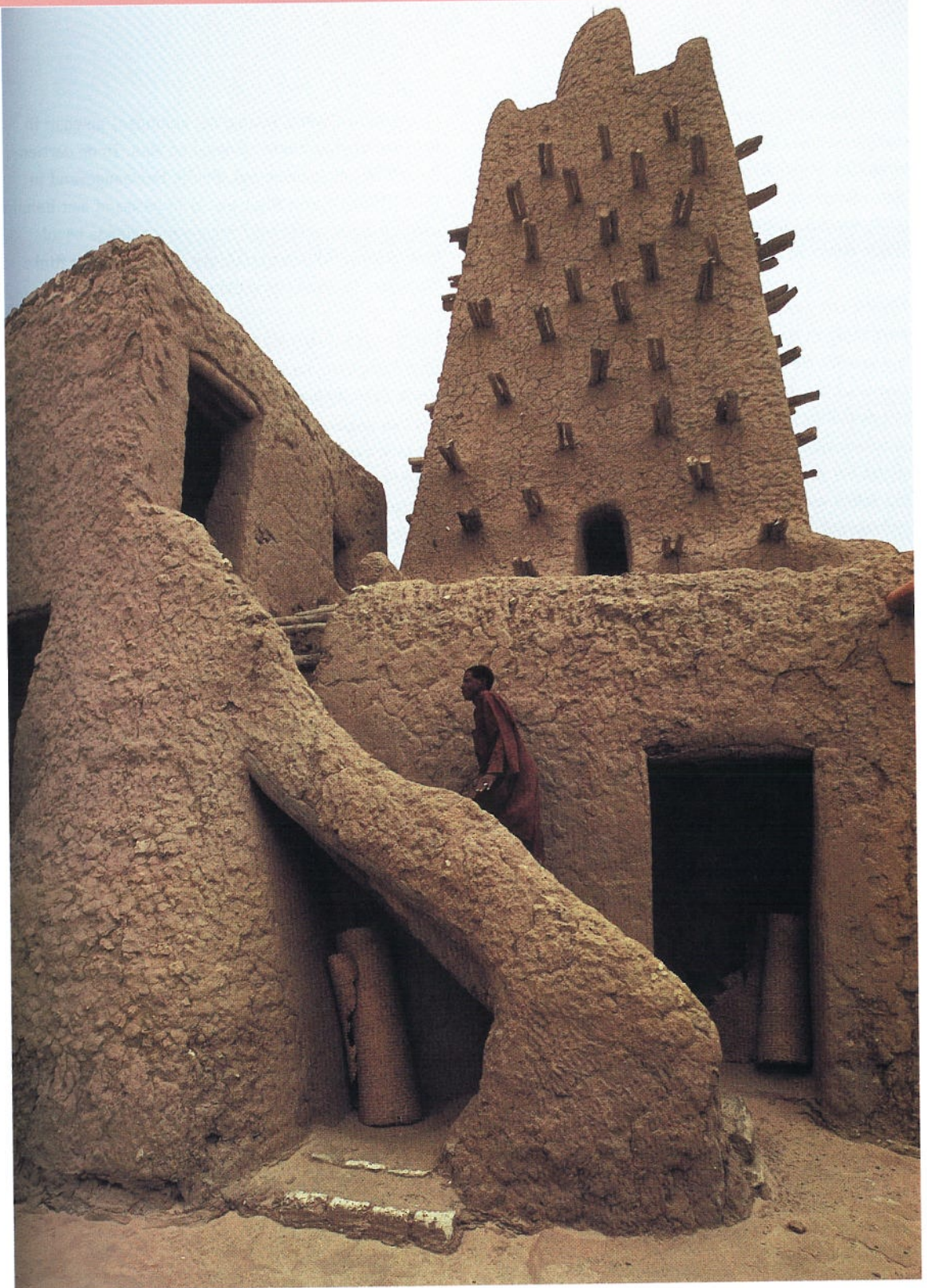
S.A. Diouf, *Kings and Queens of West Africa*, pag. 14 – 25.

Op een Italiaanse kaart uit 1375 werd een zittende Mansa Musa afgebeeld met een klompje goud in zijn handen.

De Djingereber of Grote moskee van Timboektoe werd in 1335 gebouwd door Abu Ishaq Ibrahim al-Sahili, die de Malinese keizer Mansa Musa vergezelde bij zijn terugkeer uit Mekka.

maanden in Egypte voordat hij verder trok. De rijkdom en grootsheid van zijn hofhouding liet een verpletterende indruk na. Musa had zoveel goud uitgedeeld en besteed dat de goudprijs in Cairo met 25 procent daalde. In 1375 verscheen er een Italiaanse kaart met het keizerrijk Mali en een afbeelding van Mansa Musa met een stuk goud in zijn hand. Twee jaar nadat Mansa

Musa Cairo had bezocht passeerde Ibn Battuata deze stad en misschien kwam hij toen op het idee om ooit ook diens moslimrijk aan de andere kant van de Sahara eens te bezoeken.

Op de terugreis uit Mekka nam Mansa Musa een aantal geleerden en ook de architect Al Sahili mee die hij na aankomst in de hoofdstad Niani verfijnde paleizen

en moskeeën van hout met aangestampte leem liet bouwen. De huidige Djingereber of Grote Moskee in Timboektoe is door Al Sahili gebouwd en staat op de werelderfgoedlijst van Unesco. Ieder jaar wordt na het regenseizoen een nieuwe laag vers moddermengsel door de bevolking aangebracht om de muren te herstellen. De uitstekende stokken dienen als trap om zo op alle plekken van het gebouw te kunnen komen. Vervolgens vormde Mansa Musa de steden Djenne en Timboektoe om tot centra van wetenschap en religie. Beide steden hadden enorme bibliotheken en duizenden scholen die geleerden en studenten vanuit heel

kettingen met kwik droegen om van de beestjes af te komen.

Aanvankelijk liep Battuta voor de karavaan uit, maar toen medereizigers werden vermist omdat ze achterop waren geraakt, zorgde hij ervoor dat hij in de groep bleef. Het broodnodige water kwam nu van diepe ondergrondse bronnen. Alle leren waterzakken werden zorgvuldig gerepareerd, gevuld en extra beschermd tegen de wind.

Vanuit de laatste etappe in de woestijn werd alvast de *'takshif'* vooruit gezonden. Dit was de naam voor iemand van de Massufa-stam, die de leden van de

Waarschijnlijk door Idrisi bron van Tisar genoemd, in de woestijn van Azawwad.

'Zijn verhaal is het eerste directe ooggetuigenverslag van deze regio'

Afrika, de Maghreb en het Midden-Oosten aantrokken. In 1337 overleed Mansa Musa en na een tussenperiode werd hij opgevolgd door zijn jongere broer Mansa Suleyman, die zijn werk voortzette.

Door de Sahara

In februari 1352 vertrok Ibn Battuta om het keizerrijk Mali een bezoek te brengen en keerde pas in januari 1354 terug. Zijn verhaal is het eerste directe ooggetuigenverslag over deze regio. Pas in 1828 slaagde de Fransman René Caillié er in, vermomd als moslim, om als eerste Europeaan Timboektoe te bereiken.

Vanuit Fez reisde Ibn Battuta eerst naar de stad Sijilmasa, waar je heerlijke dadels kon eten. Deze stad was toen het belangrijkste handelsstation ten zuiden van het Atlasgebergte. De ruïnes van de oude stad liggen in de omgeving van het huidige Tafilelt. Hij logeerde bij de jurist Abu Muhammad al-Busri, wiens broer hij in China had ontmoet. In Sijilmasa werden dromedarissen gekocht en werd voedsel voor vier maanden ingeslagen. Op 18 februari 1352 sloot Ibn Battuta zich aan bij een karavaan en de groep bereikte na 28 dagen het dorp Taghaza. De huizen en moskeeën in het dorp waren gebouwd van grote blokken zout, met daken van kamelenhuid. Er waren geen bomen, alleen maar zand. Het water was brak en er waren enorm veel vliegen. In de omgeving van Taghaza was een zoutmijn waar de slaven van de Massufa-stam grote brokken zout opgroeven en in stukken hakten, zodat het kon worden vervoerd. Zelfs 'de zwarten' kwamen dwars door de woestijn om het zout te halen.

Daarna trok het gezelschap verder door de woestijn tot de oase Tasarahla⁴ waar de watervoorraad aangevuld kon worden. In dat stuk van de woestijn waren heerlijke truffels maar ook veel luizen zodat mensen

karavaan huurden om met brieven vooruit te gaan naar Iwalatan (Oualata), zodat men daar van de aankomst van de karavaan op de hoogte werd gesteld en haar al tegemoet kon trekken met water, terwijl er ook alvast logies in de nederzetting besproken konden worden.

Dikwijls kwam de boodschapper in de woestijn om, die door demonen onveilig werd gemaakt. Ook in die tijd was het al gevaarlijk en duur om de woestijn door te trekken. De boodschapper van Ibn Battuta was aan een oog blind en het andere zag ook weinig, maar hij was de beste gids die er te krijgen was. Ibn Battuta had hem dan ook 100 mithqal aan goud moeten betalen, dit was ruim meer dan de aankoop van een slaaf. Na zeven dagen zag men de vuren van de karavaan die hen tegemoet kwam met water. Het laatste stuk woestijn was zo extreem warm dat er alleen 's nachts werd gereisd en zo bereikte men gezamenlijk Iwalatan, de eerste provincie van het land van de 'zwarten'. Ibn Battuta had er twee maanden over gedaan. Hij verbaasde zich over de matriarchale samenleving waarin hij terecht was gekomen. De vrouwen waren opvallend knap en werden meer gerespecteerd dan de man. Het was de gewoonte de achternaam van de vrouw aan te nemen en de meisjes erfden in plaats van jongens. Daarnaast waren de mannen niet jaloers. Toch waren het goede moslims die op tijd hun gebeden hielden, de religieuze wetten bestudeerden en de koran goed kenden. De vrouwen droegen echter geen sluier. Vrouwen waren ook bevriend met andere mannen dan hun echtgenoot.

Mansa Suleyman

Na een verblijf van 50 dagen huurde Ibn Battuta een gids en met drie leden van het gezelschap vertrok hij naar de hoofdstad Mali. Het reizen in deze streek was

De Kitab al-Shifa van Qadi Iyad dat hij in 1149 schreef, omgezet in een Maghreb- handschrift. Het beschrijft de nobele eigenschappen van Mohammed.

▷ H.C.A. Muller, *Voorlopers en navolgers van Marco Polo*, Amsterdam, 1941, pag. 236.]

▷ Mali is waarschijnlijk de naam van een volksstam en niet van een stad. Vermoedelijk bedoelde hij Nyam, het tegenwoordige dorpje Nyami, aan de linkeroever van de Sankarani.

▷ Hunwick, pag. 157.

veilig en het was daarom niet nodig zich bij een karavaan aan te sluiten. Reizigers hoefden geen voedsel mee te nemen en ook geen goud of zilver, alleen maar stukken zout, parfums en glazen prulletjes om te ruilen.⁵ In de dorpjes kon je tegen betaling van zout allerlei voedsel van donkere vrouwen kopen. Na tien dagen kwam men bij het dorpje Zaghari en vlak daarna bij Karsakhu aan de Nijl (Battuta dacht de Niger een vertakking van de Nijl was.). Vandaar trok men met een pontje over de rivier Sansara en bereikte de hoofdstad Mali.⁶ Het gezelschap at vervolgens een verkeerd klaargeemaakt inheems gerecht en iedereen werd vreselijk ziek. Een medereiziger overleed en Ibn Battuta overleefde tenauwernood doordat hij een laxerend middel innam. Hij had twee maanden nodig om te herstellen.

De zwarte sultan Mansa Suleyman van Mali wordt door Ibn Battuta beschreven als een gierigaard die hem in eerste instantie weinig gastvrijheid bood, maar later zijn fout herstelde. Dit was overigens niet verwonderlijk want zijn beroemde en royale broer Mansa Musa had ervoor gezorgd dat de schatkist leeg was en had het land met flinke schulden opgezadeld.⁷ Op sommige dagen hield de vorst audiëntie in de hof van het paleis, waar een soort platform van drie treden onder een boom stond. Deze was met zijde bekleed en gedrapeerd met kussens. Daarboven stond een tent van zijde, bekroond door een gouden vogel. De sultan kwam voor de audiëntie tevoorschijn uit een deur in de hoek van het paleis, met een boog in zijn hand en een pijlkoker op zijn rug. Op zijn hoofd droeg

hij een gouden kalotje. Zijn normale kleding bestond uit een rode fluweelachtige tuniek, mutafas geheten en gemaakt in Europa. De sultan wordt voorafgegaan door zijn muzikanten, die gouden en zilveren guimbris (gitaar met twee snaren) dragen en daarachter komen 300 gewapende slaven. Als zij op de tribune gaan zitten wordt op alle trommels geslagen en blaast men op de hoorns en trompetten. Drie slaven rennen dan snel weg om de adjudant van de vorst en de militaire bevelhebbers te roepen die dan vervolgens binnenkomen en gaan zitten. Daarna worden twee gezadeld en getoomde paarden binnengebracht en twee geiten, ter bescherming tegen het boze oog.

Goed en slecht

Als goede eigenschappen van 'de zwarten' noemt Ibn Battuta het weinig voorkomen van onrechtvaardigheid. De sultan doet er alles aan om dat te handhaven⁸.

Daarnaast kunnen zowel de inwoners als buitenlandse reizigers veilig door het land reizen. De bezittingen van blanken (Islamieten van boven de Sahara) worden niet in beslag genomen als deze in het land sterven, zelfs niet als het om een flink vermogen gaat, maar ze worden overgegeven aan andere blanken, zodat de erfgenamen hun rechten kunnen opeisen.

Daarnaast zijn de 'zwarten' zeer punctueel in hun gebeden: als je niet op tijd in de moskee bent is er geen plaats meer omdat ze altijd overvol zijn. Als de kinderen bij het leren van de koran een achterstand hebben opgelopen krijgen ze boeien om tot ze het stuk geleerd hebben.

"One day I passed by a handsome youth, who was very well dressed, with a heavy shackle on his foot. I said to the person with me: 'What has he done? Has he killed someone?' The youth understood what I said and laughed. I was told: 'He has been shackled to make him

'Hij vindt aansluiting bij een karavaan die 600 vrouwelijke zwarte slaven bij zich heeft'

memorize the Qur'ân.'

Slechte gewoonten vindt hij het naaktlopen van de vrouwelijke slaven, bediendes en de jonge puberdochters van de sultan. Ze dragen zelfs geen sluiers.

Ook het werpen van stof en as op het hoofd als teken van eerbied vindt hij verwerpelijk, net als het eten van aas, honden en ezels.

De terugreis

Vervolgens wordt er nog een bezoek aan de steden Mima [Nu waarschijnlijk een verlaten stad ten westen van Lere.] en Timboektoe gebracht. In de eeuwen daarna zou Timboektoe tot enorme welvaart komen en het centrum van de islamitische cultuur worden maar het was toen nog een onbeduidende stad. Ibn Battuta is wel onder de indruk van de belezenheid van de inwoners. Hij komt er zelfs een kopie van de Kitab al-Mudhish van Ibn al-Jawzi tegen, een handboek voor priesters⁹. Daarna wordt via een omweg de terugreis aanvaard. Deze gaat meer oostelijker dan de heenreis. Via een boot trekt Ibn Battuta naar Gawgaw (Gao), een stad aan de Nijl (Niger). Hij vindt het een heerlijke stad en blijft er meer dan een maand. Dan ontvangt hij bericht van de sultan van Marokko dat hij wordt terugverwacht. Ibn Battuta geeft onmiddellijk gevolg aan het verzoek en koopt

LITERATUUR

D. Bullis, N. MacDonald, **The longest hajj: the journeys of Ibn Battuta**, Houston, Texas: Amroco Services, 2000.

C. Defrémery; B.R. Sanguinetti; H. A. R. Gibb, **The travels of Ibn Battuta**, a.d. 1325-1354, London, The Hakluyt Society, 1994.

S.A. Diouf, **Kings and queens of West Afrika**, New York, Grolier Publishing, 2000.

S. Hamdun; N. King, **Ibn Battuta in Black Africa**, London: Collings, 1975. Oorspr. uitg.: Voyages d'Ibn Batoutah / éd. par Defrémery et Sanguinetti. - 3e éd. - Paris, 1893-1895.

J.O. Hunwick., A. Jay Boye, A. **The hidden treasures of Timbuktu, Historic city of Islamic Africa**, London, Thames & Hudson Publishers, 2008.

Gibb et al. pag. 965.

Gibb et al. Pag. 970.

Gibb et al. Pag. 976.

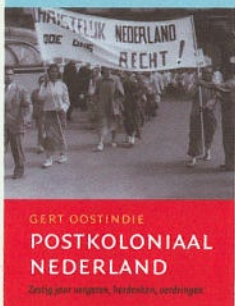
twee dromedarissen en voor 70 dagen graan als proviand. In de gebieden waar ze doorheen zullen trekken kun je alleen vlees, en melkproducten krijgen. Hij vindt aansluiting bij een karavaan die 600 vrouwelijke zwarte slaven bij zich heeft. Via Kahir en over eenzame vlaktes bereikt de karavaan het land van Hoggar [Hoggar]. Een van de hoofden van een Berberstam dwingt de karavaan

te stoppen en eiste mooie kleden en dergelijke. Gelukkig was het Ramadan waardoor zelfs de Berbers geen karavanen mochten overvallen en het gezelschap kon rustig doortrekken over de slecht begaanbare weg. In Tawat leeft de bevolking hoofdzakelijk van dadels en sprinkhanen¹⁰. Voor zonsondergang zijn deze laatste gemakkelijk te vangen omdat ze vanwege de kou nog niet vliegen. Eind december 1353 is Ibn Battuta ondanks zware sneeuwval terug in Sijilmasa en begin 1354 in Fez.

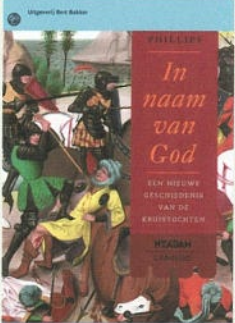
Na terugkeer dicteerde hij in opdracht van de sultan van Marokko al zijn reizen aan Ibn Juzayy die ze zorgvuldig uitschreef en regelmatig van commentaar voorzag. De rest van zijn leven bleef Ibn Battuta in Marokko waar hij als rechter werd aangesteld en rond 1369 overleed. De reisverslagen werden in de Arabische wereld bekend onder de naam de *Rihla* (de reis). Pas in de negentiende eeuw maakte West-Europa kennis met de geschriften toen ze door Charles Defrémery en Beniamino Sanguinetti werden bestudeerd en vanuit het Arabisch in het Frans werden vertaald. Het is een fantastische bron met zeer lezenswaardige gebeurtenissen over hoe verschillende volkeren in de veertiende eeuw in de Islamitische wereld leefden.

Op basis van teksten uit *Een kleine geschiedenis van Amsterdam* van Geert Mak een gids met elf wandelingen en één fietstocht door de (geschiedenis van de) hoofdstad. Daniel Schipper, **Een kleine stadsgids. Wandelingen door het Amsterdam van Geert Mak.** Atlas, € 25,00.

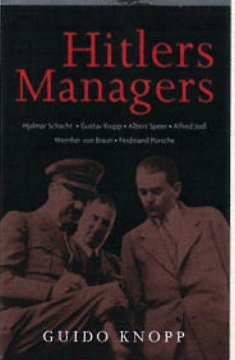
Eerst waren er de koloniën, toen de dekolonisatie en de uittocht naar het moederland, nu zijn er ruim een miljoen Nederlanders met Indische, Surinaamse of Antilliaanse wortels. Een geschiedenis van dat koloniale verleden. Gert Oostindie, **Postkoloniaal Nederland.**

Vijfenzestig jaar vergeten, herdenken, verdringen. Bert Bakker, € 25,00.

Na de oproep van paus Urbanus II begaven zich uiteindelijk honderdduizenden op weg om Jeruzalem op de islamieten te veroveren. De kruistochten zijn echter complexer dan alleen maar een strijd tussen het christendom en de islam. Jonathan Phillips, **In naam van God. Een nieuwe geschiedenis van de Kruistochten.** Nieuw Amsterdam, € 29,95.

Dat de Nederlanders hun eigen land hebben geschapen, is in de hele wereld bekend. Maar hoe en wanneer hebben ze dat gedaan? Het verhaal van de scheppers van Nederland. Willem van der Ham, **Hollandse polders.** Boom, € 29,95.

Een boek over de bij zijn leven al mythische leider van het Sovjet-imperium, die jarenlang in zijn staat verzwegen werd en nu als 'de grootste held van de Russische geschiedenis' een comeback beleeft.

De auteur gebruikte zijn eigen ervaringen met het regime van de 'baas', om de essentie van Stalins bewind te kunnen schetsen. Wolfgang Leonhard, **Kanttekeningen bij Stalin.** Spectrum, € 19,95.

Speer, Von Braun, Jodl, Krupp, Porsche en Schacht. Zes mannen die behoorden tot de kleine kring van vertrouwelingen van Adolf Hitler. Maar wie waren deze mannen? Waren zij gewillige helpers van de nazi's? Dachten zij slechts aan hun eigen belangen? Guido Knopp, **Hitlers Managers.** Omniboek, € 24,95.

Er zijn weinig vrouwen uit de vaderlandse geschiedenis die zozeer tot de verbeelding spreken als de laatste gravin van Holland en Zeeland voor de Bourgondiërs. Universitair docent middeleeuwse geschiedenis (RUL) Antheun Janse, **Een pion voor een dame. Jacoba van Beieren (1401-1436).** Balans, € 17,95.

Klassieke denkers als Plato, Aristoteles, Cicero en Seneca hebben hun sporen nagelaten tot in onze eeuw. Maar waar werden ze ook al weer bekend om? Wat zijn de belangrijkste werken van Euripides? En van wie zijn de Metamorfosen? Honderden vragen en antwoorden over personen uit de klassieke oudheid. **Wie is wie in de klassieke wereld.** Kok Omniboek, € 13,95.

Aeneas en Dido, Romulus en Remus, de Sabijnse maagdenroof. Slechts een handvol figuren en verhalen uit de Romeinse tijd doen bij de meeste mensen nog een belletje rinkelen. Toch is precies die Romeinse sagenwereld een grote inspiratiebron geweest voor onze

westerse literatuur, muziek, kunst en taal. Jo Claes, **Romeinse sagen en legenden. Schatkamer van kunst en taal.** Davidsfonds/Omniboek, € 29,50.

In de vroege middeleeuwen ontwikkelden Dorestad en Tiel zich tot belangrijke handelscentra. Beide plaatsen kregen te lijden onder het optreden van de Noormannen. Luit van der Tuuk, **Noormannen in het rivierengebied. De handelsplaatsen Dorestad en Tiel in vuur en vlam.** Omniboek, € 9,95.

De laatste decennia lijkt Nederland te zijn veranderd van een progressief gidsland dat openstond voor de wereld in een conservatief bolwerk dat wantrouwend staat tegenover de wereld. Ons land op de onderzoektafel van een buitenstaander die stevige banden heeft met zijn onderzoeksobject. James C. Kennedy, **Bezielende verbanden. Gedachten over religie, politiek en maatschappij in het moderne Nederland.** Bert Bakker, € 22,50.

Een pleidooi voor een vreedzame oplossing van de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd. Dat was het fotoboek dat fotograaf Cas Oorthuys in opdracht van ABC-Press en uitgeverij Contact in 1947 samen met Albert de la Court maakte. **Een staat in wording. Fotoreportage over Indonesië anno 1947.** Contact, € 25,-.

Kleine klassieken zijn boekjes die bekende en minder bekende teksten van grote denkers bevatten. Daaronder ook van Seneca, **Gelukkig leven** en van Michel Montaigne, **Over vriendschap.** Boom, € 8,95.

'Als een vlieg naar de vlam'

DE AVONTUURLIJKE REIZEN VAN ALEXANDRINE TINNE (1835-1869)

Een opmerkelijke vrouw was Alexandrine Tinne. Maar hoe moeten we haar typeren? Als ontdekkingsreiziger, toeriste of was ze uitsluitend een avontuurlijk ingestelde reislustige dame?

Al tijdens haar leven verwierf Alexandrine Tinne internationale bekendheid door haar reizen naar Afrika. Zij werd erkend als een collega van Theodor Von Heuglin, Speke en Grant. David Livingstone schreef over haar: 'Maar toch wordt niemand door mij hoger aangeslagen dan de Nederlandse dame, mejuffrouw Tinne, die na de zwaarste huiselijke rampspoeden, op grootse wijze volhardde, dwars tegen alle moeilijkheden in'.¹ Toch beschouwde zij zichzelf niet als een ontdekkingsreiziger, maar als een toeriste, die reisde voor haar genoeg en niet om beroemd te worden of om de aandacht te trekken.

Alexandrine Tinne, 'Alexine', werd geboren op 17 oktober 1835 in Den Haag. Zij groeide op in een

Philip Tinne in 1844 stierf, liet hij zijn weduwe en dochter een enorm kapitaal na, waardoor zij behoorden tot de rijksten van Nederland. Moeder en dochter waren zeer aan elkaar verknocht en Henriëtte reisde later, ondanks haar leeftijd en het feit dat ze bootreizen verafschuwde, tot in de Afrikaanse binnenlanden omdat haar dochter dat wilde.

De opvoeding van Alexandrine verschilde niet van die van andere meisjes uit de elite: van privé-onderwijzeressen leerde zij tekenen, piano spelen en verschillende talen. Intellectuele vaardigheden werden niet nodig geacht voor een jongedame: zij moest kunnen handwerken, zingen en dansen, verder moest zij meegaand, zachtmoedig, gracieus en vooral deugdzaam zijn. De opvoeding van meisjes was erop toegespitst

Wolf Kielich, *Vrouwen op ontdekkingsreis. Avonturiersters uit de negentiende eeuw*, (Amsterdam 1986) p.43

'In het deftige, kleinsteedse Den Haag trok Alexandrine de aandacht. Zij verscheen in het openbaar, gekleed in zelfontworpen jurken en hoeden en zij choqueerde de Haagse elite door wild op haar paard te rijden'

vooraanstaand Haags milieu. Haar moeder, jonkvrouw Henriëtte van Capellen (1796-1863), was een dochter van zeeheld Theodoor van Capellen, die door Willem I in de adelstand was verheven. Henriëtte was hofdame geweest en zij mocht zich een persoonlijke vriendin van koningin Sophie noemen. Alexandrine's vader, Philip Tinne (1772-1844), had na een carrière als diplomaat en ambtenaar fortuin gemaakt in West-Indië. Uit een eerder huwelijk had hij twee volwassen zoons, John en William, die in Engeland woonden. Philip Tinne was 58 jaar oud toen hij in 1830 met de 32-jarige Henriëtte van Capellen trouwde. Vijf jaar later werd Alexine geboren, als enig kind uit dit huwelijk. Toen

om van hen volgzame echtgenotes en liefhebbende moeders te maken. In het deftige, kleinsteedse Den Haag trok Alexandrine de aandacht door haar onconventionele gedrag. Zij verscheen in het openbaar, gekleed in zelfontworpen jurken en hoeden en zij choqueerde de Haagse elite door wild op haar paard te rijden. De Tinnes reisden veel, maar aanvankelijk waren hun bestemmingen nog niet echt extravagant.

Per toeval in Afrika

In september 1855 vertrokken de dames Tinne voor een reis door Midden-Europa. Omdat Wenen (hun eigenlijke doel) getroffen was door een cholera-

Astrid de Beer is verbonden aan het Regionaal Archief Tilburg en schrijft voor het Digital Vrouwenlexicon van Nederland.

Alexandrine in
Parijs, gekleed als
Amazone,
ca. 1854.

▷ A. H. Snoek, *Een cultuurhistorische visie op de reizen van Alexandrine Tinne* (Utrecht 1988) p.33

▷ J.G.Kikkert, *Een Haagsche dame in de Sahara. Het avontuurlijke leven van Alexandrine Tinne 1835-1869* (1980/2005) p.64

▷ A. Snoek, *Een cultuurhistorische visie op de reizen van Alexandrine Tinne*, p.58

▷ Ibidem, p.56

▷ Ibidem, p.30

epidemie, weken zij uit naar Italië waar Alexandrine het idee kreeg om over te steken naar Egypte. Henriëtte schreef: 'Waarom Alexine niet naar Florence en ook niet naar Rome wil, weet ik niet... Er lag een stoomboot die op het punt stond naar Egypte te vertrekken...en daar zijn wij mee meegegaan'.² Op 17 december arriveerden zij in Alexandrië, vervolgens reisden zij per trein naar Caïro, waar zij logeerden in het Sheppard's Hotel. Egypte begon in zwang te komen bij toeristen al zag men weinig alleenreizende dames. Hun reis veroorzaakte zo veel paniek bij familieleden, dat zelfs koningin Sophie zich ermee bemoeide.³ De dames bezochten niet alleen de gangbare toeristische attracties, maar ook maakten zij een karavaantocht naar de Rode Zee en voeren met een dahabiah (een luxe passagiersschip) de Nijl af tot aan Aswan. Daarna reisden zij naar Palestina, Syrië en de Libanon, ronduit gevaarlijke gebieden, wat de dames er niet van weerhield toch te gaan. Zij verbleven een half jaar in het klooster Sainte-Roc, vlakbij Beirut. Alexandrine hield zich bezig met pianospelen - de piano moest door tien dragers over de rotsen gedragen worden - en bestudeerde de islam; Henriëtte schreef brieven aan ongeruste familieleden. Eind 1856 waren Henriëtte en Alexandrine weer terug in Caïro, waar zij een tweede bootreis over de Nijl ondernamen in een - vergeefse - poging om Khartoum te bereiken. Via Smyrna, Constantinopel, Wenen en Dresden keerden

zij terug naar Den Haag, waar zij in november 1857 arriveerden, samen met de Egyptische bediende Halib. Henriëtte, hoe graag zij ook reisde, was blij weer in Den Haag te zijn en hoopte daar niet meer vandaan te gaan.

Nobody's wife

Moeder en dochter bleven nu vier jaar in Europa. Alexandrine hield zich gedurende deze tijd bezig met fotograferen. Tegenwoordig wordt zij beschouwd als een van de belangrijkste fotopioniers van Nederland. Er zijn schitterende, door haar gemaakte, foto's bewaard gebleven. In deze periode werd door de familie pressie uitgeoefend op Alexandrine om te trouwen. Zij weigerde standvastig. Dat dit niet gemakkelijk voor haar was, bewijst de onderstaande brief die zij later vanuit Afrika aan haar nicht Jetty schreef: 'Zitten ze jou ook voortdurend voor te preken, zoals ze het mij gedaan hebben? Ik had er bijna mijn hoofd bij verloren, herinner je je nog? (...) Wat ben ik die laatste keer in Europa ongelukkig geweest ondanks de goede bedoelingen van degenen die mij gelukkig wilden zien op de wijze waarvan zij het geluk verwachtten en hoe ben ik niet heen en weer getrokken tussen mijn eigen neigingen en de vrees arme mama verdriet te doen met mijn 'wild tastes' en met mijn afkeer van het geciviliseerde bestaan'.⁴ 'Juffrouwen' werden veroordeeld als tweederangs vrouwen. Spot en uitbanning was het lot van vrouwen die de conventies tartten. Er werd in Haagse salons heel wat gepraat over Alexandrine en haar 'onvrouwelijke' avonturen. Zij kon het zich - als rijke erfgename - veroorloven te kiezen voor een alternatieve levensstijl. Het huwelijk was niets voor Alexine, zo blijkt uit een andere brief: 'En als ik dingen heb die mij hinderen, die lastig zijn (...) dan doe ik mijn ogen dicht en stel ik mij voor dat ik getrouwd zou zijn en als ik dan daarna bedenk dat het niet waar is, dan is mij dat voor alles een troost en ik zeg bij mijzelf: Goddank, ik ben tenminste vrij'.⁵

'Als een vlieg naar de vlam'

Alexandrines verlangen naar Afrika was onverminderd en zij drong er bij haar moeder op aan om terug te gaan: 'Ik verlangde altijd naar die plaatsen te gaan, welke op het midden van de kaart van Afrika door een groote, ledige ruimte worden aangeduid. Ik ben nu eens reeds tot dit onbekende gewest gekomen en ik keer er weder heen, misschien uit instinkt, als een vlieg naar de vlam'.⁶ Zij wilde nogmaals proberen Khartoum te bereiken, het begin- en eindpunt van grote

expedities naar de Afrikaanse binnenlanden. Ze hoopte daar contacten te leggen met ervaren ontdekkingsreizigers om haar expeditie een wetenschappelijke basis te geven.

Op 21 augustus 1861 voer de *Byzantium* de haven van Alexandrië binnen met aan boord ook Henriëtta's ongetrouwde jongere zuster, Adriana van Capellen. 'Tante Addy' was niet bepaald avontuurlijk aangelegd en tot op de dag van vandaag blijft het een raadsel waarom zij mee is gegaan. Vanuit Caïro trof men de voorbereidingen voor de expeditie. Welke omvang de expeditie had, blijkt uit het gegeven dat men drie grote dahabiahs nodig had. Tijdens de reis kregen ze te kampen met lekkages, zandbanken, tegenwind en stroomversnellingen. Bovendien wilden de dames geregeld aan wal om de honden uit te laten, iets te kopen of te bekijken. Vanaf Koroso trok de expeditie de Nubische woestijn in onder begeleiding van sjeik Ahmed, 'een gentleman van de woestijn' volgens Henriëtta. Na vijfentachtig dagen reizen, op 11 april 1862, bereikte men de Sudanese hoofdstad Khartoum. De dames maakten meteen plannen voor de verdere expeditie: zij wilden de oorsprong van de Witte Nijl ontdekken. Alexandrine huurde de enige stoomboot in Soedan, tot irritatie van de Engelse ontdekkingsreiziger Samuel Baker: 'Er zijn hier Nederlandse dames, die zonder enige begeleiding van heren reizen... Zij zijn

Afgesproken werd om Von Heuglin en Steudner, die eerder vertrokken, te ontmoeten in Meshra el Rek. Van daaruit wilde zij zo diep mogelijk het binnenland in trekken, waar nog nooit een blanke was geweest. De voorbereidingen kostten veel tijd waardoor de expeditie te laat in het seizoen vertrok. Bovendien kon de expeditie (vijf schepen, tweehonderd personen, dieren en bagage) slechts langzaam vooruit komen. De rivier veranderde in een moeras met een doorgang niet breder dan een sloot. Daar kon de stoomboot nooit doorheen! Alexine liet zich niet weerhouden door dit soort futiliteiten. Zoals Henriette schreef: 'Daar Alexandrine besloten had dat hij er wel door kon, heeft zij de raderen er af laten nemen en een van onze zeilschepen heeft de zware machine door de meest onmogelijke plaatsen heen getrokken. In dit land behoeft men slechts te willen, vooral waar de dochter van de sultan op haar vuurschip is'.⁸ In Meshra el Rek wachtte Von Heuglin hen op, alleen. Steudner was onderweg gestorven. Men vervolgde de tocht verder over land. Het regenseizoen naderde, de expeditie vorderde traag, Alexandrine was niet bereid spullen achter te laten en wilde 's ochtends uitgebreid ontbijten en uitstapjes in de omgeving maken, alsof het een plezierreisje betrof. In de zomer van 1863 strandde het gezelschap in de jungle bij de slavenhandelaar Buselli die exorbitant hoge prijzen voor verblijf en voedsel vroeg. Henriëtta

'Er zijn hier Nederlandse dames, die zonder enige begeleiding van heren reizen. Zij zijn heel rijk en hebben de enige stoomboot, die hier is, gehuurd. Ze moeten krankzinnig zijn!'

heel rijk en hebben de enige stoomboot, die hier is, gehuurd (...) Ze moeten krankzinnig zijn! Een jonge vrouw alleen met de Dinkasta (...) ze moeten werkelijk gek zijn. Alle inboorlingen zijn zo naakt als op de dag dat zij geboren zijn!'⁷ In mei vertrok de expeditie Tinne naar Gondokoro, waar zij na ruim drie maanden aankwam. Vanaf Gondokoro was de rivier niet meer bevaarbaar, Alexandrine wilde toch verder trekken maar werd ziek. Eind 1862 was de expeditie terug in Khartoum.

Expeditie des doods

Alexine gaf de hoop niet op om 'lege plekken' te ontdekken en maakte plannen voor een nieuwe expeditie. De Duitse ornitoloog Theodor von Heuglin en de bioloog Herman Steudner, net terug in Khartoum van een mislukte expeditie, werden door Alexandrine aangetrokken om de expeditie een wetenschappelijk karakter te geven. Tante Addy bleef in Khartoum.

stierf op 22 juli 1863, uitgeput door koorts en onstilbare dorst. Alexandrine was overmand door verdriet: zij en haar moeder waren altijd onafscheidelijk geweest. Zij besloot de expeditie af te breken en terug te keren naar Khartoum. De terugreis was 'monsterlijk' en duurde zeven maanden. Onderweg stierven ook Anna en Flora, de beide kameniers. Halverwege, toen de voorraden op waren, werden zij gered door de reddingsexpeditie die de ongeruste Tante Addy gestuurd had. Op 28 maart 1864 kwamen Alexandrine en haar gevolg aan in Khartoum. Enkele weken daarna stierf ook Adriana. Alexine zonk weg in een zware depressie: 'Ik heb dagenlang op bed gelegen en heb getracht niet te denken. Er lag zoiets monsterachtigs en onwerelds in die verpletterende slagen – ik ben heel ziek geworden'.⁹ Hoewel de expeditie mislukt was, zijn er wel enkele opmerkelijke publicaties verschenen: Theodor von Heuglin publiceerde in 1865 *Die Tinnischen Expedition im westlichen Nil-Quellgebiet* en in 1867

Kikkert, *Een Haagsche dame in de Sahara*, p.143

Snoek, *Een cultuur-historische visie op de reizen van Alexandrine Tinne*, p.43

C.Eggink, *De merkwaardige reizen van Henriette en Alexandrine Tinne*, (Amsterdam 1960/1976), p.123

▽
Alexandrine
en haar moe-
der, ca. 1860.

▷ Ibidem, p.155

▷ Kikkert, *Een Haagsche dame in de Sahara*, p.272

publiceerden de botanici Kotschky en Peyritsch de *Plantae Tinnennae*, een overzicht van door Alexandrine verzamelde planten en zaden. Alexandrine reisde terug naar Cairo waar zij in inheem-

drine die woedend werd toen zij het zag. Zij stuurde de *Meeuw* met een deel van de bemanning naar Malta. In Mustafa (bij Algiers) huurde ze een huis waar zij woonde met haar uitdijende internationale gevolg; kapitein Wilhelmine en de matrozen Arie Jacobse en Kees Oostmans waren ondertussen ook 'ingelijfd'. Alexandrine probeerde contact met de Touaregs te leggen. In oktober 1867 begon zij een expeditie door de Algerijnse Sahara naar het Atlasgebergte. Geteisterd door barre weersomstandigheden, voedseltekort, hoog oplopende irritaties en overvallen besloot Alexandrine om terug te gaan. Haar teleurstelling was groot: 'Ik zou een proces willen beginnen tegen alle schilders en romanschrijvers die dit land met warme en schitterende kleuren af schilderen en die het de Oriënt durven noemen. Als ik er ook maar de geringste notie van had gehad, hoe dit land werkelijk was, dan zou ik er nooit heengegaan zijn!'¹⁰ In juli 1868 werd de karavaan ontbonden. De matrozen Arie Jacobse en Kees Oostmans besloten hun 'vrouwelijk opperhoofd' te volgen. In Tripoli ontmoette Alexandrine de Duitse ontdekkingsreiziger Gustav Nachtigal, die op weg was naar de sultan van Bornu. Zij besloten ieder een expeditie naar Bornu te ondernemen. Op 6 maart 1869 arriveerde de karavaan in Murzuk. Alexandrine slaagde erin om contact te krijgen met de Toearegs en accepteerde een uitnodiging van Ichnoechem, een Toearegvorst, om hem te komen bezoeken. Alexandrine was sprakeloos: nooit zag zij 'een grandiozer aanblik, die variatie van kleuren, dat krijgshaftige voorkomen (...) als zij zo, in volle glorie, naar Europa zouden komen, dan ben ik er zeker van, dat het hart van menig jong meisje sneller

'Ik vind niets angstwekkend in de gedachte vrolijk en dapper mijn einde te vinden door een geweerschot of een messteek'

se stijl leefde, samen met een groep bedienden die zij van haar reizen had meegebracht. Haar halfbroer John kwam Alexandrine opzoeken om haar te overtuigen terug te gaan naar Nederland. Ze weigerde, maar gaf John wel vier kisten met de lichamen van de overleden vrouwen mee.

In de ban van de Touareg

In 1865 voer Alexandrine met de *Claymore* door het Middellandse-Zeegebied. Ze wilde echter een groter schip met een Nederlandse bemanning, en vroeg haar halfbroer John om hulp. Deze had geen verstand van schepen, hij kocht de *Seagull*, doopte het om tot *Meeuw*, zorgde voor bemanning en stuurde het schip (onder leiding van kapitein Wilhelmine) naar Alexan-

dra zou slaan voor de knappe Toeareg'.¹¹ Zij spraken af om elkaar in Ghat nogmaals te ontmoeten.

Een kort maar vrolijk leven

Op 24 juli 1869 kwam de karavaan aan bij Wadi Sjergui, waar Alexandrine een week wilde blijven. Op 2 augustus werd het kamp overvallen door Arabieren en Toearegs en er ontstond een gevecht. Jacobse bemoeide zich ermee en werd geveeld door een lanssteek. Oostmans werd neergeschoten toen hij Jacobse te hulp schoot. Alexandrine werd met twee zwaardhousen en een geweerschot gedood. Het kamp werd geplunderd en slechts enkele overlevenden wisten te vluchten. De daders zijn nooit gepakt. Een jaar voor haar dood schreef Alexine aan haar halfbroer: 'Ik

vind niets angstwekkends in de gedachte vrolijk en dapper mijn einde te vinden door een geweerschot of een messteek, in plaats van een saai leven verder te slepen, zoals ik zovelen heb zien doen. Als je dus vandaag of morgen hoort dat men mij naar de andere wereld gezonden heeft, denk er dan aan dat mijn laatste ogenblikken niet verbitterd zullen zijn geweest. Alles bijeen genomen ben ik tevreden over mijn leven – ik heb goed geleefd (...), ik heb plezier gehad. Ik heb geen haast om te sterven- maar als het gebeurt, goed. – Een kort leven maar een vrolijk leven!’¹² Na haar dood deden allerlei verhalen de ronde: Alexandrine zou vermoord zijn door sjeik Ahmed omdat zij hem ontrouw was geworden. Of zij zou in een hinderlaag gelokt zijn door rovers die het voorzien hadden op de kisten met goud van de ‘blanke koningsdochter’. Met elke versie nam de legendevorming – die al niet gering was – rondom Alexandrine toe.

Een avontuurlijk ingestelde reislustige dame?

Ontegengesteld reisde Alexandrine graag en zij had ook de behoefte aan die vrijheid om dat te kunnen doen. Haar fascinatie voor Afrika ging veel verder dan oppervlakkige ‘toeristische’ belangstelling. Zij bestudeerde de islam, leerde Arabisch en nam de inheemse levenswijze en kledingstijl aan. Haar reizen gingen veel verder dan het bezoeken van de gangbare toeristische attracties. Zij bezat een soort innerlijke drang om haar grenzen te verleggen en om ‘nieuwe’ gebieden te ontdekken. Haar beide expeditie -naar Bahr el-Gazal en door de Algerijnse Sahara- mislukten, wat een reden kan zijn waarom ze tegenwoordig eerder als fotografe dan als ontdekkingsreiziger wordt herinnerd.

Het gaat te ver om Alexandrine een ‘feministe avant la lettre’ te noemen, zij was gewoon een kind van haar tijd. Maar het was haar bewuste keuze om niet te trouwen omdat ze daar niet gelukkig van dacht te worden. Zij koos voor een leven waarin ze wel bevrediging kon vinden. Haar langdurige verblijf in Afrika lijkt mede ingegeven door een afkeer van het ‘geciviliseerde bestaan’ in het betuttelende en conventionele Den Haag. Natuurlijk verkeerde Alexandrine in een uitzonderlijke positie: zij was financieel onafhankelijk en kon daarom keuzes maken. Zij had ook de moed om keuzes te maken. Alexine tartte conventies in zoverre dat zij besloot na de dood van Henriette alleen, zonder mannelijke begeleiding, te reizen. Hoewel er mannen aanwezig waren in haar gevolg, was het Alexandrine die de leiding had: het waren

haar expeditie. Zij voldeed niet aan het negentiende-eeuwse ideaalbeeld van de vrouw als een meegaand, afhankelijk schepsel, steunend op een man. Het vergt meer woorden om een duidelijk beeld te krijgen van de drijfveren van Alexandrine Tinne. Zij is een van de meest fascinerende vrouwen uit de Nederlandse geschiedenis, of zij nu fotografe, toeriste of ontdekkingsreiziger genoemd wordt.

Kielich, *Vrouwen op ontdekkingsreis*, p.41

LITERATUUR

<http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/DVN/lemmata/data/Tinne>

Heuglin, Th.v., **Die Tinnische Expedition im westlichen Nil-Quellgebiet**, in: Petermann's Mittheilungen Ergänzungsheft 15, Gotha 1865 [veel belangrijke geografische, antropologische en biologische gegevens].

Kotschy en Peyritz, **Plantae Tinninae** (1867) [Dit werk werd door twee Oostenrijkse botanici samengesteld uit materiaal dat Alexandrine in de omgeving van de Gazellen Rivier verzameld en getekend had].

Sutherland, William, **Alexandrine Tinne: een Haagsch meisje als dappere ontdekkingsreiziger en dochter der liefde** (Bint Mtacke) in Noord-Afrika. Haar leven en reizen (Amsterdam 1935).

Tinne, J.A., 'Geographical notes on Expeditions in Central Africa by three Dutch Ladies', **Transactions of the historical Society of Lancashire and Cheshire** (Liverpool 1864).

Walch, Johannes Lodewijk, **Vrouwen van formaat** (Amsterdam 1941).

Mast, van der, M., **Alexine Tinne**. Reiziger door Afrika (Den Haag 1974).

Kielich, Wolf, **Vrouwen op ontdekkingsreis**.

Avonturiersters uit de negentiende eeuw (Amsterdam 1986).

Kikkert, J.G., **Een Haagsche dame in de Sahara. Het avontuurlijke leven van Alexandrine Tinne 1835-1869** (1980/2005).

Snoek, A.H., **Een cultuurhistorische visie op de reizen van Alexandrine Tinne** (Utrecht 1988)

Jong, Antoinette de, 'Een Haagse erfenis', in: **Elsevier**, vol 51, nr 32 (12 aug 1995)

'Een Hollandse koningsdochter in de Sahara: profiel Alexandrine Tinne', in: **De groene Amsterdammer**, vol.125, nr. 35 (1-9-2001).

Eggink, C., **De merkwaardige reizen van Henriette en Alexandrine Tinne** (Amsterdam 1960/1976).

Het Tropenmuseum

RONDLEIDINGEN, SPECIALE PROGRAMMA'S EN KIJKTOCHTEN VOOR HET ONDERWIJS

Het Tropenmuseum, onderdeel van het Koninklijk Instituut voor de Tropen (KIT) in Amsterdam heeft een fascinerende en spannende collectie voorwerpen uit andere culturen, maar wat zijn nou precies de mogelijkheden voor het onderwijs? Een inventarisatie.

In een indrukwekkend gebouw uit het begin van de twintigste eeuw is het Koninklijk Instituut voor de Tropen gevestigd met diverse faciliteiten: vergaderzalen, kenniscentrum, bibliotheek, uitgeverij, theater en een museum. Het instituut werkt aan duurzame ontwikkeling, armoedebestrijding, cultuurbewoud en -uitwisseling. Het organiseert in dit kader diverse symposia, lezingen en uitwisselingen. En natuurlijk is er het Tropenmuseum.

De basis voor het museum lag eigenlijk in Haarlem. In 1871 werd het Koloniaal Museum geopend met als doel 'grondstoffen, natuurvoortbrengselen en volkswijzen uit de Nederlandsche overzeesche bezittingen' te tonen. De bevolking toonde grote

belangstelling en in 1926 trok het museum in het huidige pand in Amsterdam. De collectie bedroeg toen al 30.000 voorwerpen, vooral bijeengebracht via schenkingen van particulieren, (ontdekkings)reizigers en

wetenschappers. Na de onafhankelijkheid van Indonesië werd de collectie breder en werd geprobeerd de gehele tropen te bestrijken.

De laatste jaren ligt het accent niet zozeer op het laten zien van de armoede in de derde wereldlanden maar meer op de rijkdom van de verschillende culturen.

Qi of levensadem

Kinderen van vier tot dertien kunnen naar het 'Tropenmuseum Junior' een speciale ruimte waarbij voorwerpen en kleding niet alleen bekeken maar ook bevoeld en aangetrokken mogen worden.

Het programma voor de basisscholen ziet er zo aantrekkelijk uit dat serieus overwogen moet worden of je er niet met de brugklas naartoe zou gaan. Bij navraag blijkt dat verschillende scholen dat ook doen. Momenteel loopt de tentoonstelling 'de Qi (tsjie) van China' ofwel de levensadem die door alles en iedereen heen stroomt. Kinderen leren bij deze tentoonstelling hoe ze de Qi optimaal kunnen ervaren door bijvoorbeeld: het bereiden van Chinese gerechten, karaoke, kung fu, het schrijven van Chinese karakters, het

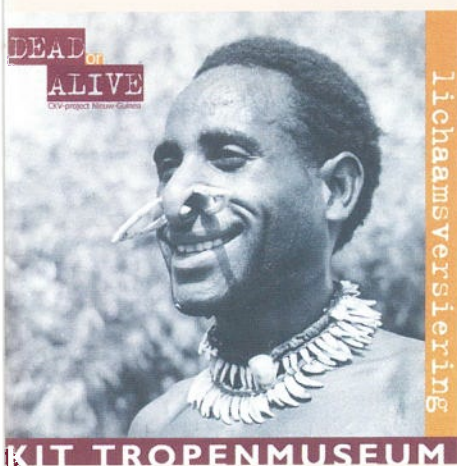
maken van paraplu's en zelfs het kleien van terracotta soldaten.

En er is een game (www.qigame.nl) waarbij leerlingen spelenderwijs in aanraking komen met de Chinese cultuur en qi-punten kunnen verzamelen. Die hebben ze nodig om een digitale draak te laten springen.

Nederlands-Indië

Op maandagochtend – als het nog heerlijk rustig is – loopt klas 3-vmbo van het Bonhoeffercollege uit Castricum al door het museum. De docenten hebben zelf vragen gemaakt over de relatie Nederland – Indonesië en leerlingen lopen met vragen, potlood en houten schrijfbordjes die ze van het museum hebben geleend, in kleine groepjes langs de vitrines. In de hal waren ze misschien nog een beetje lacherig maar in het museum raken ze compleet geboeid door de prachtige sfeervolle en vaak sprookjesachtige spullen. In de vitrines staan bijvoorbeeld wassenbeelden van mannen en vrouwen in traditionele Javaanse kleding, schaaltes met specerijen, er hangen schilderijen, foto's, oude ansichtkaarten en nog veel meer. Ook tref je complete nagemaakte scènes

Bij kijktocht 'Dead or alive' beschrijven leerlingen allerlei voorwerpen uit Nieuw Guinea. Een mooie opdracht voor het vak ckv.

in de landbouw, ambachten en handel aan. Veel vragen van het Bonhoeffer gaan over de VOC, en de koloniale overheersing en iedereen is er druk mee aan het werk. Als afsluitende opdracht mogen ze een voorwerp kiezen dat de meeste indruk op hen heeft gemaakt en daarvan een tekening met beschrijving maken.

Het museum zelf heeft natuurlijk ook kijktochten over de koloniale tijd waarbij leerlingen zich kunnen verdiepen in tabakspiantages, huizen, heimwee en Indische kunstenaars. Deze kijktochten sluiten aan bij de Tropenmuseum-onderwijsite van Het Geheugen van Nederland, waar ze een kleine tentoonstelling kunnen maken over Nederlands-Indië: www.geheugenvannederland.nl.

Onderbouw vo

Er zijn mooie kijktochten, compleet met docentenhandleidingen bij de diverse tentoonstellingen. De term 'tentoonstelling' is verwarrend omdat je dan denkt aan iets tijdelijks, maar er zijn er een paar die enige jaren duren. De enorme collectie voorwerpen wordt voortdurend herschikt en daar worden dan weer nieuwe tentoonstellingen voor bedacht. Over het algemeen gaat een groep van maximaal 15 leerlingen met een gids door een tentoonstelling heen. De rondleider stelt vragen, discussieert met de groep en past desgewenst het niveau van de vragen aan. Door middel van vragen en discussie probeert de gids leerlingen

te laten nadenken over wat ze horen en zien.

Er zijn rondleidingen per regio en thematische rondleidingen. Je moet hierbij denken aan thema's als helden, het kwaad en bijvoorbeeld mens en milieu. Bij regionale rondleidingen wordt vaak gekozen voor Zuidoost-Azië: Nederlands-Indië en Nieuw-Guinea, maar je kunt bijvoorbeeld ook voor Afrika kiezen. Er komen de laatste jaren veel klassen met Nederlandse kinderen van allochtone origine die meer over hun traditionele cultuur te weten willen komen. Als vakoverschrijdende project kun je natuurlijk aan samenwerking met aardrijkskunde denken maar een combinatie met muziek ligt echt voor de hand. Het Tropenmuseum doet traditioneel altijd al veel aan muziek en de komende jaren is er ook nog een tentoonstelling 'Muziekwereld'.

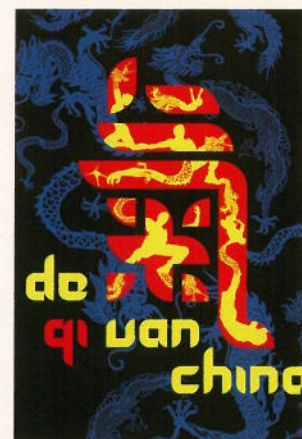
Groepswerk

Het is ook mogelijk om vanuit een basiskamp op onderzoek te gaan. Leerlingen bedenken eerst in groepjes wat ze willen gaan doen en hoe ze dat denken te bereiken. Vervolgens gaan ze 'in de tropen' op zoek naar het mooiste of meest interessante voorwerp dat ze kunnen vinden en gaan daar dan verder mee aan de slag. Deze wijze van werken moet natuurlijk, net als op school, goed begeleid worden. Naast de museumbegeleiders wordt hierbij ook van de docenten verwacht dat ze de groepjes goed begeleiden. Om leerlingen

meer structuur te bieden wordt er een aantal voorbeeldopdrachten ontwikkeld waar leerlingen uit kunnen kiezen.

Tweede fase – ckv 1

De tentoonstelling 'Nieuw-Guinea' laat allerlei voorwerpen zoals schilden, maskers en voorouderbeeldjes zien die de Papoea's in Nieuw-Guinea en omliggende landen maakten voor hun godsdienstige rituelen. Bij de kijktocht 'Dead or alive' kiezen leerlingen aan de hand van thema's als lichaamsversiering en muziek een paar voorwerpen die ze dan gaan bestuderen en beschrijven. Vervolgens gaan ze deze vergelijken met soortgelijke voorwerpen uit een ander deel van de wereld. Tot slot wordt er een verwerkingsopdracht gemaakt voor het kunstdossier. Als er nog tijd over is kun je kijken of het Tropentheater iets te bieden heeft: misschien een heerlijke Bollywoodfilm om uit te rusten of rappende straatkinderen uit Namibië die over hun leven vertellen.

- Toegang t/m 5 jaar gratis
- Voortgezet onderwijs-groepen (vanaf 10 personen) € 3 per persoon (minimaal twee weken van tevoren reserveren)
- Entree, rondleidingen en educatiemateriaal kunnen worden betaald met de cultuurkaart.
- Begeleiders van schoolgroepen krijgen gratis entree

Informatie schoolbezoek en reserveringen:

Telefoon: 020 - 5688233

E-mail: educatie@kit.nl

www.tropenmuseum.nl

Ontdekten de Chinezen Amerika?

DE SCHEEPSREIZEN UIT DE VROEGE MING-DYNASTIE

Keizer Zhu Di van de Ming Dynastie. Hangende rol, inkt and kleur op zijde 220 x 150 cm. Hangt in het Nationaal Paleis Museum in Taipei (Taiwan). Zhu Di wordt ook wel keizer Yongle genoemd. Deze afbeelding toont hem zittend op de 'Draken'-stoel.

In het jaar 1421 werd de Nieuwe Wereld ontdekt. Niet door Columbus, maar door de Chinezen. Dat beweert de Britse onderzeebootkapitein Gavin Menzies. Op dat moment waren de Chinezen namelijk bezig met een serie indrukwekkende ontdekkingsreizen.

1421. *The year China discovered the world*, het boek waarin wordt beweerd dat de Chinezen ruim zeventig jaar vóór Columbus voet aan Amerikaanse wal zetten, was in 2002 een wereldwijde bestseller. Het verhaal, dat volgens de achterflap 'onze blik op de geschiedenis blijvend zal veranderen' begint met Gavin Menzies' ontdekking van twee vreemde, misschien wel Caribische eilanden op de zogenoemde Pizzigano wereldkaart uit 1424, 27 jaar voordat de 'ontdekker' van de Caraïben, Columbus, werd geboren. Er blijken meer kaarten te zijn waarop grote delen van de wereld, bijvoorbeeld Patagonië, de Andes en Antarctica, al staan ingetekend, lang voordat ook maar één Europeaan deze gebieden had bezocht. Hoe kwamen deze gegevens op die kaarten? Iemand moest illustreer zeevaarders als Columbus, Diaz, Magellaan en Da Gama voor zijn geweest, maar wie? De enigen, zo concludeert Menzies, die aan het begin van de vijftiende eeuw in staat waren om de wereldzeeën te verkennen, waren de Chinezen..

Waterdichte compartimenten

En inderdaad, zelfs ver voor de vijftiende eeuw stond de Chinese kennis van de zeevaart op een beduidend hoger peil dan in Europa. Al tijdens de Han-dynastie, in de eerste eeuw na Christus, voeren er regelmatig schepen tussen China en het huidige Indonesië en was er enige kennis over stromingen en winden van de Stille Oceaan. Vanaf de Song-dynastie (960-1279), waarin de confucianistische minachting voor commercie wat werd gerelativeerd, kwam de Chinese handel over zee echt goed op gang. Aan het begin van de dertiende eeuw hadden de Chinezen het grootste gedeelte van de zeehandel van de Arabieren overgenomen en stond ook de Oost-Chinese

Zee onder hun controle. Arabische kennis van astronomie en geografie werd bestudeerd en er werd flink geïnvesteerd in de ontwikkeling van nieuwe schepen. Toen Marco Polo de Zuidoost-Chinese havenstad Quanzhou bezocht, zag hij daar jonken met vier masten, zestig hutten voor kooplieden en een bemanning van soms wel 300 man, klaar om de oceaan op te gaan. Deze schepen hadden waterdichte compartimenten, een uitvinding die pas 600 jaar later in Europese schepen werd toegepast.

Verkenningen van de Indische Oceaan

Tijdens de vroege Ming-dynastie (1368-1644) bereikte de Chinese zeevaart een voorlopig hoogtepunt. Keizer Zhu Di (later Yongle) gaf in 1403 opdracht om de vloot drastisch uit te breiden. Tussen 1403 en 1407 werden er ruim 1680 schepen gebouwd of hersteld, waarmee de totale vloot uitkwam op meer dan 3500 schepen, een grootte die pas werd overtroffen tijdens de Eerste Wereldoorlog. De grootste jonken waren ruim 120 meter lang, 50 meter breed en hadden 9 masten. Ter vergelijking wat Europese cijfers: de Santa Maria, het schip waarmee Columbus de Atlantische Oceaan overstak, was 24 meter lang en 8 meter breed; De Portugese vloot, die in 1411 de Marokkaanse stad Ceuta innam, bestond uit 150 schepen, voor het grootste gedeelte gehuurde schepen uit het buitenland.

De bronnen vermelden niet welke motieven Zhu Di

Monument van admiraal Zheng He. Staat in het 'Stadthuys' in Maleisië.

van buitenlandse regeringen voeren mee om het hof van de keizer een bezoek te brengen.

De dood van Zhu Di in 1424 betekende het abrupte einde van de Chinese hegemonie op de Indische Oceaan. Direct na zijn dood werden alle werkzaamheden

'De Chinese jonken waren 120 meter lang, ter vergelijking: het schip van Columbus mat 24 meter'

had om een dergelijke vloot te laten bouwen, maar er wordt vermoed dat hij de overzeese handel, die na een lange burgeroorlog was ingestort, nieuw leven wilde inblazen en de invloed van China in het gebied rondom de Indische Oceaan wilde vergroten. De bodem van de schatkist was in zicht en inkomsten uit handel en belastingen uit gebieden binnen de Chinese invloedssfeer waren meer dan welkom. Tussen 1405 en 1433 werden onder leiding van de eunuch-admiraal Zeng He zeven expedities uitgezet naar verschillende gebieden rondom de Indische Oceaan. Zo werden het huidige India, Indonesië, Thailand, de Oost-Afrikaanse kust en het Arabisch schiereiland bezocht. Telkens voeren honderden schepen uit, met een bemanning van meer dan 28.000 koppen en volgeladen met geschenken voor buitenlandse vorsten. De expedities namen elk ruim twee jaar in beslag. Op de terugweg brachten de jonken exotische geschenken van buitenlandse heersers zoals leeuwen, luipaarden en zelfs giraffes mee. Niet alleen werden handelswaar en geschenken vervoerd, ook delegaties

met betrekking tot de vloot stilgezet. Onder keizer Zhu Zhanji (later Xuande) is nog één keer, in 1432, wederom onder leiding van admiraal Zeng He een vloot uitgevaaren. Daarna gingen de Chinese keizers over op een isolationistische politiek: de contacten met het buitenland moesten tot een minimum beperkt worden. In 1477 liet de onderminister van oorlog de logboeken van Zeng He vernietigen, om te voorkomen dat iemand deze zou gebruiken voor nieuwe expedities. De daaropvolgende eeuwen zou China grotendeels van de buitenwereld afgesloten blijven.

De reden voor deze omslag in de buitenlandse politiek was terug te voeren op de interne machtsstrijd in het keizerrijk. Zhu Di had tijdens zijn regeerperiode de macht van confucianistische leiders doorbroken door eunuchen op de hoogste posities te plaatsen. De confucianistische leiders zagen ieder Chinees contact met een buitenlandse mogendheid, met name de handel, als een teken van zwakte, een teken dat China afhankelijk was van een ander land. De eunuchen waren daarentegen voorstander

Deze wereldkaart uit 1763 is misschien een reproductie van een wereldkaart uit 1418 met daarop de reizen die Zheng He maakte. Ontdekt door Lui Gang in 2005. Foto van www.economist.com.

van externe betrekkingen. Met Zhu Di verdween ook de macht van de eunuchen en daarmee de openheid naar de rest van de wereld.

De mysterieuze zesde expeditie

De laatste expeditie onder het bewind van Zhu Di, de zesde reis van Zeng He, vertrok in maart 1421, deels om de gezanten van de verschillende buitenlandse koninkrijken terug naar huis te brengen, deels om nieuwe ge-

zijn rondgevaren. Nadat de vloot zich in Sumatra had opgesplitst voeren de admiraals Hong Bao, Zhou Wen en Zhou Man via India over de Arabische Zee naar de Oost-Afrikaanse kust. Niet Bartholomeu Diaz in 1488, maar drie Chinese admiraals rondten als eersten Kaap de Goede Hoop. Met de stromingen van de Atlantische Oceaan noordwaarts meevarend bereikten zij de Kaap-verdische eilanden. Twee van de drie admiraals, Hong Bao en Zhou Man staken vervolgens, wederom gebruik-

'Niet Bartolomeu Diaz, maar drie Chinese admiraals rondten voor het eerst Kaap de Goede Hoop'

bieden te ontdekken. Over deze reis is niet veel bekend: de vloot voer naar Sumatra, waar deze zich splitste. Zeng He was reeds in november 1421 terug in China, de rest van de vloot, onder leiding van de eunuchen Hong Bao, Zhou Man, Zhou Wen en Yan Qing, keerde pas in oktober 1423 terug. Waar ze zijn geweest is onbekend. Over deze onbekende reizen gaat het boek van Menzies. In een verhaal dat leest als een spannend jongensboek vertelt deze voormalige officier van de British Navy over zijn eigen ontdekkingsreis naar bewijzen dat de Chinezen in die duistere tweeënhalf jaar de wereld

makend van de Atlantische stromingen, de Atlantische Oceaan over om de monding van de Orinoco rivier te bereiken. Van daaruit zakten zij af helemaal tot aan Kaap Hoorn. Hier splitste de vloot zich voor de laatste keer. Hong Bao voer nog zuidelijker en bereikte het vasteland van Antarctica, ging vervolgens weer oostwaarts en ontdekte op zijn weg het zuiden van Australië. Van daaruit deed hij Indonesië aan om tenslotte weer terug te keren in China. De reizen van de andere gezagvoerders zijn op zijn minst even indrukwekkend. Het voert te ver om in dit

artikel ook deze uitvoerig te beschrijven, maar volgens Menzies werden zowel de oost- en de westkust van Noord-Amerika, Groenland en zelfs de Noordpool bereikt.

Menzies overlaadt de lezer in ruim 300 pagina's met bewijzen van zijn theorie. Zo laten verschillende kaarten vóór Columbus al details van tot dan toe nog onontdekte landen zien. Verder vindt Menzies op alle continenten bewijzen voor zijn theorie: Europese ontdekkingsreizigers vonden bij aankomst Aziatische kippen in Zuid-Amerika, de Zuid-Amerikaanse aardappel werd in Azië geteeld, voordat daar Europeanen kwamen. Op verschillende plekken staan gebouwen en gedenksteden met tekens die verdacht veel lijken op Chinese. In Afrika verhalen eeuwenoude legendes over mensen met een gele huid. En zo kan pagina's worden doorgegaan.

Fantast

De wetenschappelijke kritiek op het fantastische verhaal van de onderzeebootkapitein is bijna nog leuker om te lezen dan het boek zelf; Menzies wordt afgeschilderd als een fantast en zijn theorie wordt op

Op de website van Gavin Menzies staan als bewijs voor zijn stelling allerlei oude kaarten. Veel interactief, zodat je de reizen goed kunt volgen.

Naast de Chinese kaarten ook de Vinland kaart en de Pizzigano kaart.

www.gavinmenzies.net

Geen Chinese ontdekking van Amerika dus. Het meest bijzondere aan het boek van Menzies is eigenlijk het succes dat het heeft gehad. Want zijn theorie is niet de enige die Columbus' claim op de ontdekking van Amerika aan de kaak stelt. Wie even rondsuf op het internet vindt de reeds bekende Vikingen, zeevarende volken uit Polynesië, de Arabieren, en zelfs de Ieren en de Romeinen als onvolprezen voorgangers van Columbus. Is er dan helemaal niets waar van Menzies' verhaal? Niet veel, hoewel ook serieuzere wetenschappers vermoeden dat er voor de Europese ontdekkingsreizen eerder contacten tussen de continenten zijn geweest. Maar consensus over de periode waarin dat gebeurde en op welke manier is er niet. Menzies heeft er met zijn boek wel voor gezorgd dat de indrukwekkende maritieme

'Is er dan helemaal niets waar van Menzies' verhaal?'

alle fronten getorpedeerd. Veel van de berekeningen kloppen niet, in tweeënhalp jaar was het praktisch onmogelijk om de door Menzies voorgestelde afstanden af te leggen. Verder wordt nagenoeg ieder 'bewijs' dat Menzies aandraagt door verschillende experts ontkracht. Een juiste historische methode wordt er ook al niet gehanteerd: Menzies had een theorie en heeft vervolgens bewijsmateriaal gezocht en zo bewerkt dat deze paste in zijn theorie.

prestaties van de Chinezen bij een breder publiek onder de aandacht zijn gekomen. Hij claimt met zijn boek het eurocentrische beeld in de geschiedenis te willen nuanceren. Nu is zijn theorie te gammel om daaraan een serieuze bijdrage te leveren, maar het is misschien geen gek idee om reizigers als Zeng He, maar ook Ibn Battuta een plek naast Columbus te geven in de geschiedenisboeken. Maar voorlopig moeten we 1492 nog maar even laten staan.

LITERATUUR

Finlay, Robert. 'How Not to (Re)Write World History: Gavin Menzies and the Chinese Discovery of America.' *Journal of World History* 15.2 (2004): 29 pars. 13 Dec. 2005

Levathes, Louise. **When China Ruled the Seas.**

The Treasure Fleet of The Dragon Throne, 1405-1433 (New York, 1994)

Menzies, Gavin. **1421. Het jaar waarin China de Nieuwe Wereld ontdekte.** (Amsterdam, 2002) (oorspronkelijke Engelse uitgave: 1421. The Year China discovered the World).

De boten in de vloot van de Ming Dynastie waren stukken groter dan het schip waar Columbus later mee voer. Foto van tentoonstelling in het 'China Court' van de Ibn Battuta Mall in Dubai.

The Gold Rush

***The Gold Rush* van Charlie Chaplin verbeeldt de laatste *frontier*. De hoofdrolspeler Little Tramp betreedt onheilspellende gebieden in het verre noorden van Alaska. Hij droomt van geluk bij het zoeken naar goud en geluk in de liefde en hoopt dat zijn *American Dream* uitkomt.**

DAAN SCHUIJT

In 1848 vond James Marshall een klompje goud toen hij een houtzaagmolen aan het bouwen was, even ten oosten van Sacramento. Een invasie van hoopvolle goudzoekers was het gevolg. Iets meer dan een jaar daarvoor was op die plek nog een groep pioniers omgekomen. De leden van de Donner Party, een groep van ongeveer tachtig pioniers onder leiding van kapitein George Donner, raakten in december 1846 ingesneeuwd in de Sierra Nevada. Een groep van vijftien moest erop uit om voedsel te zoeken. In een verschrikkelijke sneeuwstorm waarin de vijftien verzeild raakten, stierven acht pioniers. De zeven overgebleven mannen aten eerst de schoenen van hun dode vrienden op, maar moesten zich uiteindelijk in leven houden met het vlees van hun gesneuveld kameraden. Ook in 1896 in Klondike liep het lang niet voor iedereen goed af. George Carmack had in augustus van dat jaar goud gevonden in de Bonanza Creek middenin een reservaat voor indianen. Ondanks de ijselijke temperaturen brak er een tweede goudkoorts uit. In lange rijen sjokten de pioniers over de Chilkoot Trail het avontuur, maar vooral de koude, de sneeuw, het ongekend harde werken, de honger en honge-

rige grizzlyberen tegemoet. Vanuit Seattle vertrok dagelijks een boot richting Alaska.

Het idee

De verhalen over de ontberingen tijdens de goudkoorts, maakten diepe indruk op Charlie Chaplin. Op bezoek bij Mary Pickford en Douglas Fairbanks zag hij door de stereoscoop, het nieuwste speeltje van Fairbanks, plaatjes van de Chilkoot Trail en de rivier de Klondike. Zelf was hij net een boek over de lotgevallen van de Donner Party aan het lezen. Little Tramp paste goed in die omstandigheden. De eeuwige romanticus en underdog was immers ook altijd op zoek naar het grote geluk en een uitweg uit zijn armzalige omstandigheden. De hindernissen op weg daar naartoe vormden afwisselend rivalen in de liefde, bozige vaders die hun dochters beschermden, obers die te hoge rekeningen kwamen brengen, overheidsdienaren die wetten en praktische bezwaren opwierpen of agenten met zwaaiende gummiknuppels. De fysieke ontberingen die Tramp op zoek naar goud zou moeten doorstaan, zorgden voor een extra dimensie.

Meesterwerk in wording

De foto's over de passage over de Chilkoot pas en het hor-

rorverhaal over de kannibalen uit de Donner Party vormden de kapstok waar Chaplin zijn script aan ophing. Little Tramp op zoek naar goud in Klondike, komt terecht in een blokhut waar hij gezelschap krijgt van Big Jim McKay, die al wat gevonden heeft, en een voortvluchtige crimineel met de weluidende naam Black Larsen. Ondertussen wordt hij verliefd op Georgia die als serveerster en danseres in de saloon van het pioniersstadje werkt. *The Gold Rush* bevat drie van de bekendste scènes uit de filmgeschiedenis: Charlie Chaplin die als een volleerd *chef de cuisine* zijn schoen bereidt en daarna opeet, het dansje dat Chaplin aan de eettafel opvoert met twee broodjes aan een vork die de pasjes uitvoeren en de blokhut die op de rand van het ravijn balanceert, terwijl Chaplin en Big Jim binnen van de ene kant van de hut naar de andere geslingerd worden. Chaplin probeerde de Chilkoot Trail exact na te bootsen. Dat deed hij aanvankelijk op locatie, in de bergen van de Sierra Nevada niet ver van de plek waar de Donner Party ooit was ingesneeuwd. Zeshonderd figuranten, voor het merendeel daklozen uit Sacramento, liepen drie dagen achter elkaar in de sneeuw en koude over

dezelfde steile heuvel omhoog. Omdat het weer zich te weinig aantrok van de aanwijzingen die hij gaf, besloot Chaplin de film toch maar in de studio's in Hollywood af te maken. Van hout, kippengaas, gips, zout en meel werd een winterland-schap aangelegd waarin allerlei cinematografische hoogstandjes uitgevoerd konden worden. In augustus 1925 ging de film in première in het *Strand Theatre* op Broadway in New York. In 1942 kwam er een nieuwe versie van *The Gold Rush* uit. Chaplin had een compleet nieuwe soundtrack geschreven en verving de tussentitels door een *voice over*.

Lovende recensies (soort van...)

In 1925 was Chaplin al een grote ster en nu het publiek bijna anderhalf jaar op een nieuwe film had moeten wachten, waren de verwachtingen extra hoog gespannen. Little Tramp stelde zijn fans niet teleur. Een recensent voorspelde dat *The Gold Rush* in het komische genre zal uitgroeien tot wat *Birth of a Nation* van D.W. Griffith is voor dramafilms. Ruim zeventig jaar later blijken dat profetische woorden te zijn, als een vakjury van het American Film Institute 'The Gold Rush' hoog laat eindigen in de top-100 van Amerikaanse films. Achteraf verklaarde Chaplin dat dit de film is waarvan hij hoopte dat mensen zich die zouden herinnerden als zij aan Charlie Chaplin dachten.

In de klas

The Gold Rush is uitermate geschikt om in de klas te

gebruiken. Amerika en de *frontier* komen in veel onderbouwmethoden aan bod. De ontberingen die Little Tramp moet doorstaan, kunnen prima vergeleken worden met het overvloedige beeld- en tekstmateriaal over Klondike, Chillkoot Trail en de Donner Party dat op internet te vinden is. Vaak is dit materiaal in relatief eenvoudig Engels, omdat de *gold rushes* in de VS meestal op de basisschool behandeld worden. Voor opdrachten over betrouwbaarheid en beeldvorming is *The Gold Rush* zeer geschikt.

In de bovenbouw zou je dieper in kunnen gaan op de verbeelding van de *American Dream* en de positie die de regisseur daarin inneemt. In dat opzicht is de periode waarin *The Gold Rush* uitkomt interessant. 1925 is het toppunt van de *roaring*

tien jaar eerder was hij zelf naar de Verenigde Staten gekomen om zijn geluk te beproeven in de showbusiness. Als straatarm jochie uit Lambeth, Zuid-Londen, was hij via zijn alcoholistische vader in aanraking met Vaudeville gekomen. Samen met zijn broer Sydney wisten zij zich voor het ruige publiek staande te houden in de Londense music halls.

De broertjes Chaplin hadden talent en optreden bood de enige mogelijkheid om de armoede en ellende (vader bezweek aan de drank, moeder werd opgenomen in psychiatrische inrichtingen en Charlie werd grootgebracht in weeshuizen) te ontstijgen. Als iemand de *American Dream* had waargemaakt en wist hoeveel moeite hem dat had gekost, was het Charlie Chaplin zelf wel.

'Voor opdrachten over betrouwbaarheid en beeldvorming is *The Gold Rush* zeer geschikt'

twenties. Juist op het moment dat er in de Verenigde Staten een – op wankel kredieten gestutte – consumptiemaatschappij ontstaat, brengt Chaplin deze film uit. Als voor heel veel Amerikanen hun welvaartsdroom uitkomt en zij massaal auto's (T-Ford), koelkasten, radio's, nieuwbouwhuizen in buitenwijken en confectiekleding gaan kopen, kunnen ze in de bioscoop (ook al zo'n uiting van consumptie) lachen om de verschrikkingen die een goudzoeker moet doorstaan. Lachen om andermans leed en armoede: het heeft veel weg van decadentie. Toch is het niet waarschijnlijk dat het Chaplin daar om te doen was. Nog geen

Hij was er de Verenigde Staten dankbaar voor, maar wist ook hoe vergankelijk de roem en rijkdom konden zijn.

KLEIO IN DE KLAS

The Gold Rush

Deze opdracht kan een les vervangen waarin de begrippen *frontier*, *American Dream* en goudkoorts worden behandeld.

Voor wie?

Tweede klas havo/vwo.
In iets eenvoudiger opzet bruikbaar in onderbouw vmbo-TL.

Doel van de les

Leerlingen leren de inhoud / betekenis van de begrippen *frontier*, goudkoorts, *American Dream*, pioniers. Leerlingen leren (onderzoeks)vragen stellen aan

de hand van filmfragmenten. Leerlingen leren informatie uit verschillende bronnen met elkaar te vergelijken. Leerlingen leren hoe zij betrouwbaarheid van bronnen kunnen bestuderen.

Tijdvak

Tijd van burgers en stoommachines

Lesduur

Een lesuur van 75 tot 100 minuten, of tweemaal een lesuur van 45 tot 50 minuten.

Instructie

Geef elke leerling een opgaven- en antwoordenblad bij de filmfragmenten. Per tweetal een opgaven- en antwoordenblad bij het bronnen-dossier.

Per tweetal een bronnendossier (op A3-formaat of los in envelop).

De instructie staat uitgeschreven op het opdrachtenblad voor de leerlingen.

Uitvoering

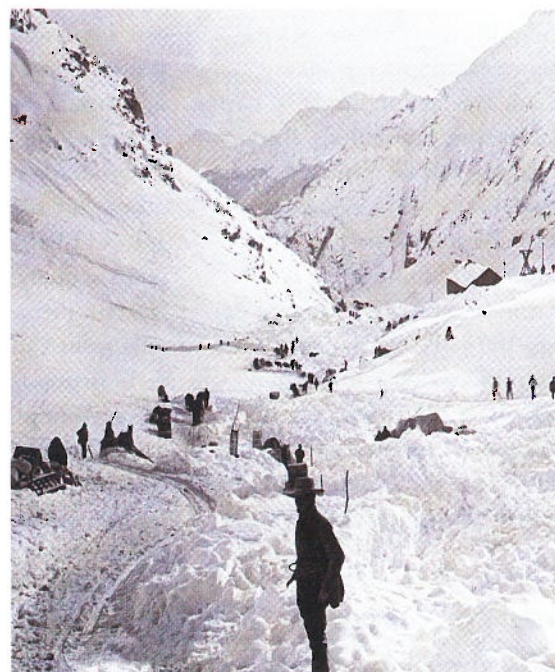
Onderdeel I: leerlingen maken individueel de

opdrachten bij de filmfragmenten. Naderhand bespreekt de docent de antwoorden niet inhoudelijk: dat doen de leerlingen min of meer zelf. Onderdeel II: in duo's gaan leerlingen informatie uit primaire bronnen naast hun antwoorden bij de filmfragmenten leggen. Op die manier onderzoeken zij de betrouwbaarheid van de film *The Gold Rush*.

Nabeschouwing

Inhoudelijk: op welke onderdelen geeft *The Gold Rush* een betrouwbaar beeld van de goudkoorts en het slechten van de laatste *frontier*? Vaardigheden: hoe hebben we geleerd om de betrouwbaarheid van een bron te onderzoeken?

Daan Schuijt
Fioretticollege, Lisse

lachspiegel of bittere ernst?

DE OPDRACHT

In 1925 ging *The Gold Rush* van Charlie Chaplin in New York in première. In deze film speelt Chaplin the little fellow, een goudzoeker die in Klondike (Canada) zijn geluk gaat beproeven. In werkelijkheid vond een groepje pioniers in 1898 goud vlakbij dit stadje. Een ware invasie van gelukszoekers was het gevolg. De laatste frontier van de Verenigde Staten werd daarmee geslecht. *The Gold Rush* is gekozen in de Top 100 van beste Amerikaanse films aller tijden. Daarnaast verklaarde Chaplin zelf dat hij *The Gold Rush* zijn beste film vond.

In deze opdracht staat deze vraag centraal: Is *The Gold Rush* een betrouwbare bron als je iets te weten wilt komen over de goudkoorts van 1898 in de VS?

Deze vraag is nogal vaag. Dat komt door het woordje 'iets'. Wat is precies 'iets'? Daarvoor ga je nu juist de film bekijken. Je krijgt zes fragmenten uit *The Gold Rush* te zien. Bij ieder fragment hoort een opgave. Een deel van de opdracht is om bij ieder fragment een passende vraag te bedenken. Op het eind kun je dan deelvragen formuleren die duidelijk maken wat dat 'iets' uit de hoofdvraag betekent.

U vindt de rest van de les en het benodigde materiaal op www.vgnkleio.nl. Daar vindt u nog veel meer lesmateriaal! Hebt u zelf een suggestie voor een leuke les? Stuur die dan naar redactie@vgnkleio.nl.

We zijn vooral op zoek naar leuke, tijdbesparende tips voor het behandelen van de tien tijdvakken.

De Zijderoute

HET ONTSTAAN VAN EEN TRANS-AZIATISCHE VERBINDING IN DE OUDHEID

De Zijderoute spreekt tot ieders verbeelding. Maar wat was de Zijderoute precies? Was het uitsluitend een handelsroute? Rolf Strootman beschrijft het ontstaan van de Zijderoute tot de bloeitijd in de dertiende eeuw.

► De 'verdichting' van Centraal-Azië gaat terug op het Middel-eeuwse Oosten zelf.

Sinds de val van de Sovjet-Unie is het handelsverkeer in Centraal-Azië weer goed op gang gekomen. Jaarlijks stroomt zo'n tien miljard dollar aan producten over land van China naar Turkije, waarvandaan het deels wordt doorverhandeld naar de Kaukasus, Rusland, het Midden-Oosten en de Balkan. Die handel moet nu vervelvoudigen door de inrichting van een internationale vrijhandelszone langs de Turks-Iraanse grens, intensieve Turkse bemoeienis met de Turkstalige Centraal-Aziatische republieken en Afghanistan, en grote investeringen in de economie van de stad Van, de vooral Koerdische stad die al ongeveer 7000 jaar een internationaal handelsknooppunt is. Regelmatig wordt bij al deze bedrijvigheid het woord 'Zijderoute' van stal gehaald, al is het tegenwoordig grotendeels synthetische textiel die door China via deze route geëxporteerd wordt, naast plastic dingen en goedkope elektronica.

Een juiste benaming?

Wat was de Zijderoute? Moderne beschrijvingen van de Zijderoute beginnen steevast met de *disclaimer* dat de naam niet deugt. Het was namelijk helemaal niet één enkele route en er werd veel meer verhandeld dan alleen maar zijde. De naam zou bovendien onhistorisch zijn. Pas in de negentiende eeuw kwam de Pruisische geoloog Ferdinand von Richthofen ermee op de proppen. Toch is Zijderoute wel degelijk een adequate benaming. In de eerste plaats geeft het woord duidelijk uiting aan de moderne romantische fascinatie die óók deel uitmaakt van de cultuurgeschiedenis van Centraal-Azië. De namen van sommige karavaansteden langs de route – Nishapur, Kandahar, Herat, Bukhara, Ferghana, Kashgar, en bovenal Samarkand – hebben in Europa een sprookjesachtige klank gekregen.¹ De originele benaming *Seidenstraße* zoals gemunt door Richthofen

(overigens een oom van de al evenzeer geromantiseerde 'Rode Baron' Manfred von Richthofen) geeft dat mooier weer dan ons ietwat prozaïsche 'route'. Ten tweede: evenals andere incorrect geachte historische termen als 'Hellenisme' of 'donkere middeleeuwen' is het woord in ieder geval helder. Iedereen weet meteen waarover je het hebt: het netwerk van landroutes dat eeuwenlang de verbinding vormde tussen de grote beschavingen centraal aan de twee uiteinden van Eurazië, te weten aan

► Wandtapijt gevonden in een van de Grotten van de Duizend Boeddha's bij Dunhuang, een belangrijke pleisterplaats aan de Zijderoute. Via de Zijderoute verspreidde het Boeddhisme zich in de derde of tweede eeuw v.Chr. naar China.

Rolf Strootman is docent bij de afdeling Geschiedenis van de Oudheid en Antieke Cultuur aan de Universiteit Utrecht.

◀
**Kamelen in de dieren-
 tuin van Amersfoort.
 Het belangrijkste
 vervoermiddel van
 de Zijderoute was de
 Baktrische (tweebul-
 tige) kameel, die met
 bepakking een afstand
 tot vijftig kilometer
 per dag kon afleggen.**

de ene kant China en aan de andere kant het Midden-Oosten en het oostelijk Middellandse Zeegebied. Langs deze wegen reisden niet alleen mensen en goederen, maar ook ideeën. Wat simpel gezegd kwamen uit het oosten vooral nieuwe producten (en de belangrijkste daarvan was niet zijde, maar papier) en daar kreeg men godsdienst voor terug. Achtereenvolgens reisden

van naaldwouden, de Siberische taiga, en in het zuiden door woestijnen en bergketens. Sinds het einde van de laatste IJstijd zwerven hier jagers-verzamelaars rond, van wie sommigen zich ontwikkelen tot akkerbouwers en vissers. Zij vestigen zich met name aan het westelijke uiteinde van de steppegordel, dat een relatief milder klimaat en grotere regenval kent, al is het ook daar in

Met 'Centraal-Azië' wordt in dit artikel bedoeld het gebied tussen de Kaspische Zee en het Pamir Gebergte. ▶

Behalve in Iran worden Iraanse talen nu nog gesproken in Afghanistan en Tadzjikistan; het Turks vooral in Centraal-Azië. ▶

'Het belangrijkste handelsproduct was niet zijde, maar papier'

het boeddhisme, het christendom en de islam via de Zijderoute naar Oost-Azië.

Daarmee is de Zijderoute een onderwerp dat thuishoort in wat tegenwoordig als 'wereldgeschiedenis' een zelfstandige historische discipline geworden is: de bestudering van regionale ontwikkelingen, beschavingen of volken in hun onderlinge verbondenheid. Vanuit dit perspectief is tot circa 1500, wanneer de West-Europese zeevaart een belangrijker rol gaat spelen, de Zijderoute het meest in het oog springende kanaal van interactie en communicatie op mondiaal niveau.

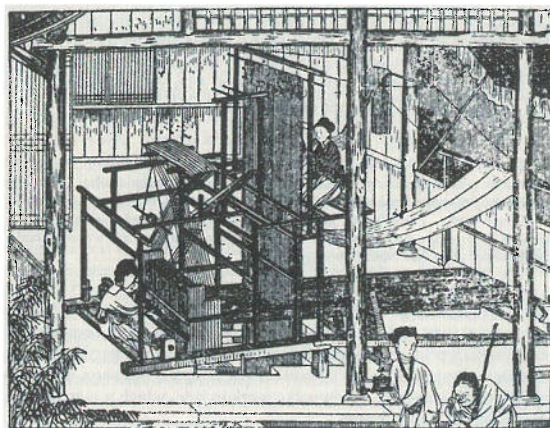
De allerverschrikkelijkste plek op aarde

Het opvallendste, althans het meest besproken geografische kenmerk van de binnenlanden van Eurazië is het steppegebied: een reusachtig uitgestrekte gordel van graslanden die zich uitstrekt van Hongarije tot Mantsjoerije.² Aan de noordelijke rand wordt de steppegordel begrensd door een nog omvangrijker gebied

de winter bitter koud.

Vanaf ongeveer 4000 v.Chr. worden deze gemeenschappen gaandeweg verdrongen door veehoudende nomaden, die zich ook de kunst van het paardrijden meester maken. Men onderscheidt grofweg drie taalgroepen, het Turks, Mongools, en Iraans, waarvan de laatste tegenwoordig geheel van het steppegebied verdwenen is. Duidelijke grenzen tussen de nomadische culturen zijn echter nauwelijks te trekken. De grote mobiliteit van deze bereden nomaden in combinatie met een vrijwel ononderbroken steppe (alleen de Oeral en de Altai doorsnijden het gebied maar vormen geen serieuze belemmering) leiden ertoe dat al vroeg intensieve culturele uitwisseling plaatsvindt over duizenden kilometers afstand. Vanaf de tweede eeuw v.Chr. wordt het steppegebied bovendien met een zekere regelmaat door nomadische imperia verenigd, waarvan het Mongoolse Rijk van Djengiz Khan een relatief late exponent is. Aan beide uiteinden van de steppegordel liggen de rijk-

► Chinese tekening van een zijdeweefgetouw. Tot begin zesde eeuw n.Chr. was de zijdeproductie een Chinees monopolie. Zijde was bijgevolg zeer kostbaar en zeer gewild in het Romeinse Rijk.

ste agrarische, geürbaniseerde samenlevingen van oudheid en middeleeuwen: aan de westelijke kant Mesopotamië, Anatolië en het Middellandse Zeegebied, aan de oostkant het Chinese beschavingsgebied rond de Gele Rivier. De westelijke en oostelijke beschavingen zijn van elkaar gescheiden door een formidabele barrière van gebergtes – de Pamir ('het dak van de wereld'), Hindu Kush en Himalaya – en woestijnen, de Karakum (het Zwarte Zand), de Kyzylkum (het Rode Zand), de Lop-nor, Gobi, en bovenal het grote Tarim-bekken met daarin de gevreesde Taklamakan, de woestijn 'zonder terugkeer' die de beroemde ontdekkingsreiziger en archeoloog Sir Aurel Stein de allerverschrikkelijkste plek op aarde noemde. De enig mogelijke verbinding over land tussen oost en west loopt dus noodgedwongen boven de berg-

trans-Aziatische landroute. Het Perzische Rijk omspande een gebied van het huidige Libië en Bulgarije tot het huidige Pakistan en Oezbekistan. Kenmerkend voor dit imperium en vele andere imperia was de ideologie dat het rijk wereldomvattend was en daar kwam een nimmer aflatende expansiedrang uit voort. Hoewel de Perzische overheersers zich nauwelijks met lokaal bestuur bemoeiden, streefden ze wel naar vrede en rust in hun gigantische imperium. Bovendien onderhielden ze een verbindingsweg, de Koninklijke Weg geheten, over de gehele breedte van het rijk. Zo werd een verbinding tot stand gebracht tussen de Middellandse Zee en Centraal-Azië.

Van groot belang voor de Perzische machthebbers waren twee dichtbevolkte gebieden aan de noordoostelijke rand van het rijk: Baktrië en Sogdië. Baktrië, het 'Land van Duizend Steden', is de vruchtbare vallei van de machtige rivier de Oxus (tegenwoordig Amu Darya geheten) in het huidige Afghanistan. In de oudheid en de middeleeuwen was Baktrië de centrale schakel van een carrousel van handelswegen die Oost-Azië, het Indiase subcontinent, het Midden-Oosten en Europa met elkaar verbond. Iets verderop ligt Sogdië, het stroomgebied van de Jaxartes (Syr Darya), nu in Oezbekistan. Beide gebieden waren niet alleen economisch en strategisch belangrijk, ze stonden in de oudheid ook bekend om hun geduchte cavalerie en sterke paarden. Om het gebied onder controle te houden bouwden Cyrus en zijn

'Wat in Europa de Zijderoute heet, is voor China vooral een Paardenroute'

ketens langs, langs de randen van de woestijnen, maar onderlangs de steppe. Hier ontstonden in de loop van eeuwen verscheidene handelsroutes en karavaansteden. Maar een Zijderoute was er pas, toen die routes met elkaar verbonden raakten om uiteindelijk ook de Middellandse Zee te bereiken.

Hoe is dit uiteindelijk heel Eurazië doorkruisend netwerk van wegen ontstaan? Met de handel had het zeker ook te maken. Toch was de reden dat al die routes rond woestijnen en door bergpassen uiteindelijk samengevoegd werden vooral politiek van aard. Het ontstaan van de Zijderoute kan niet los worden gezien van de opkomst van grote, op expansie gerichte imperia in drie cruciale regio's: het Midden-Oosten, China en de steppe.

Van west naar oost

De veroveringen van Cyrus de Grote (559-530 v.Chr.), de stichter van het Perzische Rijk, legden de basis voor de

opvolgers vele forten, en het is misschien veelzeggend dat Cyrus juist hier de dood vond, strijdend tegen steppenomaden aan de andere kant van de Jaxartes.

Seleukiden

In 329 v.Chr. arriveren de Macedoniërs in Centraal-Azië. Alexander de Grote, die dan al de laatste Perzische koning heeft opgevolgd, heeft grote moeite Baktrië en Sogdië te onderwerpen. Ook hij bouwt hier versterkte steden, die hij allemaal Alexandrië noemt, en steekt met zijn ruiters de Jaxartes over om de nomaden zijn kracht te laten voelen. Wanneer hij in 327 verder trekt, laat hij een maar half gepacificeerd gebied achter. Succesvoller is Alexanders opvolger in Azië, Seleukos Nikator, de stichter van het Seleukidenrijk, die rond 305 Baktrië en Sogdië in handen krijgt. Seleukos gebruikt niet alleen bruto geweld maar is ook een handige diplomaat. Hij is gehuwd met een Iraanse prinses uit Sogdië en laat wijselijk het bestuur van de oostelijke provincies

over aan hun oudste zoon, de half-Iraanse prins Antiochos. Familiebanden zijn goud waard in de oudheid en de Baktrische en Sogdische aristocratie betoont zich opvallend loyaal jegens de Macedonische overheersers. Voor de Seleukiden zijn vooral de paarden en ruiters die dit gebied hun leverde van groot belang. Antiochos doet ondertussen veel aan het beschermen van de belangrijke routes en hij stimuleert de irrigatielandbouw zozeer dat moderne historici Baktrië ook wel het Mesopotamië van Centraal-Azië noemen. Zowel Seleukos als Antiochos stellen belang in het verbeteren van de verbindingen tussen oost en west – Antiochos is een enthousiastere fortbouwder dan Cyrus en Alexander samen – en het vergroten van de kennis van het gebied voorbij de rijksgrenzen. Een zekere eerbij zal daarbij ook een rol gespeeld hebben: het verlangen om Alexander voorbij te streven. We horen van verschillende Seleukidische

‘ontdekkingsreizen’, in feite diplomatieke en militaire missies. Al rond 300 v.Chr. wordt de ambassadeur-spion Megasthenes naar India gestuurd om contact te onderhouden met het daar ontstane Maurya Rijk én om zoveel mogelijk over dat rijk te weten te komen. In 284 v.Chr. verkent de admiraal Patroklos de kusten van de Kaspische Zee. Ongeveer tegelijkertijd voert de generaal Demodamas verkenningstochten uit in oostelijke richting. Hoe ver hij gekomen is, is niet bekend. Een ding is wel zeker, hij komt niet voorbij het Tarim-bekken, want direct contact met China komt op dit moment nog niet tot stand. Wel is er door toedoen van de Perzen en de Macedoniërs een bestendige verbinding ontstaan tussen de Middellandse Zee en Centraal-Azië. Indirecte handel vindt ondertussen al wel plaats: reeds Aristoteles, een tijdgenoot van Alexander, was op de hoogte van het bestaan van zijde, dat destijds alleen nog in China geproduceerd werd.

◀
Bronzen beeldje uit de Han periode, voorstellende een door de lucht vliegend paard, gevonden in Gansu aan de Zijderoute. Het verkrijgen van toegang tot de militaire paardenfokkerijen van Ferghana was een belangrijke motivatie voor de westwaartse expansie van de Han en later de T'ang.

▷ De prinses was daar zelf niet zo blij mee.

Van oost naar west

Het duurt niet lang, of ook de Chinezen arriveren in Centraal-Azië. Dat heeft eerder een politieke dan een economische achtergrond. In China was rond 200 v.Chr. een imperium ontstaan dat qua pretenties en expansiedrang niet onderdeed voor de grote rijken in het Midden-Oosten: het Han Rijk. Tegelijkertijd was in het steppegebied ten noorden van China ook het eerste nomadische imperium ontstaan: het rijk van de Hsiung-nu, een federatie van Turkse stammen. Rivaliteit tussen beide imperia leidde tot een gewapende strijd. Herhaalde malen vielen de Hsiung-nu China binnen. Omgekeerd waren de Chinezen niet in staat effectief op te treden tegen de Hsiung-nu, die immers geen steden hadden om te verwoesten en wier met composietbogen gewapende ruiters ongrijpbaar bleven voor de Chinese infanterie. Het gevolg was, dat de Han keizers tandenknarsend tribuut betaalden aan de nomaden om van plundertochten verschoond

te blijven. De Chinese expansie stagneerde, terwijl de Hsiung-nu vrolijk overgingen tot het overweldigen van de westelijke steppen, waarbij ze andere volken als de Yüeh-chi en Saka verdreven.

Hemelse paarden

China's relatief machteloze positie verandert door toedoen van de ambitieuze keizer Wu (141-87 v.Chr.). Wu beseft dat om de Hsiung-nu te onderwerpen China twee dingen nodig heeft: cavalerie en bondgenoten, onder andere steppenomaden. Terwijl de tribuutbetalingen voor de zekerheid doorgaan, vertrekt in 139 v.Chr. in het diepste geheim de keizerlijke gezant Chang Ch'ien naar het westen om bondgenoten te zoeken. Onderweg wordt het gezelschap door de Hsiung-nu gevangen genomen. Na tien jaar weet Chang Ch'ien te ontsnappen. Hij vervolgt zijn weg en reist via de noordelijke route naar de overzijde van het Tarimbekken. Na een afwezigheid van dertien jaar keert hij

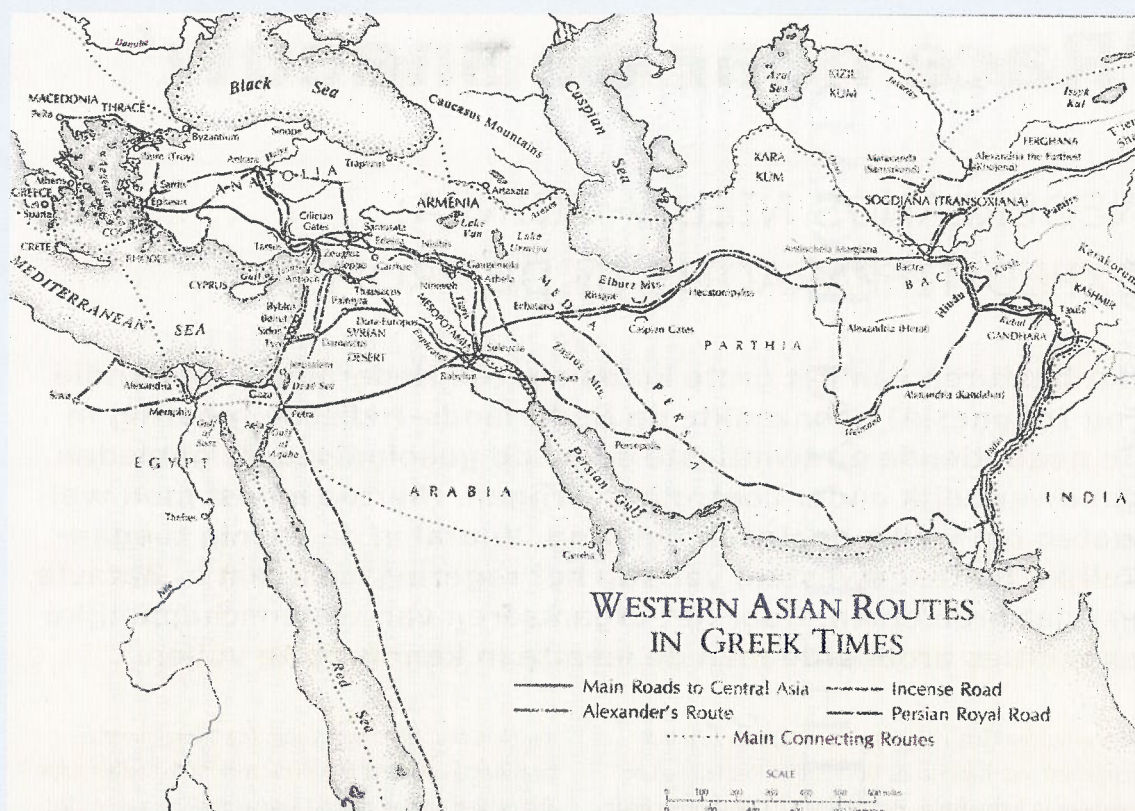
in China terug met veel waardevolle informatie. Wat keizer Wu het meeste interesseert, is het bericht over de 'Hemelse Paarden' die gefokt worden in de Ferghana Vallei in Sogdië. Chang Ch'ien keert nog eenmaal terug om een bondgenootschap te sluiten met de Wu-sun, een nomadenvolk dat ten noorden van de Hsiung-nu leeft; de khan van de Wu-sun wordt zelfs een dochter van de Chinese keizer ten huwelijk gegeven.⁴

En zo begint, door een combinatie van militaire en diplomatieke middelen, de westwaartse expansie van het Han Rijk: een grote omtrekkende beweging onderlangs de Hsiung-nu, waarbij de karavaansteden rond de Taklamakan woestijn een voor een worden ingenomen. Wat in Europa de Zijderoute heet, is voor China vooral een Paardenroute. Rond 75 v.Chr. zijn de Hsiung-nu verslagen en is het Tarimbekken in handen van de Han. Niet lang daarna marcheert het eerste Chinese leger het paardenrijke Sogdië binnen.

De stabiliteit en macht van het

▷ Fresco uit Dun-huang, voorstellende de boeddhistische Chinese ontdekkingsreiziger Hsuan-tsang, die in de zevende eeuw n.Chr. via de Zijderoute een pelgrimstocht naar India maakte.

Franck & Brownstone, 1986.

Han Rijk leidt tot een grote bloei van de handelsroutes door het Tarim-bekken. Het Midden-Oosten is echter dan al geen eenheid meer. De Macedoniërs zijn uit Centraal-Azië verdreven door binnenvallende Saka, het Seleukidenrijk (dat de Chinezen kennen als Li-kan) is gekrompen tot een rompstaat in Syrië, en een nieuwe grootmacht, het Parthische Rijk, beheerst slechts Iran en Mesopotamië. Het opkomende Romeinse Rijk is nog ver weg en zal nooit veel verder komen dan Syrië. Voor een direct contact tussen de Middellandse Zee en China, komen de Chinezen honderd jaar te laat. In 97 n.Chr. tracht een Han-gezantschap onder de ambassadeur Kan Ying nog het Romeinse Rijk te bereiken; de Chinezen bereiken Irak, maar worden daar door Perzische handelaren overgehaald om terug te keren.⁵ Het imperium van de Han stort na een kleine honderd jaar van bloei alweer in elkaar. Het duurt meer dan een half millennium voordat er in China een nieuw expansionistisch imperium ontstaat, het T'ang Rijk. De T'ang onderwerpen opnieuw het Tarim-bekken en dringen door tot diep in Centraal-Azië. De Chinese expansie wordt in 751 n.Chr., in de beroemde Slag bij Talas tot staan gebracht door de Arabieren, die voor het eerst sinds de ondergang van het Seleukidenrijk het Midden-Oosten en Centraal-Azië weer in één rijk verenigd hebben. Voor de handel tussen oost en west is dit overigens geen probleem.

De bloeitijd van de Zijderoute valt in de dertiende eeuw, wanneer de Mongolen grote delen van Eurazië veroveren. Pas daarna raakt de route in verval door politieke instabiliteit, de isolationistische politiek van de Ming keizers in China, en de voortschrijdende verwoestijning van het Tarim-bekken. De culturele en economische uitwisseling tussen west en oost zal vanaf dan ook meer en meer via zeeroutes gaan lopen.

www.silkroadfoundation.org onderhoudt een lijst van alle ontdekkingsreizigers die de Zijderoute beschreven hebben.

LITERATUUR

- Barfield, T.J., **The Perilous Frontier: Nomadic Empires and China** (Cambridge, Mass., 1989).
 Beckwith, C.I., **Empires of the Silk Road: A History of Central Eurasia from the Bronze Age to the Present** (Princeton 2009).
 Blunt, W., **The Golden Road to Samarkand** (New York 1973).
 Christian, D., **A History of Russia, Central Asia and Mongolia I: Inner Eurasia from Prehistory to the Mongol Empire** (Oxford 1998).
 Franck, I.M. & Brownstone, D.M., **The Silk Road: A History** (New York & Oxford 1986).

'Race naar de sneeuw'

NEDERLANDS NIEUW-GUINEA: EXPEDITIEPARADIJS IN DE TROPEN

Het besturen van het grote koloniale rijk Nederlands Oost-Indië (nu Indonesië) noodzaakte de Nederlands-Indische regering in de negentiende en twintigste eeuw de gekoloniseerde gebieden daadwerkelijk onder controle te krijgen. Hiertoe moest men wel weten om welke gebieden het ging. Vooral in de weinig toegankelijke buitengewesten, ver van het regeringscentrum in Batavia, gaf dat problemen. Door het organiseren van wetenschappelijke expedities probeerde men de leemte in kennis op te vullen.

Nieuw-Guinea (Irian Jaya, nu Papoea) was zo'n buitengewest van Nederlands Oost-Indië. Het lag aan de periferie in het oosten. Het besloeg de westelijke helft van 's werelds op één na grootste eiland (Groenland is het grootste eiland). De oostelijke helft behoorde in het noorden toe aan Duitsland en in het zuiden aan het Britse Imperium. Het eiland was door dichte regenwouden bijna ondoordringbaar, en het was, door de vele tropische ziekten, zeer ongezond om er te vertoeven.

'Papoeastammen uit het Nederlandse deel zouden koppensnellertochten organiseren'

Aan grondstoffen was er - dacht men - bijna niets te halen behalve misschien paradijsvogelveren voor de mode-industrie in Parijs. De in het gebied wonende Papoeabevolking werd beschouwd als zeer primitief en vreemdelingen niet vriendschappelijk gezind. Aanvankelijk deed Nederland dan ook niets met dit gebied. Na wat kustverkenningen in de negentiende eeuw begon men eerst in het begin van de twintigste eeuw echt serieus naar dit gebied om te zien. Een waarschuwing van de Britse autoriteiten aan de Nederlands-Indische regering de Papoeabevolking in toom te houden vormde de directe aanleiding. Papoeastammen uit het Nederlandse deel zouden koppensnellertochten organiseren onder meer in het oostelijk gelegen Britse gebied. De regering moest toen wel ingrijpen.

Militaire exploitatie of wetenschap?

Gouverneur-generaal J.B. van Heutsz gaf aan infan-

teriekapitein Hendrikus Colijn (de latere minister-president) opdracht een onderzoek in te stellen naar dit gebied en een rapport van aanpak te maken. Dat rapport werd in 1907 gepubliceerd met de aanbeveling door middel van militaire exploratietochten het hele gebied grondig te onderzoeken: eerst de zuidkant, daarna het noorden en westen. Doel was het Nederlandse deel in kaart te brengen en het te beschrijven op basis van landschap, flora, fauna en bevolking. De militaire exploratietochten hebben vanaf 1907 plaatsgevonden en werden pas in 1915 beëindigd mede onder druk van de internationale spanningen van de Eerste Wereldoorlog. Ze hebben veel bijgedragen aan de kennis over dit immense gebied.

Eigenlijk wilde Colijn eerst de complete militaire exploratie van Nieuw-Guinea afronden alvorens wetenschappers hun onderzoek zouden mogen beginnen. Zo lang wilden de wetenschappers niet wachten. Twee organisaties waren verantwoordelijk voor het wetenschappelijk onderzoek. Dat waren de in Nederland gevestigde 'Maatschappij ter Bevordering van het Natuurkundig Onderzoek der Nederlandsche Koloniën', opgericht in 1890, kortweg aangeduid als de Treub Maatschappij naar haar oprichter Melchior Treub, directeur van 's lands Plantentuin in Buitenzorg. Zij werkte nauw samen met haar in 1888 opgerichte afdeling in Nederlands-Indië 'Het Indisch Comité voor Wetenschappelijke Onderzoekingen'. De andere organisatie was het in 1873 opgerichte 'Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap' (KNAG).

Eerstgenoemde maatschappij beet het spits af in 1903

met een expeditie in het noorden en westen van Nieuw-Guinea geleid door de geoloog Prof. Dr. C.E.A. Wichmann. Een van de deelnemers was een zekere Hendrikus Albertus Lorentz (niet te verwarren met de natuurkundige Hendrik Antoon Lorentz) die over deze expeditie een boek schreef (*Eenige Maanden onder de Papoea's*). Hij speelt in latere expedities nog een belangrijke rol. Het KNAG verbruide haar eerste expeditiepoging in 1904 in het zuidelijk kustgebied vooral door ruzie tussen de twee leiders R. Posthumus Meyjes en E.J. de Rochemont. Voor deze expeditie waren de verwachtingen heel hoog gespannen en deze was daardoor misschien al gedoemd te mislukken. Door dit falen speelde het KNAG pas veel later weer een rol bij de exploratie van Nieuw-Guinea (in 1939 en in 1959). Toch is er wel wat bereikt met name door het in kaart brengen van de voor latere expedities zo belangrijke toegangsrivieren naar het binnenland.

De volgende expedities concentreerden zich vooral op de zuidkust. Waarom die belangstelling? Het zal zeker te maken hebben gehad met het mysterie rond het hooggebergte dat men vanuit zee soms kon zien liggen. Schipper Jan Carstensz had dit gebergte al in de zeventiende eeuw gezien "Met sneeuw bedekt". Hoe kon het dat zo dicht bij de evenaar sneeuw lag? Hij zou zich zeker hebben vergist. Maar de zinnen waren geprikkeld en de nu volgende expedities waren min of meer verkapt 'races naar de sneeuw' onder het mom van wetenschappelijk onderzoek. Het wetenschappelijk gehalte bleef natuurlijk hoog door toedoen van de deelnemende geologen, botanici en antropologen. Maar toch.

Carstenszberg, Julianaberg en Wilhelminaberg

De hooggebergteketen strekt zich in het binnenland uit van west naar oost. Vanuit dit gebergte stromen rivieren in noordelijke en zuidelijke richting naar de kusten en vormen zo geschikte toegangswegen het binnenland in. Aan de Nederlandse kant markeren drie met sneeuw bedekte toppen dit hooggebergte. Als eerste de door Carstensz ontdekte sneeuwberg uit de zeventiende eeuw. De berg kreeg daarom zijn naam: de bijna 5000 meter hoge Carstensz-top (tegenwoordig Puncak Jaya). Deze berg werd in eerste instantie door twee Britse expedities bezocht tussen 1909 en 1913. Zij wisten uiteindelijk de sneeuwvelden wel te bereiken, maar niet het hoogste punt. Dat lukte wel een kleine expeditie die de zoon van Colijn, A.H. Colijn ondernam samen met geoloog J.J. Dozy en piloot F.J. Wissel in 1936. Zij stonden op de toentertijd hoogste sneeuwtop. Door afsmelten van het ijs sinds die tijd is de moeilijk

te beklimmen rotspartij van de zogenaamde Carstensz-piramide nu het hoogste punt. Deze werd voor het eerst beklommen door de Oostenrijker Heinrich Harrer (bekend van *Seven Years in Tibet*) in 1962.

De op twee na hoogste sneeuwberg kreeg de naam Julianaberg (Puncak Mandala). Met zijn ca. 4700 meter hoogte werd deze bergtop in 1909 voor het eerst uit de verte waargenomen tijdens één van de militaire exploratietochten. De Julianaberg is voor het eerst beklommen tijdens de grote KNAG-expeditie naar het Sterrengebergte in 1959. Nederland had dus wel wat te herdenken vorig jaar. De op één na hoogste sneeuwberg is de 4730 meter hoge Wilhelminaberg (Puncak Trikora). Deze berg krijgt hier de volle aandacht omdat bijna alle Nederlandse expedities tussen 1907 en 1913 zich op deze berg concentreerden. Dat waren er drie achter elkaar.

Op expeditie

De eerste twee staan bekend als de Lorentz-expedities vernoemd naar de leider, de reeds eerder genoemde H.A. Lorentz.

De eerste tocht vond plaats in 1907. Volgens de officiële doelstelling was het verzamelen van wetenschappelijke kennis over het gebied de eerste insteek. Veel minder het bereiken van de sneeuwtop. Op papier is dat misschien wel zo maar de gekozen richting wijst er toch nadrukkelijk op dat het bereiken van de, toen nog veronderstelde, sneeuw heel belangrijk was. De sneeuw hebben ze op deze eerste tocht niet bereikt.

Vanuit de zuidkust werd per schip de Noordrivier opgevaaren tot aan Bivakeiland vanwaar met prauwen de tocht verder werd voortgezet tot aan Bivak Alkmaar. De verdere route liep over land richting de bergen. Halverwege moest de expeditie terugkeren vanwege ziekte en gebrek aan voedsel. Veel heeft deze eerste poging niet opgeleverd. Contact met de plaatselijke bevolking is er nauwelijks geweest. Naast Lorentz waren kapitein der Gouvernementsmarine J.W. van Nouhuys en de arts G.M. Versteeg de belangrijkste deelnemers.

De met sneeuw bedekte ca. 4700 meter hoge Wilhelminaberg gezien vanaf één der zandzeebanken. Foto-graaf: P.F. Hubrecht, 17-19 Februari 1913. Derde Zuid Nieuw-Guinea Expeditie.

De tweede expeditie uit 1909/1910 was voor Lorentz de bekroning van de eerste tocht. Ook Van Nouhuys was weer van de partij. Dezelfde route werd gekozen en deze keer kon men, weliswaar met moeite, de sneeuwgrens bereiken. Dat was natuurlijk een heel goed resultaat. Maar het drama sloeg toen pas echt toe. Lorentz maakte een val en raakte ernstig gewond. Met moeite werd de terugtocht ondernomen die daardoor langer duurde dan

dan toch de definitieve beklimming van de Wilhelmina-berg op het programma met eventueel een verkenning van het gebied ten noorden van het gebergte. Van een aanvankelijk plan een doorsteek naar de noordkust te maken werd al vrij snel afgezien omdat dat toch te moeilijk, te kostbaar en te ingewikkeld bleek. Expeditieleider werd ditmaal A. Franssen Herderschee, een KNIL-officier met een grote expeditie-ervaring, die de

'De nu volgende expedities waren verkapte races naar de sneeuw onder het mom van wetenschappelijk onderzoek'

gepland en gebrek aan voedsel bracht de leden bijna tot de hongerdood. Lorentz heeft deze dramatische tocht beschreven in zijn boek *Zwarte Menschen – Witte Bergen*.

De sneeuw was bereikt - het was inderdaad sneeuw - maar niet de top beklommen. Een derde poging moest ondernomen worden om dat uiteindelijke doel te bereiken. We zien hier dat het bereiken van de sneeuwtoppen als doel zeer belangrijk werd gevonden naast het verzamelen van wetenschappelijke kennis.

Officieel had de Derde Zuid Nieuw-Guinea Expeditie tot doel op basis van de verworvenheden van de beide voorgaande expedities grondig onderzoek te doen naar de flora en fauna en de geologische gesteldheid van de zuidzijde van het Centrale Bergland van Nieuw-Guinea boven 2300 meter. Lorentz was daar wel geweest maar had er niet verzameld. Ook contact met de Papoea bevolking - de Pesechem - was belangrijk. Voorts stond

ethnografie en topografie voor zijn rekening nam. De arts van de expeditie, G.M. Versteeg, was verantwoordelijk voor de antropologie en zoölogie. Geoloog P.F. Hubrecht nam de geologie en meteorologie op zich en A.A. Pulle de botanie. Het team werd versterkt door de Molukse arts J. Sitanala. De militair luitenant L.A. Snell voerde het bevel over 42 soldaten.

Hoe was in het algemeen zo'n expeditie samengesteld? Allereerst een staf van ongeveer vijf à zes wetenschappers. Daarnaast een contingent van enkele tientallen militairen onder leiding van een officier om bescherming te bieden tegen eventuele vijandelijkheden van de bevolking. Veel baat had men van meestal twee groepen apart verworven Dayak-krijgers afkomstig uit de binnenlanden van Borneo (Kalimantan). Deze circa 150 betaalde krachten waren uitermate geschikt om ter plekke prauwen te maken voor het bevaren van de rivieren. Ook fungeerden ze als dragers tijdens de landtochten en het bouwen van bivaks. Door de onderlinge groepsrivaliteit lieten de beide groepen Dayaks zich gemakkelijk tegen elkaar uitspelen, waardoor hun prestaties konden worden verhoogd. Verder nam men een groep van ongeveer 40 inlandse strafgevangenen mee die als dragers fungeerden en allerlei hand- en spandiensten moesten verrichten. Het zal duidelijk zijn dat hun motivatie veelal nihil was. Zij werden onderweg bewaakt door de militairen. In totaal toch een expeditielegertje van een paar honderd man. De duur van een expeditie besloeg al vlug een half tot driekwart jaar. Voedsel en expeditiebehoeftigheden dienden voor al die deelnemers meegenomen te worden. Het was altijd een hele rekenarij precies te bepalen hoeveel dragers en prauwen nodig waren om alles te transporteren naar de binnenlanden.

Naar de top

De Derde Zuid Nieuw-Guinea Expeditie vertrok uit Soerabaja op 21 augustus 1912 met het gouvernementsstoomschip 'Edi' dat het afgedankte motorloze

Expeditieleider Franssen Herderschee en geoloog Hubrecht voor hun tent in het Wichmannbivak op 3024 meter hoogte. Foto-graaf: G.M. Versteeg, januari/februari 1913. Derde Zuid Nieuw-Guinea Expeditie.

◁
Twee Dayak dragers
op de sneeuwtop
van de Wilhelmi-
naberg. Fotograaf:
P.F. Hubrecht, 21
februari 1913. Derde
Zuid Nieuw-Guinea
Expeditie.

marineschip 'Arend' achter zich aan sleepte. Zoals bij de voorgaande expeditie van Lorentz diende dit marineschip als bivakship bij het basiskamp. Via de Noordrivier, tijdens deze expeditie omgedoopt tot Lorentzrivier, voeren de schepen Nieuw-Guinea binnen naar het inmiddels vertrouwde basiskamp Bivakeiland. Onderweg kreeg men bezoek van druk handeldrijvende kustpapoea's die regelmatig met hun kano's langsij kwamen. Het basiskamp werd opgebouwd en de Dayaks kaptten bomen en hakten prauwen voor de verdere tocht. Vanaf 23 september kon men met de prauwen verder stroomopwaarts trekken. Het oude Bivak Alkmaar van de vorige expeditie kon niet worden betrokken vanwege een gewijzigde rivierloop. Verderop werd daarom het nieuwe Kloofbivak aangelegd. Daar werden hernieuwde contacten gelegd met de Pesechem, waarmee tijdens de vorige expeditie ook al vriendschappelijk contact was geweest. Vanaf Kloofbivak werd de route over land van zijn voorganger Lorentz, met een paar wijzigingen, verder gevolgd tot aan Treub- en Wichmannbivak in het voorgebergte. Vanaf hier trokken Luitenant Snell en botanicus Pullé naar de in de buurt gelegen Oro-vallei en werd in de Pesechem-dorpen Gleunbeumoe en Nanggoel onderzoek gedaan en werden etnografica verzameld. Er vond tevens een ontmoeting plaats met een nieuwe Papoeagroep Morup, die in de ogen van de expeditieleden in niets verschilde van de Pesechem, maar die zichzelf

toch als andere mensen beschouwden.

De andere expeditieleden Franssen Herderschee, Hubrecht en Versteeg trokken verder richting Wilhelminaberg. Wijs geworden door de verkeerde route naar de eeuwige sneeuw van Lorentz koos men voor een meer westelijke route. Uiteindelijk werd op 21 februari 1913 na een moeizame klimpartij de top van de berg bedwongen. Voor de Dayaks, die nog nooit sneeuw hadden gezien, was het een hele ervaring: ze bekogelden elkaar met sneeuwballen en wilden sneeuw meenemen naar hun volksgenoten in de lager gelegen bivaks. Franssen Herderschee en Hubrecht bleven nog een aantal dagen ter plekke voor het verrichten van observaties en metingen. Versteeg en de meeste dragers aanvaardden onmiddellijk de terugtocht naar lager gelegen bivaks.

▽
Onderzoek van A.A.
Pullé in het Pesechem dorp Gleunbeumoe in de Orò Vallei. Fotograaf: A.A. Pullé, februari 1913. Derde Zuid Nieuw-Guinea Expeditie.

Op 14 maart verenigden alle expeditieleden zich weer in Kloofbivak en op 11 april was iedereen weer terug op Bivakeiland waar het marinevaartuig 'Spits' met de 'Arend' op sleeptouw aan de terugreis begon. Op 24 april 1913 arriveerde men op Ambon en was de expeditie ten einde.

De Derde Zuid Nieuw-Guinea Expeditie was een groot succes: de sneeuwberg beklommen, het gebied in kaart gebracht en geologisch onderzocht. De aangelegde verzamelingen bestonden uit meer dan 1000 vogels, 1400 botanische specimen en een grote hoeveelheid etnografica (nu in de collectie van het Tropenmuseum). Bovendien was er studie gemaakt naar de Pesechem bergbevolking en een uitgebreide woordenlijst aangelegd van hun taal. Het fotomateriaal van deze expeditie, gemaakt door Franssen Herderschee, Versteeg, Pulle en Hubrecht, bevindt zich, samen met vele andere expeditiefoto's, in de Fotocollectie van het Tropenmuseum. Onlangs kon de bibliotheek van het Tropen Instituut de hand leggen op de nooit eerder gepubliceerde dagboeken van expeditiearts G.M. Versteeg. Met zijn 600 met de hand geschreven pagina's is dit dagboek één van de meest gedetailleerde manuscripten die er zijn van Nederlandse expedities en bevat het een schat aan informatie over het reilen en zeilen van zo'n onderneming.

Antropometrisch portret van twee Pesechem vrouwen uit het dorp Nanggoel in de Orò Vallei. Fotograaf: A.A. Pulle, februari 1913. Derde Zuid Nieuw-Guinea Expeditie.

Na deze serie van drie zijn er nog vele andere exploratietochten in Nieuw-Guinea ondernomen. De laatste werd georganiseerd door het KNAG in 1959 naar het Sterrengebergte. Daarna hoefde het niet meer. Nieuw-Guinea werd in 1962 overgedragen aan de Verenigde Naties die het in 1963 overdroegen aan Indonesië en daarmee was de rol van Nederland in dit gebied definitief uitgespeeld.

Foto's: KIT Tropenmuseum

VERDER LEZEN:

Arnold Wentholt e.a., **In kaart gebracht met kapmes en kompas, met het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap op Expeditie tussen 1873 en 1960.** ABP/KNAG, 2003.

Jet Bakels en Nico de Jonge, **Indië Ontdekt, Expedities en onderzoek in de Oost en de West.** KITLV Uitgeverij Leiden, 2001.

Chris Ballard, Steven Vink, Anton Ploeg, **Race to the Snow, Photography and the exploration of Dutch New Guinea, 1907-1936.** KIT Publishers Amsterdam 2001.

David van Duuren, Steven Vink e.a., **Oceania at the Tropenmuseum.** KIT Publishers 2010 (verschijnt maart 2010).

A.A. Pulle, **Naar het sneeuwgebergte van Nieuw-Guinea met de Derde Nederlandse Expeditie.** Amsterdam: Maatschappij voor goede en goedkope lectuur ca. 1915.

Mr. H.A. Lorentz, **Eenige Maanden onder de Papoea's.** E.J. Brill, Leiden 1905.

Mr. H.A. Lorentz, **Zwarte mensen – witte bergen.** E.J. Brill, Leiden 1913.

Herdruk: **Zwarte mensen – witte bergen.** Uitgeverij Atlas Amsterdam 2005.

Jan Oost, **Kranige Hollanders, de beklimming van het Sneeuwgebergte van Nieuw-Guinea.** Arnhem H. ten Brink 1918.

Dr. A.H. Colijn, **Naar de eeuwige sneeuw van Tropisch Nederland. De bestijging van het Carstengebergte in Nederlandsch Nieuw Guinea.** Amsterdam 1937.

L.D. Brongersma en G.E. Venema, **Naar het Witte Hart van Nieuw-Guinea. Met de Nederlandse Expeditie naar het Sterrengebergte.** Amsterdam ca. 1960.

H. Harrer, **Ich komme aus der Steinzeit: Ewiges Eis im Dschungel der Südsee.** Ullstein, Berlin 1963.

Doorlopende leerlijnen als schakel in het onderwijs

NOODZAAK VAN DOORLOPENDE LEERLIJNEN

In het basisonderwijs krijgen leerlingen bij Oriëntatie op jezelf en de wereld 'de hoofdzaken van de Nederlandse staatsinrichting'¹. In de onderbouw van het voortgezet onderwijs loopt deze inhoudelijke lijn door; bij het domein Mens en maatschappij leren leerlingen 'op hoofdlijnen hoe het Nederlandse politieke bestel als democratie functioneert'². In de bovenbouw krijgen alle leerlingen hierop een vervolg bij het vak maatschappijleer en een groot deel van de leerlingen bij het vak geschiedenis. Een mooie opbouw van kennis door de jaren heen, maar daarmee nog geen doorlopende leerlijn in de lespraktijk van alledag.

Docenten geven aan niet altijd op de hoogte te zijn van wat leerlingen al gehad hebben of te merken wat leerlingen in voorafgaande jaren geleerd hebben; leerlingen herkennen niet de onderdelen die ze al bij een ander vak gehad hebben ("Meneer Pieterse legt dat heel anders uit."). Een binnen handbereik liggende samenhang in de inhoud van het onderwijs ontbreekt.

SLO heeft in opdracht van het ministerie van Onderwijs Cultuur en Wetenschap de landelijke kaders van voorgeschreven kennis en vaardigheden van primair onderwijs tot en met de bovenbouw van het voortgezet onderwijs in doorlopende leerlijnen samengevat. Op dit moment worden er voor de onderbouw ook uitwerkingen en tussendoelen geformuleerd voor de verschillende vakken en leergebieden. Daar is veel vraag naar omdat de kerndoelen voor de onderbouw heel globaal zijn. De vakverenigingen hebben de eerste voorstellen kritisch bekeken. In dit artikel wordt toegelicht hoe SLO te werk is gegaan en op welke manier docenten en schoolleiders zicht kunnen krijgen op aansluitingen tussen verschillende fasen van het onderwijs.

Zicht op aansluiting

Toen de kerndoelen voor de onderbouw van het voortgezet onderwijs ingevoerd werden, kregen scholen de ruimte om de eigen onderwijsvisie vorm te geven. Scholen kozen voor leergebieden, projecten naast vaklessen,

profileerden zich met cultuurprofielklassen of sportklassen of continueerden de eerder gekozen invulling van de onderbouw. Tegelijkertijd riep dit veel vragen op over de *aansluiting* vanuit een dergelijke gevarieerde onderbouw naar de bovenbouw met veelal vakkengesplitst onderwijs.

Om inzichtelijk te maken welke kenmerkende aspecten in eerdere jaren aan de orde zijn geweest bij bijvoorbeeld tijdvak 10 (zie het schema) of bij welke andere maatschappijvakken onderzoeksvaardigheden in het examenprogramma staan, heeft SLO overzichtsschema's gemaakt. Per vak en ook per leergebied³ is samengevat wat er in de voorgeschreven programma's staat over allerlei onderwerpen, kernconcepten en vaardigheden. Dat vormt de rode draad die te trekken is vanaf primair onderwijs tot en met bovenbouw van het voortgezet onderwijs voor havo/vwo en voor vmbo.

De rode draad bij geschiedenis wordt uiteraard gevormd door de tijdvakken en de kenmerkende aspecten, bij aardrijkskunde uit kernen. Soms ook zijn kernconcepten de rode draden (bij vakken als economie, maatschappijleer, maatschappijwetenschappen en bij het leergebied Mens en Maatschappij). Bij het leergebied Mens en Maatschappij havo/vwo zijn dat:

1. Macht, gezag en bestuur
2. Cultuur, levensbeschouwing en identiteit

Kerndoel 36

Kerndoel 44

Mens en maatschappij, Mens en natuur, Bewegen en sport, Kunst en cultuur

Albert van der Kaap is leerplanontwikkelaar vo Tweede Fase bij de SLO. Eddy van Vliet is vakinhoudelijk medewerker Mens en Maatschappij bij SLO.

Tijdvakken	PO, Oriëntatie op jezelf en de wereld		Onderbouw VO Mens en maatschappij
10. De Tijd van televisie en computer (vanaf 1950)	• De blokvorming tussen Oost en West en de Koude Oorlog. • Sociaal-culturele veranderingen en toenemende pluriformiteit vanaf de jaren 60.	Nr. 37 en 38: - Waarden, normen, geestelijke stromingen; - pluriforme/ multiculturele samenleving. Nr. 52: De tien tijdvakken.	• Nationalistische bewegingen in de koloniën en het streven naar onafhankelijkheid. • De blokvorming tussen Oost en West en de Koude Oorlog • De Europese integratie. • De sociaal-culturele veranderingen en de toenemende pluriformiteit vanaf de jaren 60.
Perspectieven	- Chronologie en periodisering; - verandering en continuïteit; - historische verklaring en oorzaken; - standplaatsgebondenheid: gebondenheid aan tijd en plaats.		

3. Werk, welvaart en welzijn
4. De mens en zijn fysische en ruimtelijke leefomgeving
- 5a. Wetenschap en technologie
- 5b. Communicatie en samenleving
6. Internationale verhoudingen

Soms zijn kernvaardigheden de rode draden. Bij Mens en maatschappij havo/vwo zijn dat:

1. Redeneervaardigheden
2. Onderzoeksvaardigheden, met daarin opgenomen informatievaardigheden

In de breedte is voor alle vakken terug te zoeken wat voorkomt aan kennis en vaardigheden in de voorgescreven programma's.

Invulling onderbouw

In de overzichtsschema's is een doorlopende leerlijn, zoals in het voorbeeld van tijdvak 10, in algemene bewoordingen beschreven op basis van de landelijke kaders, de kerndoelen en eindtermen. Vooral over de onderbouw van het voortgezet onderwijs willen docenten meer weten, omdat de globale kerndoelen onvoldoende houvast bieden: wat moeten leerlingen over dit onderwerp aan het einde van de onderbouw weten om een soepele aansluiting met de bovenbouw te kunnen realiseren?

Vanuit de beschreven doorlopende leerlijnen heeft SLO in samenspraak met andere vakexperts iedere rode draad verder geconcretiseerd naar *vakkernen* die alle leerlijnen aan het einde van de onderbouw zouden moeten

beheersen en naar *keuzeonderdelen*.

Vakkernen

De vakkernen zijn gekozen op basis van een aantal criteria. Op de eerste plaats betreft het inhoud die exclusief voor dit vak is en niet elders aan bod komt en tot de basiskennis van de onderbouw gerekend wordt door specialisten. Op de tweede plaats gaat het om inhoud die in het primair onderwijs aan bod komt en daarom vanuit het oogpunt van doorlopende leerlijnen niet gemist kan worden in de onderbouw. En op de derde plaats legt de inhoud een noodzakelijke basis voor toepassingen bij andere vakken en kan het daarom node gemist worden.

Bij het vak geschiedenis kent tijdvak 10 twee onderdelen (kenmerkende aspecten) die zeker tot de basiskennis gerekend moeten worden: de Koude Oorlog en de toenemende welvaart. Deze onderwerpen komen, zij het in beperkte mate, ook aan de orde in het primair onderwijs en kunnen daarom niet gemist worden in de onderbouw. In de onderbouw worden deze onderwerpen aangevuld en, waar mogelijk verbonden, met de nationalistische bewegingen in de koloniën, de Europese integratie en de sociaal-culturele veranderingen en de toenemende pluriformiteit van de jaren zestig.

Keuzeonderdelen

De kenmerkende aspecten over de Europese Integratie, de dekolonisatie en de multiculturele samenleving hoeven overigens niet per se bij geschiedenis behandeld te

	3e leerjaar VO	Tweede fase VO
Nr. 46: De verdeling van welvaart en armoede over de wereld. Nr. 47: Internationale spanningen en conflicten. Nr. 45: De betekenis van Europese samenwerking en de Europese Unie. Nr. 43: Pluriforme samenleving; Cultuur, religie, levensbeschouwing, identiteit, leefwijze.		- De verdeling van de wereld in twee ideologische blokken in de greep van een wapenwedloop en de daaruit voortvloeiende dreiging van een atoomoorlog; - de dekolonisatie die een eind maakte aan de westerse hegemonie in de wereld; - de eenwording van Europa; - de toenemende westerse welvaart die vanaf de jaren zestig van de twintigste eeuw aanleiding gaf tot ingrijpende sociaal-culturele veranderingsprocessen; - de ontwikkeling van pluriforme en multiculturele samenlevingen.

worden. Zij kunnen ook bij andere vakken, bijvoorbeeld aardrijkskunde, aan de orde komen. Dit noemen we keuzeonderdelen: leerstof die aan de orde moet komen, maar het is aan de school bij welk vak(ken) of geïntegreerd in M&M.

Zowel de vakkernen als de keuzeonderdelen kunnen natuurlijk via een eindeloze reeks onderwerpen aan de orde worden gesteld. Zo kan het kenmerkend aspect Koude Oorlog bijvoorbeeld worden behandeld aan de hand van de Cubacrisis, de Berlijnse muur of de oorlog in Vietnam. Daarnaast staan hier ook onderdelen die leerlingen die met het vak doorgaan in de bovenbouw (doorstromers) verder uitdiepen, maar die niet noodzakelijk zijn voor de hele groep leerlingen. Voor dit tijdvak kan dat bijvoorbeeld de wapenwedloop zijn.

Bij het vak aardrijkskunde komt het onderwerp migratie aan de orde, een onderwerp dat bij geschiedenis in tijdvak 10 aan de orde komt bij de pluriforme samenleving. Afstemming tussen deze vakken is hierbij gewenst. Voor de leerlingen die het vak geschiedenis in de bovenbouw havo/vwo kiezen, kan de jaren zestig, een onderwerp uit het examenprogramma, een extra keuzeonderwerp zijn.

Tussendoelen

Docenten stellen vragen als 'Wat moet er aan bod komen bij de diverse vakken in de onderbouw', en 'Welke tussendoelen zouden bereikt moeten worden, om een goede start in de bovenbouw te garanderen, zowel aan het einde van 3 h/v als aan het einde van 2 vmbo?' Formeel is dat eindniveau niet vastgelegd

en is dit aan het oordeel van de vakspecialist/school. SLO ondersteunt docenten met suggesties over het te behalen niveau. Voor het onderwerp de Koude Oorlog zouden de leerlingen in ieder geval moeten weten dat tussen 1945/47-1989 de beide wereldmachten, de democratische en kapitalistische Verenigde Staten en de totalitaire en communistische Sovjet-Unie, overal in de wereld vijandig tegenover elkaar stonden. Beide wilden het wereldtoneel domineren en beide waren bang voor elkaar. Een politiek van indamming van de kant van de Verenigde Staten en het aanleggen van een bufferzone door de Sovjet-Unie was hiervan het gevolg. Leerlingen die met het vak verder gaan in de bovenbouw zouden bovendien op hoofdlijnen kennis moeten hebben van de wapenwedloop. Voor alle vakkernen worden dergelijke suggesties beschreven

Alle overzichtschema's met de doorlopende leerlijn per vak of leergebied kunt u downloaden op www.slo.nl/voortgezet/onderbouw/themas/leerlijn/progr/

In de loop van 2010 komt er een aparte website over deze thematiek die de mogelijkheid biedt om bij het aanklikken van een onderwerp zoals tijdvak 10, alle nadere informatie in beeld te krijgen, met de dwarsverbindingen naar vakken die dat onderwerp ook behandelen.

Voor meer informatie kunt u terecht bij e.vanvliet@slo.nl en a.vanderkaap@slo.nl.

Aan de slag met de Hanze

HISTORISCHE INLEVING ALS MOTIVATIEMIDDEL

Drie voormalige studenten van het Universitair Onderwijs Centrum Groningen (UOCG) deden als eindopdracht onderzoek naar hoe historische inleving de motivatie en bepaalde historische vaardigheden bij brugklasleerlingen kan verbeteren. Een lessenserie over de Hanze is het resultaat.

'Op de eerste tocht die de vijftienjarige Gerlof met zijn oom Jozef op de kogge van zijn vader maakte was het meteen raak: hij kwam in aanraking met de meest beruchte schurk van zijn tijd! Alle Hanzesteden vreesden hem. Gerlof had vele verhalen gehoord over de roodharige en bebaarde Claus Stortebeker. Het was een piraat die elke scheepsman de stuipen op het lijf joeg!' Wie herinnert zich niet de historische verhalen van de geschiedenisdocent of van bijvoorbeeld Thea Beckman, en hoe die verhalen de geschiedenisles verlevendigen en minder saai maakten? Demotivatie onder leerlingen, omdat onderwerpen saai worden gevonden, is een probleem dat wij veelvuldig tegenkwamen in de lespraktijk. Als eindopdracht voor het UOCG zijn wij in dit probleem gedoken.

Toevallig legden de Rijksuniversiteit Groningen, het Scheepvaartmuseum en het Groninger Museum tegelijkertijd een verzoek neer bij het UOCG om in het kader van het project 'Hanze op school' lesmateriaal te ontwikkelen over dit onderwerp. Een grote tentoonstelling en een informatieve en educatieve website over de Hanze

verleden. Het leerzame onderdeel uit zich in inhoudelijke kennis over de Hanze en de verbetering van historische vaardigheden. De opdrachten in de lessenserie zijn ontwikkeld vanuit het idee dat historische inleving de motivatie van leerlingen kan verbeteren. Daarnaast zijn de opdrachten erop gericht leerlingen inhoudelijke aspecten van de Hanze bij te brengen en leerlingen te ondersteunen bij bepaalde moeilijke historische vaardigheden. Uiteindelijk werd de lessenserie door het UOCG genomineerd voor de INOP onderwijstalentprijs 2009.

Onaantrekkelijk onderwerp

De motivatie om aan de slag te gaan met het thema Hanze is onderzocht door een zevental thema's uit de geschiedenis op volgorde van aantrekkelijkheid te laten rangschikken door zeventig leerlingen op drie scholen. Uit de uitkomsten bleek dat leerlingen de Hanze één van de minst aantrekkelijkste onderwerpen vonden.

Om te achterhalen met welke vaardigheden brugklasleerlingen de meeste problemen ondervinden is een di-

'Uit de uitkomsten bleek dat leerlingen de Hanze één van de minst aantrekkelijkste onderwerpen vonden'

maakten dit project compleet. Deze opdracht bood ons de kans te onderzoeken of historische inleving de motivatie van leerlingen voor geschiedenis kon verbeteren.

De insteek was het ontwikkelen van een aantrekkelijke en leerzame lessenserie over de Hanze. Door bewust verschillende werkvormen te gebruiken en dus uiteenlopende leerintelligenties aan te spreken, is geprobeerd de Hanze maximaal te verlevendigen. Centraal in de lessenserie staan de theorieën van Küppers en Egan. Deze theoretici stellen dat spannende verhalen, veel details, extremen, morele beslissingen en buitengewone daden leiden tot meer belangstelling en motivatie voor het

agnostische toets ontwikkeld. Uit de resultaten kwam naar voren dat leerlingen voornamelijk problemen ondervonden bij de volgende drie historische vaardigheden: standplaatsgebondenheid, het onderscheid tussen primaire en secundaire bronnen en het analyseren van historische afbeeldingen.

Daarmee rekening houdend werd een lessenserie van zes lessen ontwikkeld waarin verschillende inhoudelijke aspecten van de Hanze worden behandeld. De lessenserie zoomt in op de Hanzesteden, de handel en de kogge. Ook het gevaar onderweg, de straffen en het culturele aspect komen aan bod. Via uiteenlopende opdrachten, variërend van een spelopdracht tot aan een

Tim Huijgen is docent geschiedenis en aardrijkskunde op het H.N. Werkman College te Groningen. Henri Abbing is docent geschiedenis en corrector bij het Luzac College te Groningen. Benjamin Koster is docent Engels op CSG De Lage Waard te Papendrecht.

playreading, worden inhoudelijke aspecten en lastige historische vaardigheden behandeld.

Werkvormen

Eén van de opdrachten heeft tot doel leerlingen kennis te laten maken met de schepen van de Hanze. Deze speelden namelijk een zeer grote en belangrijke rol bij het ontstaan en de ontwikkeling van het handelsverbond. Hoe kan dit op een aantrekkelijke manier worden gedaan? Het antwoord op die vraag werd gevonden door leerlingen zelf een maquette van een Kogge te laten maken via een voor de lessenserie ontwikkelde bouwplaat.

Een andere opdracht heeft tot doel leerlingen bewust te laten worden van het gevaar waarmee handelaren tijdens de Hanze te maken hadden. Leerlingen behandelen in tweetallen een spannend verhaal van Thea Beckman over de ontvoering van een rijke Hanzekoopman en zijn neefje. Hierbij moeten ze opdrachten uitvoeren, zoals het aan elkaar beschrijven hoe de hoofdpersonen eruit zien en wat zij dachten. Ook moeten zij scènes uit het verhaal uitbeelden. Leerlingen gaan zich op deze manier identificeren met de hoofdpersonen en zullen de verkregen informatie beter in zich opnemen. Dit sluit nauw aan bij de theorie van Egan.

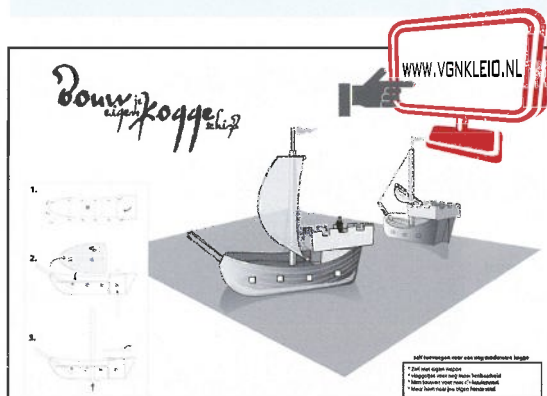
Een derde opdracht gaat over het analyseren van afbeeldingen. Kunstenaar Pieter Hoekstra, die eveneens de maquette van de Kogge ontwierp, is gevraagd een reconstructie te maken van de oude haven van Deventer. Doel daarvan is om leerlingen een beeld van het verleden te geven. In deze prachtige historische tekening zitten echter twee anachronismen verscholen: de Nederlandse vlag en een goed verborgen schotelantenne. Leerlingen leren op deze manier afbeeldingen kritisch analyseren, hetgeen een zeer goede stap is in de richting van bronneninterpretatie.

Resultaten

Harde conclusies zijn niet te trekken uit het onderzoek.

De effectiviteit van de lessenserie is weliswaar onderzocht, maar door tijdgebrek is alleen een aantal elementen uitgevoerd. De analyse daarvan biedt echter een positieve kijk op de verbetering van de motivatie van leerlingen en hun historische vaardigheden. Het doel van deze lessenserie is tevens docenten te stimuleren om op een aansprekende manier aan de slag te gaan met een 'saai' onderwerp, zoals de Hanze in eerste instantie leek te zijn. Bovendien is een van de doelen van de lessenserie om docenten op te roepen volop te experimenteren met historische inleving in de onderbouw. Dit kan op diverse manieren, waarvan in de lessenserie een aantal voorbeelden wordt gegeven. Dit kan bijdragen aan een betere intrinsieke motivatie en ervoor zorgen dat leerlingen moeilijke historische vaardigheden sneller onder de knie krijgen.

Op www.vgnkleio.nl kunt u al het materiaal inclusief de bouwplaten downloaden.

De drie auteurs werken sinds kort samen in de Noordelijke Universitaire Kring der Educatieve Historici (NUKdEH) alwaar zij met andere jonge geschiedenisdocenten verdergaan met het ontwikkelen van lesmateriaal en vakdidactiek.

*Deventer
Hanzehaven*

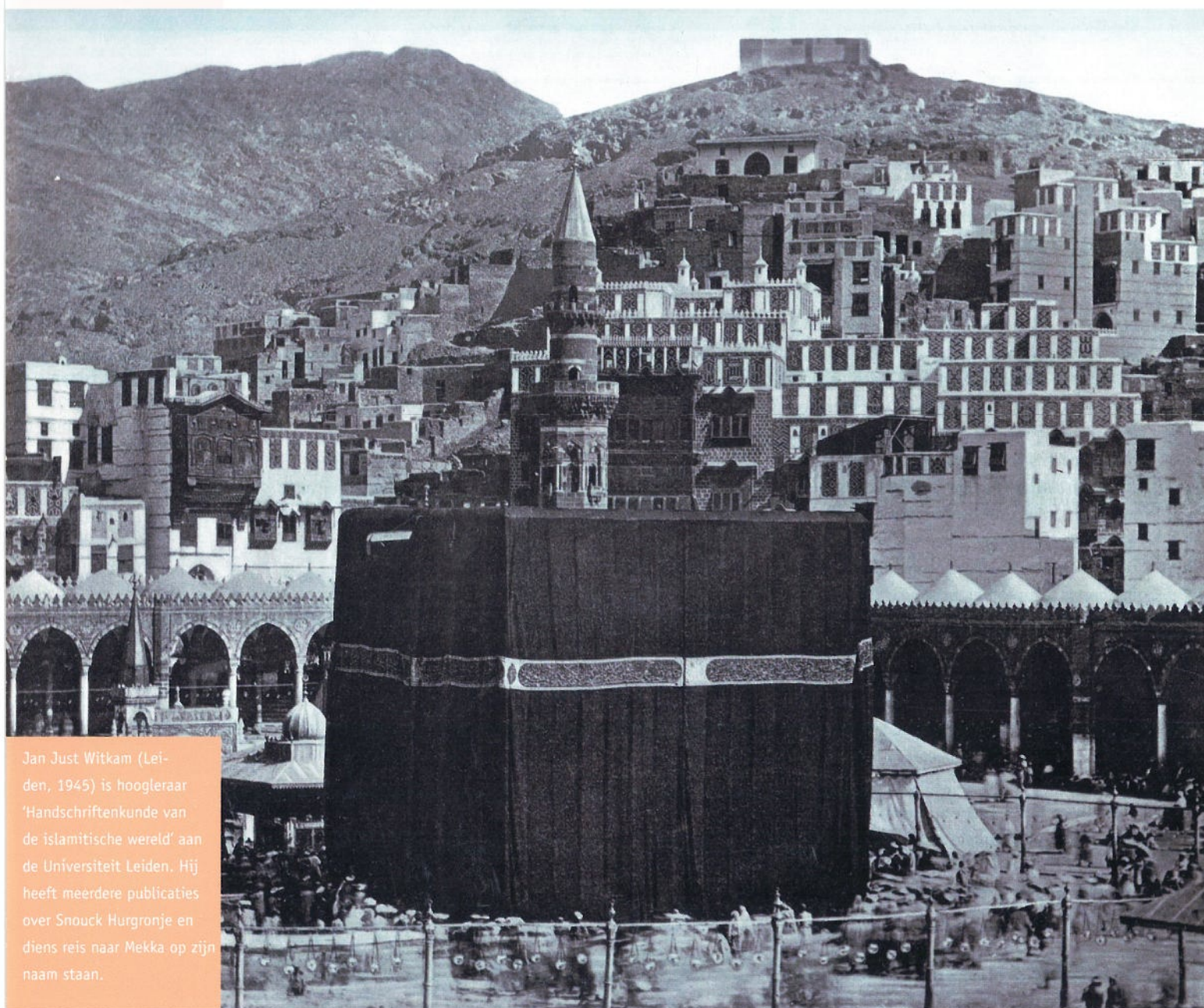
Hanzehaven van Deventer gemaakt door kunstenaar Pieter Hoekstra. In de tekening zitten twee anachronismen verborgen. Leerlingen leren op deze manier afbeeldingen kritisch analyseren.

Mekka in, Mekka uit

EEN NEDERLANDER IN DE HEILIGE STAD VAN DE ISLAM

Aan de grenzen van de heilige stad Mekka wordt strikt toegezien op het toegangsverbod voor niet-moslims. In 1885 kwam de Nederlandse islamoloog Christiaan Snouck Hurgronje deze controles voorbij en zette voet in de meest islamitische stad die bestaat.¹

▽
De Ka'ba (uit de Bilder-Atlas bij Mekka)
(1889)

Jan Just Witkam (Leiden, 1945) is hoogleraar 'Handschriftenkunde van de islamitische wereld' aan de Universiteit Leiden. Hij heeft meerdere publicaties over Snouck Hurgronje en diens reis naar Mekka op zijn naam staan.

▷
**Mekkaanse koopman met
 slaaf (uit de Bilder-Atlas
 bij Mekka) (1889)**

Mekka is de heilige stad van de islam. In deze stad heeft zich in het begin van de zevende eeuw de vroegste geschiedenis van de islam afgespeeld. De gebedsrichting voor alle moslims is Mekka, en binnen Mekka het kubusvormige gebouwtje, de Ka'ba, dat op het binnenplein van de grote moskee staat. Dat heilighdom dateert al van voor de islam en is door de profeet Mohammed in de nieuwe godsdienst opgenomen. Mekka is ook het verzamelpunt van de pelgrims die er elk jaar komen voor een serie rituele handelingen die zich het best laten omschrijven als een heropvoering van episode uit het verhaal van het offer van Ibrahim van zijn zoon Isma'ïl, de stamvader van de Arabieren.

Heilig en onheilig

Maar ook buiten het bedevaartseizoen is het in Mekka een drukte van belang. Gedurende de vastenmaand Ramadan is het er bijna zo druk als tijdens de bedevaart, en het hele jaar door komen moslims het heilighdom bezoeken, voor de 'kleine bedevaart'. De stad Mekka en het omliggende gebied is heilig en mag niet door niet-moslims worden betreden. Die heiligheid wordt door de verboden toegang voor ongelovigen in stand gehouden en zelfs nog versterkt. Mekka was en is daardoor de meest islamitische stad van de islam, maar door de toevloed van bezoekers uit de gehele wereld is het tegelijkertijd een metropool met een uiterst gevarieerde bevolking. Snouck Hurgronje schreef daarover: "Wanneer men al wandelend door de straten van Mekka kijkt

van natievorming, *le désir d'être ensemble*, een zo ongelijksoortige menigte kan samenbrengen. Dit is echter beslist niet het geval. De verschillende nationaliteiten bejegenen elkaar, zoals overal, voornamelijk onvriendelijk. Het oordeel van de ene natie over de andere uit zich veelal door ongegronde kwaadsprekerij en kwalijke grappen. Van de wens om tesamen te leven kan dus geen sprake zijn. Het merendeel van de Mekkanen, wier

'Voor de grote religieuze hoofdsteden van de wereld geldt dat zeer heilig en zeer onheilig direct in elkaars verlengde liggen.'

naar de verschillende soorten inwoners, van de blonde Turk tot de pikzwarte Nubiër, met alle kleurschakeringen daartussenin, zou men een ogenblik in de verleiding kunnen komen om te denken dat alleen Renan's principe

vreemde herkomst nog duidelijk zichtbaar is, is door de wens om Allah's buur te worden naar hier getrokken en dit feit alleen drukt een geheel eigen stempel op deze verzameling van kolonies van vreemdelingen."²

▷ Het hier gepubliceerde artikel is grotendeels gebaseerd op het onderzoek dat J.J. Witkam voor de inleiding bij de Nederlandse vertaling van Snouck Hurgronjes *Mekka* in 2007 heeft gedaan.

▷ Christiaan Snouck Hurgronje, *Mekka in de tweede helft van de negentiende eeuw. Schetsen uit het dagelijks leven*. Vertaald en ingeleid door Jan Just Witkam. Amsterdam (Uitgeverij Atlas) 2007, p. 191

de Mekkaanse arts
Abd al-Ghaffar (uit
de Bilder-Atlas bij
Mekka) (1889)

'Zijn Ethiopische slavin, die zwanger van hem was, heeft hij nooit meer teruggezien'

Met deze woorden opende de Nederlandse oriëntalist Christiaan Snouck Hurgronje (1857-1936) het tweede deel van *Mekka*, de grote monografie over de heilige stad die hij in 1888-1889 publiceerde. De openingszin is ook typisch Snouckiaans ('niet alles is wat het lijkt'). De uitspraak is evenmin gespeend van een zekere spotlust, wat mogelijk de reden is waarom deze en andere zinnen in de recente Arabische vertaling zijn weggelaten. Godsdienstige beleving hoeft niet altijd geïdealiseerd te worden. Voor de grote religieuze hoofdsteden van de wereld, of dat nu Rome, Mekka, Benares of Salt Lake City betreft, geldt dat zeer heilig en zeer onheilig direct in elkaars verlengde liggen. In zijn boek *Mekka*

laat Snouck Hurgronje de lezer beide kanten van het Mekkaanse leven zien.

Energieke jongeman

Wie was deze energieke jongeman die in de zomer van 1884 van Leiden naar West-Arabië afreisde met de bedoeling Mekka te gaan bezoeken? Op 8 februari 1857 werd Christiaan Snouck Hurgronje in Oosterhout geboren als zoon van een Nederlands-hervormd predikant en een domineesdochter. Christiaan legde het staats-examen af om in Leiden theologie te kunnen studeren, maar zijn avontuurlijke aard deed hem van studie veranderen. Hij begon met de studie in de oosterse talen. Eind 1880 promoveerde hij, 23 jaar oud, cum laude op zijn proefschrift *Het Mekkaansche feest*. In *Het Mekkaansche feest* sneed Snouck Hurgronje onderwerpen aan als het gemak, of het opportunisme, waarmee de profeet Mohammed de al bestaande bedevaart naar Mekka in zijn nieuwe godsdienst had ingelijfd. Hij behandelde ook de ongebreidelde zinnelijkheid van de profeet Mohammed en de manier waarop zijn seksuele gedrag eerst door goddelijke openbaringen werd gesanctioneerd en vervolgens daardoor in de islamitische wet terecht kwam. Het zijn onderwerpen die tot op de dag van vandaag controversieel zijn en die de auteur in grote moeilijkheden hadden kunnen brengen.

Naar Djeddah

Het was de Nederlandse en de Nederlands-Indische regering er veel aan gelegen om de stemming van de in Mekka wonende Djawa, de moslims uit Zuid-Oost Azië, te kennen. In Atjeh, op de noordpunt van Sumatra, werd vanaf 1873 een uitputtende en geldverslindende oorlog uitgevochten en het koloniale gouvernement was ervan overtuigd dat het Atjehse verzet mede vanuit

Mekka ideologisch werd gevoed. Het Nederlands-Indische consulaat in Djeddah diende vanaf zijn oprichting in 1872 primair om de stroom van pelgrims naar Mekka tegen uitbuiting door de Turkse autoriteiten en de Mekkaanse pelgrimsgidsen te beschermen, maar tegelijkertijd ook om hen te observeren en mogelijke pan-islamistische invloeden op de bedevaartgangers in kaart te brengen. Het pan-islamisme was in die tijd de verzamelnaam van alles wat Europa vreesde van de islam, vooral in de koloniën.

De Europese mogendheden hadden consulaten in Djeddah, de havenstad aan de Rode Zee ter hoogte van Mekka, omdat zij zich natuurlijk niet in Mekka zelf

Orkestje van neger-slaven in Djeddah (uit de Bilder-Atlas bij Mekka) (1889)

konden vestigen. Alle consuls hadden moslimse vertrouwenslieden die in Mekka nuttige informatie verzamelden. Dit ging niet altijd even doelmatig en betrouwbare en evenwichtig geformuleerde inlichtingen waren daardoor schaars. Zo had de Britse consul in Djeddah in de jaren 1880 voor dat doel zelfs een Brits-Indische arts in dienst, die niet alleen zijn Mekkaanse patiënten probeerde te genezen, maar daarbij ook hun vertrouwen won en hun stemming moest peilen, waarover hij dan weer aan zijn christelijke meesters rapporteerde. Ook de Nederlandse consul, J.A. Kruyt, bediende zich van zulke informanten, de een nog onbetrouwbaarder dan de ander. In het voorjaar van 1884 moeten Kruyt en Snouck Hurgronje elkaar in Nederland voor het eerst hebben ontmoet en bij die gelegenheid moet het plan zijn geboren om Snouck naar Djeddah te halen. Snouck Hurgronje sprak met niemand over zijn plan om van Djeddah door te reizen naar Mekka. Het moet van het begin af aan Snouck Hurgronjes bedoeling zijn geweest om in West-Arabië behalve politieke ook wetenschappelijke informatie te verzamelen.

Op 28 augustus 1884 zetten Kruyt en Snouck Hurgronje in Djeddah voet aan wal. Kruyt was direct druk met 'zijn' pelgrims. Het offerfeest in Mekka was ruim een maand later en grote groepen pelgrims uit alle delen van de archipel kwamen naar het consulaat voor een visum. Snouck Hurgronje merkte hier aanvankelijk weinig van. Hij werd vrijwel meteen na aankomst ziek.

Waardevolle kennismakingen

Eén kennismaking in die allereerste Arabische dagen zou wel een bijzonder waardevolle blijken te zijn. Pieter Nicolaas van der Chijs, over wie wij veel te weinig weten, woonde al meer dan tien jaar in Djeddah en leidde daar het kantoor van de Nederlandsche Stoomvaart Maatschappij 'Oceaan', en was ook vice-consul voor Nederland en Zweden. Hij verdiende dus zijn geld voornamelijk aan het transport van pelgrims. Iedereen in Djeddah en Mekka leefde trouwens van de jaarlijkse oogst aan heilsbegerigen. Van der Chijs had een uitstekende kennis van Djeddah en het Arabische achterland waar hij meermalen had rondgereisd. Hij had een uitgebreid netwerk van informanten en kon over nuttige informatie vanaf alle kusten van de Rode Zee beschikken. Snouck Hurgronje acclimatiseerde snel in Djeddah en begon de mogelijkheden te onderzoeken om naar Mekka te reizen. Met de camera die hij uit Nederland meegebracht had begon hij de uit Mekka terugkomende pelgrims te portretteren. Hij maakte kennis met de telg van een voorname Bantense familie, Raden Aboe Bakar Djajadiningrat, die hem uiteindelijk op zijn reis van Djeddah naar Mekka zou vergezellen. Hij leerde een Algerijnse balling kennen, Si 'Aziz, die zich graag voor hem wilde inspannen, wat hem in Mekka nog bijna fa-taal zou worden. Een andere waardevolle kennismaking in het najaar van 1884 was die met 'Abdallah al-Zawawi. Deze kennismaking was van grote betekenis. In Mekka

▽
Twee Indonesische pelgrims met hun passen, 1884, binnenplaats Nederlands Consulaat Djeddah. (uit de Bilder-Atlas bij Mekka) (1889)

wordt deze geleerde uitgebreid beschreven, en deze nog heel jonge professor aan de Grote Moskee in Mekka moet ook onmiddellijk met Snouck Hurgronje ingewonnen zijn geweest. Met 'Abdallah al-Zawawi als vriend

'Dat stukje voorhuid moet hij er graag voor hebben opgeofferd'

moet Mekka voor Snouck Hurgronje binnen handbereik hebben geleken.

De laatste dag van december 1884 vertrok Snouck Hurgronje uit het Nederlandse consulaat in Djeddah, waar hij tot dan toe gewoond had, en ging hij bij Raden Aboe Bakar wonen. Het was een overgang naar het Huis van de Islam en niet alleen in de fysieke zin. Hij nam een islamitische naam aan, 'Abd al-Ghaffar, 'Dienaar van de Alles Vergevende God'. Op 5 januari 1885 kreeg hij de barbier op bezoek voor het uitvoeren van de besnijdenis, wat geen overbodige luxe bleek, want bij aankomst in het heilige gebied rond Mekka moest hij zich op zijn besneden staat laten inspecteren. Toch diende die besnijdenis, die op zich niet noodzakelijk is voor een geldige overgang tot de islam, waarschijnlijk een ander doel. Van het begin af aan moet Snouck Hurgronje van

plan zijn geweest in Mekka een huishouden met een vrouw te gaan voeren. Wat hij voor anderen misschien verborgen zou kunnen houden, zou hij bij zijn omgang met een vrouw niet kunnen verbergen. Een onbesneden in Mekka zou direct het gesprek van de dag zijn geweest. Eerst in kringen van vrouwen, snel daarna overal en aan Snouck Hurgronjes verblijf in Mekka zou dan direct een eind gekomen zijn. Dat stukje voorhuid moet hij er graag voor hebben opgeofferd.

Mekka in

Op 21 februari 1885 kwamen Raden Aboe Bakar en Christiaan Snouck Hurgronje in Mekka aan. Nu begon een periode van koortsachtige activiteit. Nieuwe vriendschappen werden gesloten, in het bijzonder met de Mekkaanse arts 'Abd al-Ghaffar. Met hem zou Snouck Hurgronje een tijdje een fotoatelier in Mekka runnen. Regelmatige rondgangen door de Grote Moskee gaven Snouck Hurgronje een idee van het onderwijs dat daar gegeven werd. Al binnen een paar weken na aankomst in Mekka gaf hij gevolg aan zijn besluit een vrouw te nemen. Hij kocht een Ethiopische slavin. De honderdvijftig Maria Theresiadaalder die hij 'voor een bijzondere uitgave' moest opnemen bij een Mekkaanse zakenrelatie van Van der Chijs kan de koopsom van het meisje, wier naam wij niet kennen, zijn geweest. Veel van wat Snouck Hurgronje over het vrouwenleven in Mekka vertelt moet hij van of door deze vrouw, op wie hij zeer gesteld moet zijn geweest, hebben gehoord. Hij kreeg in korte tijd een goede impressie van het Mekkaanse leven door zijn dagelijkse wandelingen, de vele gesprekken met leden van de Djawa-kolonie, en de

uitnodigingen die hij kreeg om feesten bij te wonen. Ook bij de Mekkaanse geleerde elite kwam hij thuis. De grootmoefti van Mekka, Sayyid Ahmad Zayni Dahlan, wiens lessen in de Grote Moskee Snouck Hurgronje soms volgde, nodigde hem uit voor sessies met Koranrecitatie. Snouck mocht zelfs zijn ongepubliceerde werk over de contemporaine geschiedenis van Mekka lenen. Dat boek zou een van de belangrijke bronnen worden voor het eerste deel van *Mekka*.

Na ruim vijf maanden in Mekka sloeg het noodlot toe. Snouck Hurgronje was, niet geheel buiten zijn schuld, in een intrige verstrikt geraakt waarin zijn Algerijnse vriend Si 'Aziz een belangrijke rol speelde. Het gevolg was dat hij in een artikel in de Franse pers werd beschreven als een Europese handelaar in antiekteit-

ten die in Mekka was gevestigd. Dat onwaarschijnlijke verhaal werd in de Turkse pers overgenomen en daarmee was Snouck Hurgronjes lot bezegeld. De Turkse gouverneur, die hem nog in januari toestemming had gegeven Mekka te bezoeken, liet hem weten dat hij niet meer voor zijn veiligheid kon instaan. Begin augustus 1885 liet de gouverneur hem onder gewapend escorte naar Djeddah overbrengen. Snouck Hurgronje moest vrijwel al zijn bezittingen in Mekka achterlaten en zijn Ethiopische slavin, die zwanger van hem was, heeft hij nooit meer teruggezien. Op 19 september 1885 vertrok hij uit Djeddah naar Europa. Precies op de dag dat het offerfeest, het hoogtepunt van de bedevaart naar Mekka, gevierd ging worden, dé ceremonie waarbij hij niet had willen ontbreken. Een maand later was hij terug in Leiden. Hij had ruim een jaar in Arabië gewoond. Onder buitengewone omstandigheden was hij doorgedrongen tot in het hart van islam, niet als avonturier of in vermomming, maar met open vizier, zij het dat hij nooit met zijn Mekkaanse vrienden had gesproken over zijn wetenschappelijke ambities of zijn politieke missie. Nadat hij zijn woede, zijn frustratie en zijn verdriet had verwerkt was het voor Snouck Hurgronje tijd om de balans van zijn verblijf in Djeddah en Mekka op te maken en een prachtig boek over de geschiedenis van Mekka en zijn bewoners te schrijven.

Het boek *Mekka*

Snouck Hurgronje had tal van notities gemaakt die hij door al-Zawawi en Raden Aboe Bakar naar Djeddah liet opsturen. Maar hij had nog geen uitgewerkte ideeën voor een boek, zo onverwacht was een einde gekomen aan zijn Mekkaanse verblijf. Zijn camera en het bijbehorende fotolab liet hij achter in Mekka. De arts 'Abd al-Ghaffar zou er de komende jaren nog tal van Mekkaanse foto's mee maken en daarmee als de eerste Mekkaanse fotograaf van Mekka de geschiedenis ingaan. Snouck Hurgronjes eerste publicatie over Mekka is de verzameling van 77 Mekkaanse spreekwoorden. Hij geeft er tal van saillante details in, veel meer zelfs dan in het boek *Mekka* terecht zouden komen. Twee jaar later, in 1888, verscheen het eerste deel van *Mekka*, dat de geschiedenis van de stad en zijn heersers behandelde. Dit deel is grotendeels op schriftelijke bronnen gebaseerd, niet alleen op materialen door Snouck Hurgronje in Mekka verzameld. Voor deel twee, over het dagelijkse leven in Mekka, voerde hij een uitgebreide correspondentie met Van der Chijs in Djeddah. Hij zorgde ervoor dat Snouck Hurgronje antwoorden op zijn vragen uit Mekka ontving. Snouck Hurgronjes Mekkaanse avontuur, dat uiteindelijk toch nog voorspoedig was afgelopen, hield

natuurlijk niet op met zijn publicaties. Hij is Mekka zijn gehele leven in zijn hart blijven meedragen. Welke rol zijn verblijf in de heilige en verboden stad van de islam heeft gespeeld in zijn latere leven, eerst als adviseur voor de Gouverneur-generaal in Batavia (1889-1906) en later als hoogleraar in Leiden (1906-1927), weten wij niet zeker. De eerste wetenschappelijke biografie van Christiaan Snouck Hurgronje moet nog geschreven worden en dat is gelet op zijn gecompliceerde karakter en de enorme breedte van zijn werk nog geen eenvoudige opgave.

▽
Uthman Nuri Pasha,
 de Turkse gouverneur
 van de Hidjaz (uit
 de Bilder-Atlas bij
 Mekka) (1889)

‘Zo wijd de wereld strekt’

EEN NASSAU OP ONTDEKKINGSREIS IN BRAZILIË

Jan de Baen, Portret van Johan Maurits (1604-1679), graaf van Nassau-Siegen, stichter van het Mauritshuis, >1660, doek 151,5 x 114,5 cm, Mauritshuis, Den Haag.

Ontdekkingsreizigers waren avonturiers, mannen van de wetenschap of ondernemers. Vaak combineerden zij al die eigenschappen in één persoon. Je kon ze aantreffen in bruisende handelssteden vol ondernemingszin als het Amsterdam van de zeventiende eeuw, of het Londen van een eeuw later. Waar je ze zeker niet verwacht is in Den Haag. Toen niet en, eerlijk gezegd, nu helemaal niet. Maar Johan Maurits (1604-1679), graaf van Nassau-Siegen, was dan ook geen geboren Hagenaar en een gewone ontdekkingsreiziger was hij evenmin. Een avontuurlijk leven en een ruime wetenschappelijke belangstelling had hij echter wel en ondernemend was hij zeker. *Qua patet orbis, zo wijd de wereld strekt*, was zijn motto.

Tussen 1637 en 1644 was Johan Maurits gouverneur-generaal van de WIC-kolonie Nieuw Holland in Brazilië. Het Mauritshuis in Den Haag telt welgeteld drie schilderijen die herinneren aan dat Braziliaanse avontuur. Twee van Frans Post (1612-1680), *Braziliaans landschap* en *Het eiland Itamaraca* en een van Albert Eckhout (1610-1666), *Twee Braziliaanse schildpadden*. Ooit was Johan Maurits' stadspaleis gevuld met voorwerpen uit Brazilië en schilderijen die daar gemaakt waren. Alleen zijn thuiskomst moet al, om het maar eens met een anachronisme te beschrijven, op een Braziliaans carnaval geleken hebben: elf op hun schaamkoord na poedelnaakte indianen voerden hun rituele dansen uit op het voorplein van het toen gloednieuwe Mauritshuis. Of de toeschouwers aan het Plein ook zo geamuseerd hadden toegekeken, als ze hadden geweten dat de dansende Tarairiu-indianen thuis nog kannibalisme bedreven, staat nergens vermeld. Anders hadden zij daar waarschijnlijk niet zo rustig gestaan.

Johan Maurits had tijdens zijn verblijf in de WIC-kolonie Nieuw Holland in het huidige Brazilië een verbond met deze indianen gesloten en zij hadden hem geholpen in de strijd tegen de Portugezen. Bij zijn vertrek uit de kolonie hadden Tarairiu's hem op hun schouders door het water naar de boot gedragen en elf van hen waren zelfs met de gouverneur-generaal naar Den Haag gekomen. Op een van Eckhouts schilderijen is zo'n indiaanse afgebeeld. Ze staat erbij of ze naar de markt is geweest:

uit de mand op haar rug steekt een voet van iemand die in stukken is gezaagd om opgepeuzeld te kunnen worden en in haar rechter hand houdt ze de losse hand van die ongelukkige¹.

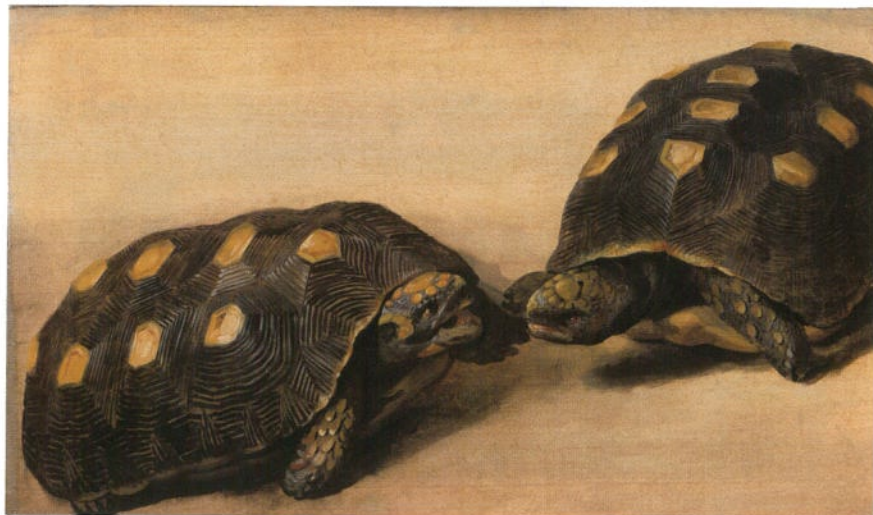
Braziliana

Johan Maurits had naast de indianen een hele verzameling *Braziliana* meegenomen: van indiaanse wapens, gebruiksvoorwerpen en sieraden tot ivoeren meubels en muziekinstrumenten en van opgezette dieren tot kostbare metalen en steensoorten. En dat alles, aangevuld met de vele schilderijen en tekeningen die hij in Brazilië door de meegereisde kunstenaars had laten maken, vulde zijn Haagse stadspaleis.

Met de bouw daarvan was al in 1633 begonnen, ruim voordat Johan Maurits naar Brazilië was vertrokken. In afwezigheid van Johan Maurits hielden Pieter Post, die ook voor de interieurs tekende en Constantijn Huygens, de buurman op het Plein, toezicht op de uitvoering van het ontwerp van Jacob van Campen. Voor de trappen, de balustrades en veel meubels was tropisch hardhout uit Brazilië gebruikt. Op verschillende wanden waren fresco's aangebracht met voorstellingen van Braziliaanse landschappen en steden, waaronder Mauritsstad (Recife) en Olinda. Daarnaast hingen er verschillende schilderijen van Post en, waarschijnlijk, ook twee van Eckhout. In de grote zaal op de bovenste verdieping, met uitzicht op de Hofvijver en de Vijverberg, bevond zich, onder een grote koepel, de etnografische collectie. Het Mauritshuis had zo'n weelderige uitstraling dat het in de volksmond al gauw de naam suikerpaleis kreeg. Het kon haast niet anders, zo dacht men, of Johan Maurits had zich ten koste van de aandeelhouders van de WIC schandalig verrijkt met de suiker van Brazilië.

Suiker

Aan het einde van het Twaalfjarige Bestand vervoerden schepen uit de Republiek meer dan de helft van alle Braziliaanse suiker. In Amsterdam waren al verschillende bedrijven die suiker raffineerden. De direct na het verstrijken van het bestand opgerichte WIC wilde haar voordeel doen met die profijtelijke suikerhandel. Omdat na 1621 handel met de Spaanse en Portugese kolonies niet meer mogelijk was, moest de WIC zelf suikerplantages, suikermolens, waar het suikerriet geperst werd, en slavenstations zien te verwerven. Daartoe stelden de Heren XIX een, wat je zou kunnen noemen, *master-plan* op dat voorzag in de verovering van de Portugese nederzettingen op de Braziliaanse en Afrikaanse kust. Maar pas door de verovering van de Zilvervloot door Piet Hein in 1628 kwamen de miljoenen vrij om dit 'Groot

Albert Eckhout (toegeschreven aan), *Studie van twee Braziliaanse schildpadden*, c.1640, papier op paneel geplakt 30,5 x 51 cm, Mauritshuis, Den Haag.

Desseyn¹ uit te voeren. In 1630 werd de suikerprovincie Pernambuco in Brazilië met de steden Recife en Olinda op de Portugezen veroverd. Maar Portugese aanvallen vanuit het zuiden en het ontbreken van een goede aanvoer van slaven uit Afrika maakten de exploitatie van de suikerplantages erg lastig. Daarom zochten de Heren XIX een gouverneur-generaal die in staat zou kunnen zijn het plan volledig uit te voeren. Zij lieten hun oog vallen op de succesvolle Johan Maurits.

Gouverneur-generaal

Johan Maurits werd in 1604 op het stamslot van de Nassau's, Dillenburg, geboren. Zijn grootvader, Jan van Nassau, was een van de broers van Willem van Oranje. Voor een avontuurlijke Nassau was er aan het begin van de zeventiende eeuw voldoende emplooi: de Republiek was immers nog volop in oorlog met de Spaanse koning. En dus nam de jonge Johan Maurits al in 1618 (als gewoon piekenier) dienst in het Staatse leger, twee jaar later was hij ruiter en later in datzelfde jaar werd hij bevorderd tot vaandrig. In 1624 werd hij kapitein en drie jaar later nam hij als luitenant-kolonel onder zijn achterneef Frederik Hendrik deel aan het beleg van 's-Hertogenbosch. En in april 1636 mocht hij als kolonel de eer opstrijken voor de verovering van het fort Schenkenschans aan de Rijn. Niet lang daarna werd hij door de Heren XIX benaderd.

Johan Maurits ging op het aanbod in en al in het najaar van 1636 vertrok hij als 'gouverneur, capiteyn- en Admiraal-Generaal' van *Nieuw Holland* aan de boord van de *Zutphen* naar de West. Daar drong hij de Portugese aanvallers ver terug, wist ondertussen Portugese suikerplanters voor de kolonie te bewaren en maakte de meeste indianen in en buiten de kolonie tot bondgenoot. Met de verovering van het fort *Elmina* op de Goudkust

Albert Eckhout,
Tapuia vrouw (1641)
Nationaal Museum
Kopenhagen

Frans Post, *Gezicht op het eiland Itamaracà in Brazilië*, 1637, doek 63,5 x 88,5 cm, Mauritshuis, Den Haag.

zorgde hij er bovendien voor dat de kolonie verzekerd was van de aanvoer van voldoende slaven. Van Recife maakte hij de nieuwe hoofdstad van de kolonie: Mauritsburg. Hij liet er in classicistische stijl *Vrijburg* bouwen, het paleis voor de gouverneur-generaal. Na zeven jaar verliet hij uit onmin met de Heren XIX de kolonie. Hij verweet hen dat zij hem te weinig middelen gaven om *Nieuw Holland* behoorlijk te exploiteren. Na het vertrek van Johan Maurits in 1644 was het met het wankel evenwicht dat hij had bereikt met de verschillende groepen in de kolonie, snel gedaan. De Portugese planters kwamen in opstand en in 1654 was de WIC genoodzaakt de kolonie op te geven.

Ontdekkingsreiziger

Voor een dienaar van de WIC beschikte Johan Maurits dus over een, zoals we dat nu noemen, echte VOC-mentaliteit. Toch was het hem niet alleen om winst en roem te doen. En daarmee was hij dus ook een ontdekkingsreiziger. Aan boord van de *Zutphen* had hij wetenschappers en kunstenaars meegenomen om de natuur en de mensen in Brazilië te bestuderen, te beschrijven en vast te leggen. De natuuronderzoeker Georg Markgraf (1610-1643) legde zijn bevindingen vast in *Historiae Rerum Naturalium Braziliae* en de medicus Willem Piso de zijne in *De Medicina Brasiliensi*. In 1648 verschenen beide werken onder de gezamenlijk titel *Historia Naturalis Brasiliae* bij Elsevier. Van de zes kunstenaars die hij meenam zijn de al eerder genoemde Frans Post en Albert Eckhout nu nog bekend. Post heeft vooral Braziliaanse landschappen geschilderd en Eckhout legde zich met name toe op het schilderen van mensen en de flora en fauna.

Van zijn rijke verzameling *Braziliana* is nog maar weinig in Nederland aanwezig: de genoemde schilderijen in het Mauritshuis, zeven van Post in het Rijksmuseum en

een in het Frans Halsmuseum. Bij zijn leven deed Johan Maurits al een flink deel van zijn in Brazilië vergaarde collectie van de hand. In 1652 verkocht hij aan de Grote Keurvorst van Brandenburg ruim 8000 tekeningen van vruchten, planten, mensen en dieren. Koning Frederik III van Denemarken ontving in 1654 een verzameling schilderijen, waaronder die van Eckhout, met afbeeldingen van indianen en stillevens met inheemse vruchten. Nu hangen ze in het Nationaal Museum van Kopenhagen. Ook Lodewijk XIV werd niet vergeten: in 1679 kreeg hij zijn collectie *Braziliana*. De schilderijen daaruit van Post zijn nu in het Louvre te zien. In 1704 brandde het Mauritshuis uit. Het hele interieur ging in vlammen op: wat er nog restte van Johan Maurits Braziliaanse verzameling in Den Haag was voorgoed verloren. Johan Maurits zelf trad na zijn terugkeer uit Brazilië als stadhouder van Kleef in dienst van de Grote Keurvorst. Ook bleef hij tot op hoge leeftijd als veldmaarschalk in dienst van het Staatse leger. In het Rampjaar nam hij nog deel aan de strijd tegen de Fransen.

LITERATUUR

Maurits Ebben, **Den Haag: Mauritshuis. Een verloren Nederlandse kolonie in Brazilië, 1630-1654**, in Maarten Prak (red.), **Plaatsen van herinnering. Nederland in de zeventiende en achttiende eeuw** (Amsterdam 2006), blz. 214-225.

Olaf van Nimwegen 'Deser landen krijchsvolck' **Het Staatse leger en de militaire revoluties 1588-1688**. (Amsterdam 2006). **Gids koninklijk kabinet van schilderijen Mauritshuis**, Den Haag, z.j.

P.C. Emmer, **De Nederlandse slavenhandel 1500-1850** (Amsterdam 2000).

PAULINE VIJVERBERG, *ALEXINE*.

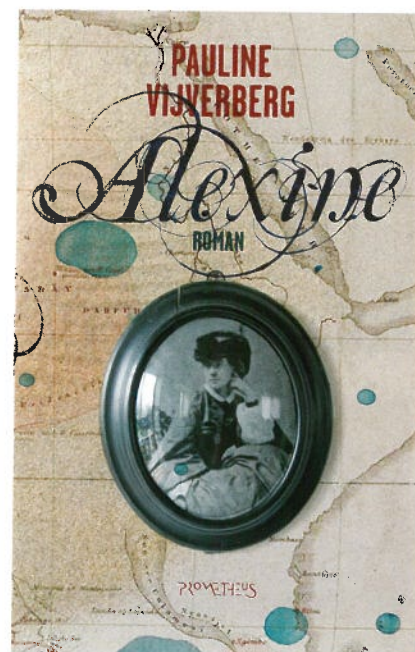
(PROMETHEUS: AMSTERDAM 2010), 304 blz., € 18,95.

"Iedere dag ga ik een beetje dood. Ik blijf me maar afvragen waarom ik niet eerder ben gestopt. Waarom ik steeds maar druk uitoefende op Moek om verder te gaan." Ver-teerd door schuldgevoel vertelt Alexine aan haar tante over de dood van haar moeder, niet-wetende dat ook haar tante over enige weken zou komen te overlijden. De gesteldheid van Afrika zorgde ervoor dat de ontdekkingsreizigers voor extreme ongemakken komen te staan. En dat terwijl de Tinnés tot de rijkste families van Nederland werden gerekend. Ze waren op hun tochten dan ook omringd door een groot gevolg en een ongekende luxe. Desalniettemin werden ze geplaagd door ziektes die in de onbekende gebieden van Noord-Afrika huisden. De avonturen van Alexine Tinne en moeder Henriëtte (Moek) waren zo buitengewoon dat ze door de internationale pers op de voet werden gevolgd. Dat vrouwen dergelijke expedities ondernamen en hierover de leiding

voerden, was bijzonder in deze periode. Daarin zat volgens de verslaggevers dan ook een smeug verhaal. Dat dacht ook Pauline Vijverberg die de lezer van deze historische roman kennis laat maken met Nederlands bekendste vrouwelijke ontdekkingsreizigers. Vijverberg schrijft een meeslepende geschiedenis van de eerste keer dat moeder en dochter Tinne op weg zijn naar Egypte, tot de ongelukkige dood van de jonge Alexine bij een overval door Toearegs. Historisch gezien is niet alles juist. De sterke, klassendoorkruisende aantrekkingskracht tussen Alexine en de mysterieuze avonturier Daniël heeft nooit bestaan. Maar wat is een roman immers zonder liefdesverhaal? Afgezien van enkele dichterlijke vrijheden weet Vijverberg de 'geest van de negentiende eeuw' en de uitdagingen van vrouwelijke reizigers in Afrika helder neer te zetten. Zo nu en dan staat ze ten koste van de loop van het verhaal erg nadrukkelijk stil bij de ongelijke behandeling die

vrouwen in deze periode moesten ondergaan. In deze korte bespiegelingen van de tijds-geest neemt ze het leven en het karakter van Alexine onder de loep. Alexine wordt neergezet als een dissonant onder de vrouwen van de Haagse elite. Zij is op zijn minst markant te noemen. Ze is intelligent, eigengereid en heeft een sterke drang om zichzelf te bewijzen. Alexine breekt dan ook met veel conventies tot schaamte van haar tante Addy. Hoewel deze beschrijvingen de vaart uit het verhaal halen, zorgen zij, samen met de goede leesbaarheid van het verhaal, dat Alexine uitermate goed leesbaar is voor leerlingen in de bovenbouw.

**Robert
Boonstra**

JAAP JACOBS, *PETRUS STUYVESANT: EEN LEVENSSCHETS*.

(BERT BAKKER: AMSTERDAM 2009), 142 blz., prijs: € 14,95.

Het is verbazingwekkend hoe weinig nieuwe publicaties '400 jaar Nieuw Amsterdam' heeft opgeleverd. Wie rond de tijd van de promotiecampagne in New York de Nederlandse boekhandel binnen liep, zag daar stapels liggen van Russel Shorto's *Nieuw Amsterdam. Eiland in het hart van de wereld*

uit 2004. Met een beetje geluk lag het veel gedegener *Een zegenrijk gewest. Nieuw-Nederland in de zeventiende eeuw* (uit 1999) van Jaap Jacobs er ook en misschien ook nog zijn levensschets van Petrus Stuyvesant. Een andere publicatie van historicus Jacobs, *Op zoek naar Nederlands New York*, kwam te

laat en moet nu wedijveren met *Van Jan Kees tot Yankees in New York* van Pascal Theunissen. Wedijveren en verliezen, want kennelijk worden de producten van journalisten Theunissen en Shorto beter verkocht dan die van de man die op Nieuw-Nederland is gepromoveerd. En dat is jammer, want Jacobs

weet zeventiende-eeuws Nieuw-Amsterdam en alles wat daar bij hoort beter te doorgronden dan de twee andere auteurs. Is dit nu een aanbeveling om *Petrus Stuyvesant. Een levensschets* aan te schaffen? Eigenlijk niet. Het lijkt er op dat dit boekje een publicatie voor de gelegenheid was. Nu is het 400 jaar geleden dat Henry Hudson namens de VOC de later na hem vernoemde rivier op voer en vervolgens de basis legde voor wat later New York werd. Jaap Jacobs is immers al jaren bezig

JAAP JACOBS

PETRUS STUYVESANT

EEN LEVENSSCHETS

UITGEVERIJ BERT BAKKER

om een echte biografie van Petrus Stuyvesant te maken; het 'echte verhaal' komt dus nog. Niettemin geeft de levensschets een mooie inkijk in wat van dat latere verhaal verwacht mag worden. Dat wordt een verhaal wat ons beeld van Stuyvesant (bijvoorbeeld te lezen in 2.4 van deel 2 van de havo/vwo

editie van Indigo) behoorlijk zal doen kantelen.

Wie was die Petrus (en dus niet Peter) Stuyvesant? Over zijn jonge jaren is weinig definitiefs bekend. Hij was zoon van een Friese predikant, geboren tussen februari 1611 en april 1612. Stuyvesant studeerde letteren en filosofie in Leeuwarden, maar maakte zijn studie niet af. In de dertiger jaren nam hij dienst bij de WIC, voor wie hij in 1635 commies op Fernando de Noronha was. In 1639 werd hij commissaris op Curaçao, waar hij drie jaar later, bij het overlijden van de directeur, diens functie kreeg. Daar moest hij flink improviseren om voldoende voedsel voor zijn manschappen bij elkaar te krijgen. In 1644 trachtte hij St. Maarten op de Spanjaarden te veroveren. Dit mislukte; Stuyvesant verloor zijn been. Een jaar later wordt zijn naam in verband gebracht met Nieuw-Amsterdam. In 1647 arriveert directeur-generaal Stuyvesant in Nieuw-Nederland. Nieuw-Nederland is dan een kolonie met problemen. Engelsen, Zweden, indianen, heethoofd kolonisten, de

WIC, anders gelovigen (quakers, lutheranen, joden): allemaal groepen die hun eigen uitdagingen en problemen oproepen. Stuyvesant moest voortdurend belangen afwegen, rekening houden met verschillende krachtenvelden, was zeker geen alleenheerser en had lang niet altijd de (machts) middelen die hij nodig had. Waar hij kon, trad hij krachtadig op. Hij kon snel aangebrand en rechtlijnig zijn. Hij was – logisch gezien de zwakke positie die Nieuw-Nederland had – weinig tolerant tegen machten die in zijn ogen het bestuursgezag ondermijnden. Stuyvesant werkte hard, was een competent bestuurder, had een rotsvast geloof in God, maar kon ook arrogant en ouderwets zijn. Toen hij Nieuw-Nederland zonder slag of stoot overgaf aan een Britse overmacht, deed hij dat omdat verzet nutteloos was en de voorwaarden gunstig waren. Hij verpachtte zijn hart aan Nieuw-Amsterdam. Toen hij in 1672 overleed werd hij op zijn bouwerij (Bowery) begraven.

Ger Jan Onrust

EDUARD B. VERMEER (SAMENST.), *OOGGETUIGEN VAN DE CHINESE GESCHIEDENIS IN MEER DAN 100 REPORTAGES* (UITG. BERT BAKKER, AMSTERDAM 2009), 374 BLZ., PRIJS € 19,95.

"Ik ontvang een afgezant van de regering van Jiang Kai-shek in Nanjing, die aanbodt ... om me een jaarlijkse som te betalen als ik maar niet in Japan of het noordoosten (Mantsjoe-rij) zou gaan wonen. Maar ik herinnerde me de ontheiliging van het Oostelijke Mausoleum door Guomintangtroepen en wantrouwde Jiang ... In een

brief adviseerde een lid van mijn eigen aanhang mij te denken aan mijn reputatie in Chinese ogen en niet te gaan. Maar ik werd te veel meegesleept door mijn dromen van herstel van de monarchie..." Dit opmerkelijke, zeldzame staaltje zelfkritiek van Pu Yi, de laatste keizer van China, die in 1931 op het verkeerde paard

(Japan) wedde, is een van de 120 bronnen uit *Ooggetuigen van de Chinese geschiedenis*. China ontbrak nog in de onvolprezen bronnenreeks 'Ooggetuigen' van uitgeverij Bert Bakker. De Nederlandse sinoloog Eduard Vermeer (docent moderne Chinese geschiedenis in Finland) heeft zich met kennelijk plezier van de taak

gekweet om deze lacune op te vullen. Vanaf getuigenissen over de mythische oerkeizers van China - rolmodellen van rechtvaardig bestuur - tot en met de openingsceremonie van de Olympische Spelen in Beijing en de ruimtewandeling van 2008 ontvouwt zich voor de lezer een kleurrijke staalkaart van ruim 2000 jaar Chinese geschiedenis. In zijn inleiding geeft Vermeer de parameters van zijn selectiearbeid. Alleen de bovenlaag kon schrijven; censuur noopte tot zelfcensuur; geschreven materiaal verdween in de pulpmolen. En bovendien: wat is China? Het huidige grondgebied is tweemaal zo groot als vier eeuwen geleden. Wat is geschiedenis? Een grabbelton. Wat trekt de aandacht van populaire geschiedenisboeken en tv-series? Oorlog en revolutie. Het alledaagse, de bestendigheid, het rustig voortkabbelen-

de bestaan, het conformisme: die zaken komen gewoonlijk minder scherp in beeld. Is het daarom dat Vermeer opzettelijk de bekende dramatische *Sternstunden* overslaat die je als lezer onwillekeurig verwacht? Je zou het denken. De Bokseropstand, de Lange Mars, de uitroeping van de Volksrepubliek, de Grote Sprong Voorwaarts ontbreken. Maar wat geeft dat? Aan tal van facetten van de Chinese werkelijkheid wordt alleszins recht gedaan. De bureaucratie, de keizerverering, de opiumschuiverij, de infanticide, de rol van Tibetaanse lama's komen evenzeer in beeld als het Hoenanrapport van Mao, de echtelijke ontrouw van Jiang Kai-shek, het bloedbad van Nanjing in 1937 of de hongersnood van 1942. Door de ogen van zijn lijfarts Li Zhisui zien we hoe Mao Zedong Sovjet-leider Chroesjtsjov ontving,

slechts gekleed in een zwembroek. Bij monde van dissident Wei Jingsheng horen we de roep om een 'vijfde modernisering' aan het adres van Deng Xiaoping, een hartenkreet die Wei op vijftien jaar gevangenisstraf kwam te staan. Recente getuigenissen van de economische groei, de eenkind-politiek en de milieuvervuiling ontbreken uiteraard niet. Het boek is hulpmiddel voor die geschiedenisdocent die stereotiepe voorstellingen wantrouwt en die zijn lessen over China wil voorzien van de nodige concretisering en nuance.

Jan van
Oudheusden

J. PEET EN W. RUTTEN, *DE ORANJE-NASSAU MIJNEN. EEN PIONIER IN DE NEDERLANDSE STEENKOLENMIJNBOW 1893-1974*.

(WAANDERS: ZWOLLE, 2009), 495 BLZ., (INCL. DVD), PRIJS € 39,95.

MILENA MULDER, *MET DE BUIK HET BROOD HET ACHTERNA. MIJN SLOVEENSE GESCHIEDENIS*.

(AKSANT: AMSTERDAM 2008), 256 BLZ., PRIJS € 24,90.

Vanuit het huis van mijn grootouders had ik eind jaren vijftig een prachtig uitzicht over de Mijnstreek. Je kon de mijnen Hendrik in Brunssum, Emma in Hoensbroek en de Oranje-Nassau I in Heerlen zien liggen. Limburg telde in die tijd in totaal twaalf mijnen. De meeste vaders van vriendjes werkten in de mijnen. Dat was zwaar, ongezond en vaak ongeliefd werk, maar het betaalde behoorlijk. De mijnen waren de belangrijkste werkgever van

Zuid-Limburg, zorgden voor welvaart in die jaren en bepaalden het dagelijkse leven. Wie met de trein Heerlen binnenrijdt, passeert het oude schachtgebouw van de Oranje-Nassaumijn I – een klein gebouw vergeleken met het erachter staande grote kantoor van het Centraal Bureau voor de Statistiek. In het schachtgebouw is tegenwoordig het Nederlands Mijnmuseum gevestigd. Overigens is deze schacht een van de weinige overblijfs-

len uit de tijd van de mijnbouw. De Oranje-Nassau I was in 1974 de laatste mijn die sloot. 35 Jaar later verscheen het boek van Peet en Rutten. Een fors boek, bijna 500 pagina's met veel mooie illustraties, een dvd en bijna drie kilo zwaar. In 1893 nam Henri Sarolea, een waterstaatkundige die sinds 1887 in Heerlen woonde, het initiatief tot de oprichting van de ON-mijnen. De belangrijkste medeoprichters waren de gebroeders Honigmann,

uit het Akens mijnbekken. Zij verkochten in 1908 de ON I en ON II aan het Lotharingse Huis De Wendel. Onder Franse leiding werden daarna de ON III en ON IV opgericht. Huis De Wendel hoopte via de ON kolen te krijgen voor haar staalfabrieken. Dat lukte niet omdat de ON-mijnen geen vetkool konden produceren. Toch groeiden de ON-mijnen en maakten ze vooral tijdens de Eerste Wereldoorlog forse winst waardoor de kosten van de investeringen er toen al uit waren.

De crisis van de jaren dertig betekende het einde van de groei. In de jaren vijftig was er nog een opleving, omdat er na WOII grote behoefte was aan steenkool. Eind jaren vijftig werd echter al duidelijk dat aardolie en aardgas de toekomst hadden. Vanaf begin jaren zestig waren de mijnen in feite verliesgevend. In 1965 kondigde minister Den Uyl het einde van de mijnbouw in Zuid-Limburg aan. In 1969 sloot de eerste mijn, in 1974 de laatste, de ON I.

Peet en Rutten behandelen 'de ontwikkeling van een onderneming en de totstandkoming van het ondernemingsbeleid, onder veranderende economische en andere omstandigheden, in een voortdurende samenspraak tussen de eigenaren van de onderneming, 'het bedrijf' en de wijdere omgeving' (p 22). Dat doen ze in acht chronologische hoofdstukken, voorafgegaan door een inleiding en afgesloten met een lange samenvatting. De tekst wordt onderbroken door zeven beeldverhalen met veel foto's over de mijnen, het dagelijkse leven, onder-

gronds en bovengronds werk. De auteurs schreven een bedrijfsgeschiedenis. De lezer komt te weten hoe het met het bedrijf, Oranje-Nassau in de loop van de vorige eeuw bedrijfsmatig gezien, ging en wat er aan gedaan werd om het bedrijf zo winstgevend mogelijk te maken. Welke gevolgen de bedrijfsvoering had voor de mijnwerkers – op de werkvloer of thuis – komt in de tekst niet ter sprake.

Mijnwerkers zie je wel op de dvd, waar bijvoorbeeld wordt verteld dat in 1934 de voetbalclub Heksenberg werd opgericht door het Oranje-Nassau-bedrijf en dat er een muziekkorps in het leven geroepen werd. De voetbalclub bestaat nog steeds en speelt in oranje-blauw, de kleuren van Oranje-Nassau. Foto's in het boek tonen ook aspecten van het dagelijkse leven. Er werden woonwijken ('koloniën') gebouwd om goede arbeidskrachten die moeilijk te krijgen waren, aan te trekken. Maar tussen 1932 en 1935 werd het arbeidersbestand gehalveerd. Na 1935 werd de productie weer vergroot, maar de 'uitbreiding van het personeelsbestand (kon) als gevolg van de toegepaste rationalisaties beperkt blijven. De strategische achtergrond was weer het streven, de productie bij Oranje-Nassau Mijnen rendabel te houden', zo stellen de auteurs (p.178). Dit doet vermoeden dat er bij de leiding van de ON weinig andere overwegingen een rol speelden dan rentabiliteit op korte termijn. Het is tekenend voor de bedrijfsgeschiedkundige benadering van de auteurs dat ze er geen opmerking bij

plaatsen. Het werkgeversstandpunt wordt weergegeven, de gevolgen voor de arbeiders worden niet genoemd.

Vergeleken met de Staatsmijnen konden de ON-mijnen (althans in mijn herinnering) op minder sympathie rekenen bij de lokale bevolking. Dat had waarschijnlijk te maken met het feit dat het een buitenlands bedrijf met een buitenlandse leiding was, met nauwelijks wortels in de Zuid-Limburgse samenleving. Dat het bedrijf bij de herindustrialisatie na 1965 veel overheidssteun investeerde buiten Zuid-Limburg, heeft in ieder geval niet bijgedragen aan de goede naam. De werkloosheid liep in Heerlen e.o. op tot ruim 10% in de jaren '70, tegen 5% landelijk. Het Centrale Bureau voor de Statistiek, dat op de plaats van de Oranje-Nassau I is gebouwd, is een van de weinige grote bedrijven die in dit gebied de mijnen kwamen vervangen.

Het was vaak moeilijk om voldoende personeel te krijgen voor de mijnen. Het was immers zwaar en ongezond werk. Al voor de Tweede Wereldoorlog werden mijnwerkers geworven in o.a. Polen, Duitsland en Slovenië. Over die laatste groep schreef Milena Mulders *Met de buik het brood achterna, mijn Sloveense geschiedenis*. Dit boek werkt vanuit een ander perspectief op Zuid-Limburg in de vorige eeuw en de mijnbouw. Hier zijn de mensen en niet een bedrijf, het uitgangspunt. Mulders' grootouders vestigden zich in 1928 in Zuid-Limburg, omdat opa daar werk in de mijnen kon krijgen. Ze bleven er tot 1937. Toen keerden ze met de kinderen terug naar

Slovenië. In 1943 werd de moeder van Milena geboren. Opa verdween in 1945 -waarschijnlijk vermoord door partizanen. Oma keerde echter midden jaren vijftig terug om met een in Nederland wonende Sloveen te hertrouwen.

Mulders – haar vader was Nederlander – raakte na de dood van haar moeder geïnteresseerd in haar Sloveense achtergrond. Zij onderzocht de geschiedenis van haar familie in Zuid-Limburg en kwam zodoende terecht bij andere Sloveense families. In zes hoofdstukken beschrijft ze hun geschiedenis, vanaf de eerste vestigingen in het begin van de vorige eeuw tot 2008.

De Slovenen werden eerst in gastgezinnen ondergebracht, pas later werd voor huisvesting (in de 'koloniën') gezorgd. Onderling hadden ze een hechte band, die zich ondermeer uitte in een rijk verenigingsleven. Langzaam mengden de lokale bevolking en nieuwe bewoners zich. Veel Slovenen bleven in Limburg wonen, maar voor sommigen bleef Slovenië ook trekken. Een van Milena's ooms, die remigreerde, gaf als reden dat het leven in Nederland ongezond was – ongezonde lucht, geen bergen. Het feit dat de twee Sloveense ooms en haar moeder, die in Nederland bleven wonen, niet oud zijn geworden, lijkt dat te bevestigen. De eerste fase van Mulders' onderzoek stond in het teken van Josef Dusak, de tweede echtgenoot van Mulders' oma. Dusak stond ook bekend als 'de bandiet van Schinveld', die aan de rand van Schinveld, een dorp vlakbij Brunssum, aan de Duitse grens, in het bos leefde. Als

kleine jongen in de jaren vijftig mocht ik van mijn moeder niet te ver dat bos in gaan, omdat er gevaarlijke mensen woonden. Foto's van het huis van Dusak halen de herinnering weer boven. Het boek is prachtig geïllustreerd met veel (familie) foto's. Die geven niet alleen een beeld van de geschiedenis van de Slovenen in Limburg, maar ook een beeld van de contemporaine geschiedenis van Limburg zelf.

Hoewel de beloofde samenspraak tussen eigenaren, bedrijf en wijdere omgeving onvoldoende uit de verf komt bij Peet en Rutten, leveren deze boeken samen een belangrijke bijdrage aan de geschiedenis van de

mijnbouw en Zuid-Limburg in de vorige eeuw. Ik wil van de gelegenheid gebruik maken om in dit verband ook te wijzen op het hier niet besproken themanummer 'Arbeidsmigranten en grensarbeiders' van het Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis (jaargang 5, 2008, nummer 3), over de mijnarbeidsmarkten in het Belgisch-Duits-Nederlandse grensgebied in de twintigste eeuw.

Wim Rongen

(advertentie)

MENU

Bedankt voor het meedoen!

Groot geslaan! Jouw score is 190, wat is je score van de vorige keer? Denk dat quiz dan nog een keer. Of stuur hem door naar een vriend!

Beekijk de highscores

Stuur je score in

Print de quiz

EIGENWIJZER

SCORE

truss	190
Martine95	100
Sanne_is_lef	190
iro	70

Eigenwijzer eindexamenquiz 2010

De leukste examenvorbereiding voor geschiedenis!

Laat uw leerlingen de eindexamenquiz geschiedenis van Eigenwijzer tegen elkaar spelen. Zo toetsen zij op een interactieve en leuke manier hun kennis van de examenstof. En spijkere deze daarna eventueel bij door het lezen van infoblokken over de examenstof.

- Interactieve quiz met vragen over examenstof
- Infoblokken over de eindexamenstof
- Bij elk onderwerp een SchoolTV-beeldbankclip
- Vrij toegankelijk, op school of thuis

www.eigenwijzer.nl/examengeschiedenisvmbo
www.eigenwijzer.nl/examengeschiedenisHAVOvwo

Eigenwijzer.nl is de leerlingensite van SchoolTV voor het voortgezet onderwijs. Leerlingen kunnen er niet alleen SchoolTV-afleveringen bekijken, maar ook infoblokken lezen, quizen spelen en tests maken.

KRABBELS EN KLODDERS

DE BEZETTING IN UNIEKE STRIPS

'Krabbels en klodders in bezettingstijd' is een uniek manuscript uit de Tweede Wereldoorlog. Het geeft een getekend beeld van het laatste jaar van de bezetting, van april 1944 tot en met de Bevrijding in mei 1945. De auteur, Frans Brouwer, heeft het manuscript in het grootste

geheim geschreven en getekend. De tentoonstelling geeft een unieke blik in de belevingswereld van een

doodgewone burger in oorlogstijd. De expositie laat u op intieme wijze het leven en denken in het laatste bezettingsjaar beleven. De prachtige stripbeelden en de bijtende humor geven inzicht in zeer uiteenlopende thema's zoals: de NSB, hongervinter, nazi-propaganda, Arbeitseinsatz, schaarste en oorlogsleed.

www.bevrijdingsmuseum.nl

VIETNAM-DOCUMENTAIRE VOOREINDEXAMEN-KLASSEN

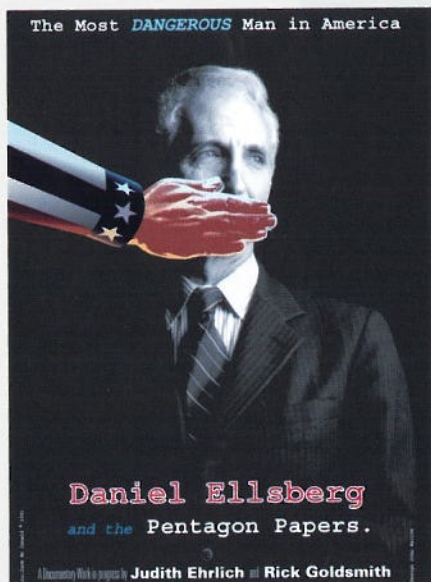
Van 8 t/m 14 april zal in Filmtheater de Uitkijk in Amsterdam de Vietnam-documentaire *The Most Dangerous Man in America* te zien zijn. De onlangs voor een Oscar genomineerde documentaire was afgelopen november te zien tijdens het International Documentary Film Festival Amsterdam (IDFA) en wordt nu opnieuw vertoond met het oog op het eind-

examenthema Vietnam. De documentaire brengt verschillende onderdelen van de eindexamenstof op een zeer aansprekende wijze in beeld voor leerlingen. De documentaire schetst het Amerikaanse beleid rond de oorlog in Vietnam, de manier waarop de Amerikaanse regering de oorlog aan het thuisfront probeerde te verkopen en de rol van de pers in de beeldvorming rond het conflict. Ze gaat in het bijzonder in op Daniel Ellsberg, die in

zal de filmvertoning worden ingeleid door Vietnam-specialist John Kleinen, die als historicus en antropoloog is verbonden aan de UvA.

De documentaire sluit aan bij de laatste twee hoofdstukken van de eindexamenstofomschrijving. U kunt bij voorbereiding in de klas ook gebruik maken van de educatieve website van het IDFA:

www.docschool.nl/docenten

1971 besloot de *Pentagon Papers* te lekken naar de pers. De informatie die verschillende Amerikaanse kranten uit dit geheime interne onderzoek van het Pentagon publiceerden hadden een enorm effect op de Amerikaanse publieke opinie over de oorlog. Op vrijdag 9 april

THE MOST DANGEROUS MAN IN AMERICA

(Judith Ehrlich, Rick Goldsmith, VS, 2009, 94 min): 8, 10 en 12-14 april 17:00, 11 april 19:00. Programma met lezing 9 april om 19:00. Filmtheater de Uitkijk, Prinsengracht 452 Amsterdam. www.uitkijk.nl.

Reserveren: 020 6237460. Voor meer vragen mail josette@idfa.nl.

WEEK VAN DE KLASSIEKEN 2010

Van woensdag 14 t/m zondag 25 april wordt voor het derde jaar op rij de Week van de Klassieken georganiseerd. Ter gelegenheid van de Week komen Uitgeverij Athenaeum en Uitgeverij Ambo met een aantal nieuwe titels en edities, en leveren tal van culturele organisaties hun eigen bijdrage.

Imme Dros schrijft speciaal voor deze gelegenheid *Charisma*, een geschenkboekje waarin de held Odysseus centraal staat en dat u ontvangt bij aankoop van een van de actietitels.

De deelnemende musea organiseren dit jaar wederom de Grote Ken-Je-Klassiekenquiz. Hierin worden alle vierde- en vijfdeklassers van Nederlandse gymnasia uitgedaagd om hun kennis over de meest uiteenlopende onderwerpen uit de Klassieke Wereld te testen. De finale van de quiz, de 'Strijd der Titanen', vindt plaats op zaterdag 24 april in het Rijksmuseum voor Oudheden in Leiden en zal gepresenteerd worden door Fik Meijer. Kijk voor meer informatie op: www.weekvandeklassieken.nl

MUSEA

ABEL TASMAN KABINET, LUTJEGAST (GR.)

VASTE COLLECTIE

Abel Janszoon Tasman, zeevaarder en ontdekkingsreiziger in dienst van de VOC, zette onder andere Tasmanië (Australië), Nieuw-Zeeland, Tonga- en Fiji-eilanden op

de wereldkaart. Hij werd in 1603 in Lutjegast geboren en overleed in 1659 op Batavia (Jakarta). In het Abel Tasman Kabinet is veel informatie over hem te vinden. Daarnaast is er aandacht voor de VOC, en Australië en Nieuw-Zeeland. Tasman werd vooral beroemd als

hoofd van de VOC-expeditie met de schepen 'Heemskerck' en 'Zeehaen' in 1642/43. Zijn navigatiedeskundigheid en grote kennis van het Aziatisch gebied maakten hem wereldwijd bekend. Vrijwel zijn hele leven heeft hij op zee doorgebracht. De vaste collectie bestaat uit (zee)

kaarten, modellen van schepen, enkele navigatie-instrumenten en scheepsgebruiksvoorwerpen afkomstig uit de vele VOC-scheepswrakken. Voor de onderbouw van het voortgezet onderwijs is een lesbrieftje te koop.

www.abeltasman.org

ZUIDERZEEMUSEUM, ENKHUIZEN

SPIEGEL VAN DE ZUIDERZEE

De tentoonstelling schetst de ontwikkeling van de kaarten van de Zuiderzee in de periode 1580-1932. De Zuiderzee was een van de moeilijkst bevaarbare zeeën. Vaarroutes veranderden steeds door de constante verschuiving van zandbanken en vaargeulen. Het was nodig om de kaarten steeds aan te passen. Vooral de ontwikkeling van de Zuiderzee en de zeegeaten Marsdiep en Vlietstroom wordt weergege-

ven. Ze vormden gedurende vele eeuwen de belangrijkste toegang tot de voormalige binnenzee en daarmee tot Amsterdam. In de zestiende en zeventiende eeuw is de relatief kleine Zuiderzee het handelscentrum van de wereld. Kaarten en zeemansgidsen van onder andere Lucas Janszoon Waghenaer (1533/34-1606) zijn te zien, evenals atlanten, objecten en schilderijen. De expositie duurt tot en met 16 mei 2010.

www.zuiderzeemuseum.nl

MUSEUM VOLKENKUNDE, LEIDEN

SUMATRA TERCINTA – HET GELIEFDE EILAND

Het museum Volkenkunde heeft voor de eerste keer een tentoonstelling over het Indonesische eiland Sumatra. De rode draad van de expositie is het veelzijdige antwoord op de vraag wat

de uiteenlopende handelscontacten door de eeuwen heen voor het eiland en haar bewoners hebben betekend. Die invloed blijkt groot te zijn en soms onverwachte verhalen op te leveren. Te zien tot en met 25 april 2010.

www.volkenkunde.nl

MUSEUM VOLKENKUNDE, LEIDEN

MAYA 2012

Er is al veel bekend over de eeuwenoude Mayacultuur, maar nog steeds worden in de jungle van Midden-Amerika ontdekkingen gedaan. Inscripties worden ontcijferd, tempels ontdekt en beelden worden gevonden. Nog maar vijf procent van de archeologische vind-

plaatsen is onderzocht en in kaart gebracht. Bezoekers van de tentoonstelling treden in de voetsporen van de ontdekkingsreizigers om de geheimen van de Mayacultuur te ontrafelen. Ze maken bijvoorbeeld een tocht door de jungle en proberen het mysterieuze Mayaschrift te ontcijferen. Tot en met 22 augustus 2010 te zien. www.volkenkunde.nl

RAADDE HISTOPICTO!

Elke maand plaatsen we een foto van een historische gebeurtenis of een foto die naar een historische gebeurtenis verwijst. Hieronder vindt u de opgave van deze maand.

Vraag: waar en in welke tijd is deze foto gemaakt? Onder de goede inzenders verloten we een boekenbon van € 20,-. Stuur uw oplossing voor 7 mei 2010 naar: redactie@vgnkleio.nl onder vermelding van 'oplossing Histopicto Kleio 2'.

DRENTS MUSEUM, ASSEN

GOUD UIT GEORGIE. DE MY- THE VAN HET GULDEN VLIES

Tot en met 27 juni 2010 pre-
senteert het Drents Museum
een grote archeologische

tentoonstelling met schat-
ten uit het oude Georgië.
Schitterende gouden, zilveren
en bronzen objecten laten
zien dat het gebied in de
oudheid een hoogstaande
metaaltechniek kende. Het

centrale thema is de Griekse
mythe van Jason op zoek naar
het Gulden Vlies in Colchis
(het oude Georgië). Op de
tentoonstelling zijn topstuk-
ken uit de bronstijd, ijzertijd
en Romeinse tijd uit diverse

plaatsen in Georgië te zien.
Ook kostbare grafvondsten
uit de opgravingen van de
beroemde tempelstad Vani
zijn te bewonderen.

www.drentsmuseum.nl

AFRIKACENTRUM, CADIER EN KEER MUSEUMVOOR WEST-AFRIKA

Het Afrikacentrum biedt jong
en oud de mogelijkheid zich
een dag in West-Afrika te
wanen. Op de bovenste ver-
dieping van het museum is een

collectie bijzondere Afrikaanse
kunstvoorwerpen te bewonde-
ren, zoals beelden, rituele mas-
kers en unieke goudgewichtjes.
De andere verdieping geeft
een beeld van het dagelijks
leven. Hoe wonen de mensen,
wat voor werk doen ze en

hoe ziet een West-Afrikaanse
school eruit? Het Afrikacen-
trum biedt educatieve projec-
ten voor het basisonderwijs
en het voortgezet onderwijs.
Een mogelijkheid voor het
basisonderwijs is een leeftijds-
gerichte rondleiding over het

dagelijkse leven in Ghana.
Voor het voortgezet onderwijs
is de kunsttentoonstelling heel
geschikt. Met CKV-bonnen
kan worden betaald. Zie voor
prijzen en openingstijden:

www.afrikacentrum.nl

(advertentie)

Landelijk Expertisecentrum Mens- en Maatschappijvakken

www.expertisecentrum-mmv.nl

NASCHOLING AARDRIJKSKUNDE VOOR GESCHIEDENISLERAREN IN HET LEERGEBIED M&M Vrijdag 16 april 2010

Lesgeven in het brede leergebied Mens & Maatschappij
vraagt om kennis van geschiedenis én aardrijkskunde.
Deze nascholing is bedoeld voor geschiedenisleraren die
hun (vakdidactische) kennis van het vak aardrijkskunde
willen vergroten om zo beter les te kunnen geven in het
leergebied.

De nascholing wordt verzorgd door het Centrum voor
Educatieve Geografie, met medewerking van o.a.
prof. dr. Joop van der Schee, en het Instituut voor
Geschiedenisdidactiek.

De bijeenkomst vindt plaats in Amsterdam (10.00-16.00
uur). U ontvangt bij deelname de publicaties *Handboek
vakdidactiek aardrijkskunde* en *Vakintegratie in de mens- en
maatschappijvakken*. De kosten bedragen €275 per persoon.

U kunt zich aanmelden voor de nascholing bij
Martijn van der Berg, Onderwijscentrum VU
m.vanderberg@ond.vu.nl
020 - 5989240

TAALGERICHT GESCHIEDENISONDERWIJS Vrijdag 23 april 2010

Gebrekkige taalvaardigheid is een struikelblok voor het
leren van geschiedenis. Maar een les waarin geen woord
wordt gesproken of gelezen is ondenkbaar. In taalgericht
geschiedenisonderwijs staat de ontwikkeling van vaktaal
centraal, krijgen leerlingen waar nodig taalsteun en
is veel aandacht voor werkvormen waarbij leerlingen
moeten praten en schrijven.

De dag begint met een lezing van Maaike Hajer, lector aan
de Hogeschool Utrecht. In een aantal workshops, verzorgd
door het Instituut voor Geschiedenisdidactiek krijgt u
voorbeelden van taalgericht geschiedenisonderwijs. De
bijeenkomst vindt plaats in Amsterdam (10.00-16.00 uur).
De kosten bedragen €275 per persoon.

U kunt zich aanmelden voor de nascholing bij
Mariëlle de Reuver, Instituut voor de Lerarenopleiding,
Universiteit van Amsterdam
secretariaat@expertisecentrum-mmv.nl
020 - 5251291

Nieuw: Stamboeck Storyboard

- lessen met verhalen uit de vaderlandse geschiedenis
- thuis voorbereiden, les geven met het digitale schoolbord
- kaarten, verhalen, presentaties en filmpjes van vijf perioden
- leuk, eenvoudig en makkelijk te bedienen
- uw eigen bestanden uploaden en delen met collega's
- aantrekkelijk materiaal, aanvullend op de lesmethode
- één licentie per school, ongeacht het aantal gebruikers

Meer informatie?
www.stamboeck.nl
of neem contact op voor een
vrijblijvende demonstratie

Uitgeverij Stamboeck
St Gerlach 50
6301 JD Valkenburg
info@stamboeck.nl
06 29022027

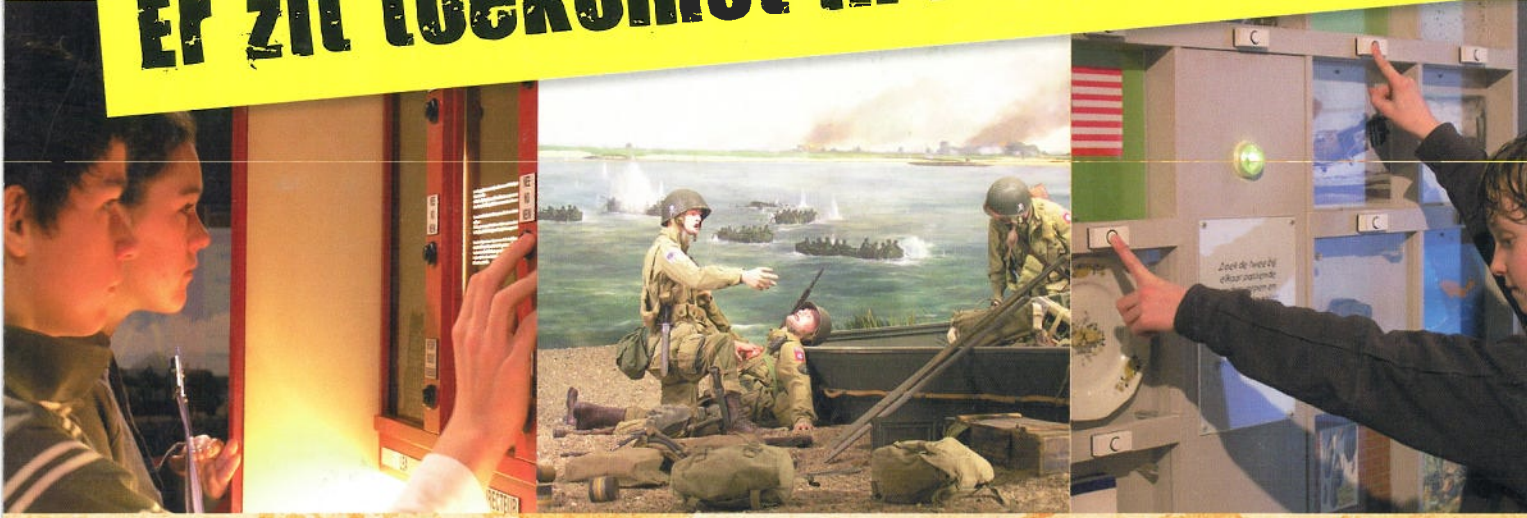
de verhalen terug in de klas

Beleef de 65 jarige Vrijheid in het Nationaal Bevrijdingsmuseum 1944-1945

Het Nationaal Bevrijdingsmuseum 1944-1945 te Groesbeek biedt educatieve programma's voor alle schooltypen. Deze zijn toegesneden op de kerndoelen en eindtermen en sluiten naadloos aan op de lesstof.

Er zit toekomst in het verleden!

Thema's over de Tweede Wereldoorlog zoals bevrijding, mensenrechten, vrede en vrijheid worden helder en informatief belicht. Typische jaren '40 geuren, diorama's, originele filmbeelden, toespraken en muziek nemen je mee naar de geschiedenis van Nederland en Europa. Maar er zit toekomst in het verleden: de actualiteit speelt ook een rol. Een vooroordelenspel, tolerantietest en dilemmaspel nodigen uit tot zelfonderzoek. Daardoor leren de leerlingen actuele spanningen, conflicten en oorlogen in de wereld te plaatsen tegen hun achtergrond, en daarbij het belang van mensenrechten en de betekenis van internationale samenwerking te zien.

Programma: hands-on en brains-on!

Na een inleiding over de Bevrijding en een spannende inleidende film, kan gekozen worden voor:

- Opdrachtentocht (zelfstandige rondgang met opdrachten o.l.v. museumcoach)
- Rondleiding (klassieke rondleiding o.l.v. museumgids)
- Bezoek aan Canadese Begraafplaats (aanvullend op bovenstaande mogelijkheden)

Ieder bezoek aan het museum wordt afgesloten met een reflectiemoment in de Erekoepel. Leerlingen gaan hier gezamenlijk naar toe en krijgen de gelegenheid een mening op te schrijven en deze op te hangen in de Vrijheidsboom. Uiteraard kunt u ook uw eigen voorstel voor een programma met ons bespreken.

Bent u geïnteresseerd in een bezoek aan het Nationaal Bevrijdingsmuseum 1944-1945, maar wilt u toch nog even de proef op de som nemen? *Dat kan.* Mail naar info@bevrijdingsmuseum.nl met de vraag om 2 vrijkaarten naar aanleiding van de Kleio advertentie. U ontvangt dan twee vrijkaarten voor het museum. Voor meer informatie zie: www.bevrijdingsmuseum.nl.

Entreprijzen*

Leerlingen:	€ 4,00
Gids / Coach:	€ 25,00 (per max. 20 leerlingen)

* TIP: er is subsidie mogelijk voor busvervoer via Stichting Februari 1941 (tel. 0593-592 600)

Nationaal Bevrijdingsmuseum 1944 - 1945

Wylerbaan 4, Groesbeek, Tel. 024-3974404, Fax: 024-3976694, E-mail: info@bevrijdingsmuseum.nl, www.bevrijdingsmuseum.nl

